

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

φιλοσοφία
της
ζωής

ηρωικός

τρόπος ζωής

εκδόσεις ελευθερη σκεψις

ΕΡΕΥΝΑ της ΚΑΠ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

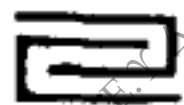
Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

**ΤΡΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ**

ΕΛΕΥΘΕΡΑΝ ΣΧΟΛΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ελευθερη σκεψις 1980

Ε.π. της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ *

Ἄν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφράσω κάποια εὐχὴν κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων μου, θὰ ἦτο νὰ καταβιβάσετε, ὅσον σᾶς εἶναι δυνατόν, τὰς προσδοκίας σας δι' ὅσα πρόκειται νὰ σᾶς ἀναπτύξω. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσω, ὅτ' ἡ Φιλοσοφία δὲν εἶν' ἡ εἰδικότης μου, οὔτε ὡς φιλόσοφος ἐμφανίζομαι νὰ σᾶς ὁμιλήσω. Δὲν πρόκειτ' ἐπομένως νὰ σᾶς παρουσιάσω ἓνα ὁλόκληρον σύστημα ἰδεῶν καὶ ἀπόψεων διὰ τὰ ποικιλώνυμα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, σύστημα πρωτότυπον ἢ δακτυλισμένον ἀπὸ μεγάλους ἰδρυτὰς κοσμοθεωριῶν, μήτε νὰ σᾶς προσφέρω κἂν ἀντικειμενικάς, ἀποτετελειεσμένας λύσεις.

Ὅχι τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ζωῆς, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφεῖν ἐπὶ τῆς Ζωῆς τολμῶ νὰ παρουσιάσω δι' ἓνα εἰδικὸν θέμα: τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς—καὶ τοῦτο ὄχ' εἰς ἀφηρημένους συλλογισμοὺς καὶ θεωρητικὰ πορίσματα, ἀλλ' εἰς συγκεκριμένας πλαστικὰς μορφάς, ποὺ προσφέρει ἢ ἄμεσος, ἢ ἀφελὴς ἴσως, ἐνατένισις τῆς Ζωῆς. Διδάσκαλοί μου ἄλλωστε εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ζωῆς ὑπῆρξαν (καὶ ἴσως θὰ πρέπη νὰ ἦσαν διὰ πολλοὺς) ὄχ' οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν φιλοσόφων ὑπῆρξαν ποιηταί: Πλάτων, Αὐγουστίνος, Schopenhauer, Nietzsche κ. ἄ. Καὶ οἱ ποιηταὶ προσφέρουν ὄχι φιλοσοφήματα, ἀλλὰ φιλοσοφοῦντας—τὸν ἑαυτὸν των ἢ τοὺς ἥρωάς των,

* Τὰ τρία αὐτὰ μαθήματα, ποὺ δημοσιεύω ἐδῶ, μόνον κατὰ προσέγγισιν δίδουν ὅσα προφορικῶς ἐλέγχθησαν τότε. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν εἶχα ὑπ' ὄψει μου σύντομα διαγράμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μετὰ κόπου συναπῆρτισα ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ κείμενον. Ἐπέρασεν ἔκτοτε τόσος καιρὸς! Καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑπῆρχε καμμία πρόθεσις ἐκ μέρους μου νὰ δημοσιεύσω ὅ,τι τότε προφορικῶς ἀνέπτυξα, καὶ ἀνέπτυξα χωρὶς ἀξιώσεις, ἀφοῦ καιρὸν δὲν εἶχα, οὔτε τὴν δυνατότητα, νὰ συμβουλευθῶ τὰ σχετικὰ βοηθήματα, ἔστω καὶ διὰ νὰ διαπιστώσω τί ἀπ' ὅσ' ἀναπτύσσω εἶναι προσωπικαί μου γνώμαι ἢ καρπὸς ἀπὸ μακρινά, ξεχασμένα τώρα, διαβάσματα. Καὶ δὲν θὰ τὰ ἐδημοσίεω, ἀνεῖχα μεγαλύτερον σθένος ν' ἀντιτάξω εἰς τὴν προτροπὴν καὶ τὴν καλωσύνην τῆς Ἐφόρου τῆς Σχολῆς. Τώρα ποὺ τὰ βλέπω γραμμένα με συνέχειαν, δὲν ξέρω νὰ εἰπῶ, ἂν ἐκέρδισαν ἢ ἔχασαν ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ξέρω μόνον, πῶς ἔχασαν (καὶ ἔχασαν πολὺ) ἀπὸ ἀπόψεως τόνου καὶ θερμότητος. Καὶ ἦτο μοιραῖον! Τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐνέργεια ζωντανῆ τοῦ νοῦ, καὶ παντὸς τῆς καρδιάς, ὡς ἄμεσος συνεργασία τοῦ ὁμιλητοῦ καὶ τῶν ἀκροατῶν του, δὲν μετατρέπεται ἀτιμωρητὶ εἰς τυπωμένο χαρτί.

εἶν' ἀδιάφορον· κατὰ βάθος ἄλλωστε εἶναι τὸ ἴδιον—ἀνθρώπους δηλαδή, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ σκέψις ἐπάνω εἰς τὴν Ζωὴν ἔχει τὴν ἀναγκαιότητα ἐσωτερικῆς προσταγῆς καὶ περικλείει τὰς συνεπείας καὶ τὰς εὐθύνas μιᾶς μοίρας. Εἰς αὐτοὺς ἡ σκέψις δὲν εἶναι πλέον εἰδική, αὐτόνομος καὶ αὐθύπαρκτος, ἐνέργεια τῆς ψυχῆς· χρησιμεύει μᾶλλον διὰ τὴν φωτίση τὴν πίστιν καὶ τὴν πράξιν—εἶναι εἰς τὸ βάθος καὶ πίστις καὶ πράξις. Διὰ τοῦτο, καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀσκεῖ τὸ φιλοσοφεῖν καὶ ὄχι τὴν φιλοσοφίαν ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς Ζωῆς, ὁμιλεῖ μοιραίως διὰ τὸν ἑαυτὸν του: "Ὅχι πάντοτε διὰ τὸ τί εἶναι, πολλάκις διὰ τὸ τί θέλει νὰ εἶναι, τί ἢ μ πο ρ εῖ νὰ εἶναι· Ὅμιλεῖ διὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του: τῆς ζωῆς ποὺ ζῆ ὡς πραγματικότητα, τῆς ζωῆς ποὺ ζῆ ὡς ἰδανικόν, ὡς πόθους καὶ ὄνειρα.

Βεβαίως ἔτσι τὸ φιλοσοφεῖν ἐπὶ τῆς Ζωῆς προσλαμβάνει ἓνα χαρακτήρα ὑποκειμενικόν—καλύτερα θὰ ἔλεγα: προσωπικόν. Ἄλλὰ μήπως νοεῖται καὶ Ζωὴ χωρὶς ἓνα ὑποκειμενικόν κέντρον, τὸ ὁποῖον νὰ τὴν ζῆ καὶ πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ σχετίζη τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου κάθε ἄνθρωπος; Ἄλλωστε τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς δὲν τὸ εὗρηκεν ἡ φιλοσοφία, ὡς ἡ ἀντικειμενικὴ μέθοδος πρὸς εὔρεσιν καὶ διατύπωσιν τῆς ἀληθείας. Τὸ εὗρηκαν οἱ φιλοσοφοῦντες—καὶ φυσικὰ εὗρηκαν ὄχι ἓνα, ἀλλὰ πολλαπλᾶ, διαφορετικά, ἀντιμαχόμενα πολλάκις νοήματα τῆς Ζωῆς. Αὐτοὺς τοὺς διαφοροὺς τύπους τοῦ Νοήματος τῆς Ζωῆς θὰ ἠθελα νὰ σᾶς παρουσιάσω, ὅσον μοῦ εἶναι δυνατὸν περισσότερον συγκεκριμένα, περισσότερον ζωντανά· εἰς τοὺς τύπους αὐτοὺς θὰ προσπαθῆσω νὰ σᾶς τὸ δείξω μᾶλλον, παρὰ νὰ σᾶς τ' ἀποδείξω. Ὁ καθένας σας τότε θὰ βοηθηθῆ νὰ γνωρίση, νὰ συνειδητοποιήση τὸν ἑαυτὸν του, θὰ φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς ζωῆς του, θὰ προχωρήσῃ ἔτσι ἀπὸ τὴν Ζωὴν ὡς πραγματικότητα, ὅπως τὴν ζῆ, εἰς τὴν Ζωὴν ὡς σκέψιν, ὅπως τὴν συνειδητοποιεῖ: ἀπὸ τὸν Βίον εἰς τὸν Λόγον. Ἄλλὰ δὲν θὰ λησμονῆ, ὅτι βίος εἶναι καὶ ὁ Λόγος, ἓνας βίος ὅμως νοητικῶς κεκαθαυμένος, μ' ἐσωτερικὴν ἐνότητα καὶ συνοχήν, μὲ σαφῆ ἐπίγνωσιν καὶ διάκρισιν τῶν μέσων καὶ τῶν σκοπῶν.

Εἰς αὐτὸ θὰ χρησιμεύσουν μερικαὶ θεωρητικαὶ μᾶλλον ἀναπτύξεις τοῦ περιεχομένου, ποὺ δίδομεν εἰς τὸν ὅρον Νόημα τῆς Ζωῆς—θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν εἰς τὸ σημερινὸν μάθημα—διὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας καὶ τῆς Δυστυχίας—αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ θέμα τοῦ δευτέρου μαθήματος. Κατόπιν θ' ἀκολουθήσῃ ἡ συνθετικὴ παρουσίασις τῶν διαφορῶν τύπων τῆς Ζωῆς, ὅπως τὰς προσφέρει ἡ πραγματικότης. Φυσικὰ δὲν ἐξαντλοῦνται ἔτσι τὰ θέματα, ποὺ πραγματεύεται ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς, οὔτε θὰ ἦτο δυ-

νατὸν ἄλλωστε νὰ τὰ ἐξαντλήσωμεν ἐντὸς τριῶν μαθημάτων. Εἶναι μία ἐκλογή θεμάτων, ἐκείνων τὰ ὅποια πιστεύω πὼς θὰ εἶχαν ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τοὺς ἰδιαιτέρους σκοποὺς, πὺ ἐπιδιώκει ἡ Σχολὴ τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας.

Πρωτύτερα ὅμως νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ θέσω τὸ ἐρώτημα : Τί σημασίαν ἢμπορεῖ νὰ ἔχη διὰ τοὺς ἐργάτας τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας ἡ φιλοσόφησις αὐτή ; Θὰ δικαιολογηθῆ ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω τὸ θέμα μου.

Τῆς ἐποχῆς μας ἡ τάσις (ιδίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴν δρασίαν, καὶ φυσικὰ τὴν περισσότερον ὁρατὴν καὶ συγκεκριμένην ἐκδήλωσίν της : τὴν δρασίαν τὴν κρατικὴν) ἢμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῆ εἰς ὄρισμένους συντόμους χαρακτηρισμοὺς : ὀργάνωσις, μέθοδος, σύστημα, στατιστικὴ, ὀρθολογισμὸς (rationalisation). Εἰς τὸ ἐμπόριον, τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, εἰς τὴν βιομηχανίαν, γενικῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἔχει κυριαρχήσει ἀπολύτως ἡ ἀρχὴ αὐτή. Τὸ ἴδιον εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τὸ ἴδιον εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν, εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν, ἡ ὅποια ὀλοένα γίνεται περισσότερον κρατικὴ, περισσότερον ἄρα ὀργανωμένη. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τείνει νὰ μονοπωληθῆ ἀπὸ ὀργανισμοὺς μὲ μεγάλα μέσα καὶ μὲ συστηματικὴν κατανομήν της ἐργασίας (Ἀκαδημίαι, Ἐργαστήρια, Ἰνστιτοῦτα κλπ.), δὲν λείπουν δ' αἱ προσπάθειαι νὰ «ὀργανωθῆ» ἀκόμη καὶ ἡ λογοτεχνικὴ καὶ ἡ ἄλλη καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ, ἢ κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέρᾳ δημιουργικῆ προσπάθειᾳ τοῦ ἀνθρώπου, μὲ εἰδικὰ ἰδρύματα : ταμεῖα, ἐπιμελητήρια καὶ ἄλλα μέσα ὀμαδικῆς, δηλ. κατὰ βάθος ἀριθμητικῆς ἐνεργείας.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν εἶναι μόνον φυσικόν, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένον νὰ ὀργανωθῆ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐπίσης καὶ ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια ὡς μέρος τῆς κρατικῆς δράσεως, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ὀρθολογιστικῆς συστηματοποιήσεως· νὰ καταρτισθοῦν ἀκριβεῖς καὶ λεπτομερεῖς στατιστικαὶ τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς Δυστυχίας· νὰ μελετηθοῦν οἱ παράγοντες, καὶ νὰ εὑρεθοῦν τὰ τεχνικὰ μέσα, μὲ τὰ ὅποια θὰ ἐξουδετερωθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ παράγοντες αὐτοὶ νὰ συστηματοποιηθῆ ἢ κατὰ τρόπον ἀναρχικόν ὡς τώρα καὶ ἄσκοπον ἀντιμετώπισις τῶν κοινωνικῶν πληγῶν· νὰ εἰσαχθῆ ἡ ἀπαραίτητος κατανομή τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μαζὶ καὶ ὁ συντονισμὸς της, κλπ. Θὰ ἢμποροῦσε μάλιστα κανεὶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του, ὅτι τόσο ἀργὰ ἐσκέφθη τὸ Κράτος νὰ προβῆ εἰς ὅ,τι ἡ ἀμεσος

παρατήρησις καὶ τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων ἔθνων ἐπέβαλλεν ἐνωρίτερα νὰ γίνῃ. Ἡ ἀνάγκη τῆς συστηματοποιήσεως εἶναι τόσο προφανής, τ' ἀποτελέσματα τῆς εἰς τὰς ἄλλας χώρας τόσο ἐκδηλα—καὶ εἶν' ἐκδηλα, διότι ὁμιλοῦν μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀριθμῶν, τὴν ὁποίαν ἐννοοῦν, ἢ μᾶλλον φαντάζονται πὼς ἐννοοῦν (κατὰ βάθος εἶναι ἡ δυσμαθεστέρα γλῶσσα) ὅλοι—ὥστε δὲν χρειάζεται ἰδιαιτέραν συνηγορίαν τὸ πρᾶγμα. Πολὺ ὀλιγώτερον θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ τολμήσῃ νὰ τ' ἀμφισβητήσῃ.

Ἐκεῖνο ποῦ χρειάζεται κάποια ἀνάπτυξιν ἐδῶ, εἶναι κάτι ἄλλο: τί χρειάζεται εἰς μίαν τεχνικῶς ὀργανωμένην Κοινωνικὴν Πρόνοιαν ἢ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς, ἢ γνῶσις γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ; Οἱ πεινασμένοι χρειάζονται ψωμί, οἱ ἀνεργοὶ ἐργασίαν, οἱ ἄρρωστοὶ χρειάζονται νοσοκομεῖα καὶ περίθαλψιν, οἱ πτωχοὶ χρηματικὴν ἐνίσχυσιν—καὶ ὅλ' αὐτὰ χρειάζονται διοικητικῶς καὶ οἰκονομικῶς ὀργανωμένην ἀντιμετώπισιν. Εἰς ὅλ' αὐτὰ τί λόγον ἔχει ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς; Πρὸ πάντων τί χρειάζεται ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς εἰς μίαν τεραστίαν προσπάθειαν, ἢ ὁποία ὑποχρεωμένη εἶναι (ἀκριβῶς διότι ἔχει τόσον τεραστίας διαστάσεις καὶ τόσον πολυσύνθετος εἶναι) ν' ἀσχολῆται μὲ ἀριθμοὺς καὶ μὲ ποσά: τόσοι ἄρρωστοὶ—τόσα κρεβάτια, τόσοι ἀνεργοὶ—τόσαι μερίδες φαγητοῦ κλπ. Ἀσφαλῶς ὄχι—καὶ θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰ παραδείγματ' ἄλλων λαῶν (ἰδιαιτέρως θ' ἀνέφερε τοὺς Ἀμερικανούς), οἱ ὁποῖοι ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀριθμητικῶς καὶ τεχνικῶς αὐτόχρημα καταπληκτικὰ ἔργα Κοινωνικῆς Πρόνοιας, χωρὶς προσπάθειαν φιλοσοφικῆς ἐμβαθύνσεως εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης Δυστυχίας.

Ἄλλ' ἀκριβῶς τὰ ἴδια παραδείγματα θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ ὡς ἀπόδειξιν, ὅτι παρόμοιος τρόπος Κοινωνικῆς Πρόνοιας ἠμπορεῖ στατιστικῶς νὰ ἐπιτελῇ θαύματα, ἠμπορεῖ νὰ ἐπιτυχάνῃ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα κτυπητά, ἠμπορεῖ νὰ αἴρῃ πλῆθος ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῆς Δυστυχίας, πολλάκις ἀκόμη καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς παράγοντας—τὴν ἰδίαν τὴν Δυστυχίαν δὲν συλλαμβάνει εἰς ὅ,τι βαθύτερον παρουσιάζει. Ποῖος θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτ' οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν Ἀμερικὴν μὲ τὰς προτύπους ὀργανώσεις Κοινωνικῆς Πρόνοιας εἶν' ὀλιγώτερον δυστυχεῖς, ἐκεῖνοι ποὺ δίδουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δέχονται τὴν ὑποστήριξιν των;

Καλὴ βεβαίως εἶναι ἡ ὀργάνωσις ἢ τεχνικὴ—ὄχι καλὴ ἡ ἀπαραιτήτος, ἀναπόφευκτος προϋπόθεσις κάθε σοβαρᾶς ἐνεργείας εἰς τὸ πεδῖον τῆς Κοινωνικῆς Πρόνοιας. Ἀλλὰ προϋπόθεσις μόνον, προωρισμένη νὰ συμπληρωθῇ, νὰ πάρῃ φλόγα καὶ παλμὸν καὶ

χρῶμα ἀπὸ κάτι ψυχικώτερον καὶ ἐσωτερικώτερον, καὶ διὰ τοῦτο ἀσύλληπτον εἰς ὀρθολογικὴν μεταχείρισιν, δυσκολοβόλευτον εἰς συστηματικὰ καὶ τεχνικὰ καλούπια: ἀπὸ τὴν ἐξατομίκευσιν τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας. "Ὅ,τι βαθμηδὸν ἀναγνωρίζεται εἰς τόσας ἐπιστήμας, π.χ. εἰς τὸ ποινικὸν δίκαιον μὲ τὴν ἐξατομίκευσιν τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς ποινῆς, ἢ εἰς τὴν ἱατρικὴν ὅπου κηρῦσσεται ἡ ἀρχὴ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀσθένειαι ἀλλ' ἀσθενεῖς, τὸ ἴδιον πρέπει νὰ μὴ λησμονῆται ποτέ ἀπὸ τὸν ἐργάτην τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας—τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τοῦτο τὴν ρίζαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ψυχολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀνεβλάστησεν ὅ,τι σήμερον ὡς κρατικὴ προσπάθεια ἐμφανίζεται. Δὲν ὑπάρχει κυρίως Δυστυχία, ὑπάρχουν δυστυχεῖς ἄνθρωποι. Ἐπομένως οἰαδήποτε τεχνικὴ ὁργάνωσις ἐναντίον τῆς Δυστυχίας δὲν ἀπαλλάσσει τὸν ἐργάτην αὐτῆς ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀντιμετώπιση κάθε περίπτωσιν ἑνὸς ἀνθρώπου δυστυχησμένου, ἀπὸ ἀσθένειαν ἢ ἀπὸ ἀνέχειαν, ἀπὸ ἀνεργίαν ἢ ἀπὸ κοινωνικὴν μείωσιν, ὡς μίαν περίπτωσιν αὐτοτελεῆ. Εἰς κάθε δὲ περίπτωσιν οἱ παράγοντες τῆς Δυστυχίας, οἱ ἴδιοι γενικοὶ παράγοντες, ἐμφανίζονται μὲ διαφορετικὸν τόνον ἐνεργοῦντες, καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς Δυστυχίας λαμβάνουν ἰδιαιτέραν ἐκάστοτ' ἀπόχρωσιν. Αὐτὸν τὸν τόνον καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόχρωσιν πρέπει νὰ συλλάβῃ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ προχωρήσῃ πέραν ἀπὸ τὴν ἀπλήν καὶ πρόχειρον ἱκανοποίησιν ὑλικῶν ἀναγκῶν, καὶ ἄρα πέραν ἀπὸ κάτι πρόσκαιρον, πρὸς τὴν ρίζαν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου.

Διότ' οἱ ἄνθρωποι δὲν εἰν' ἀριθμοὶ στατιστικῆς, οὔτε ποσά. Καὶ ὁ κατώτερος ἀκόμη ἄνθρωπος, καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα μέλος τοῦ ἀνωνύμου κοπαδιοῦ, ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως ἓνα ἐγώ, ἓν αὐτοτελές, μοναδικὸν κέντρον ὑπάρξεως, ζωῆς, αἰσθημάτων, εὐτυχίας.

Κάθε ἀνθρωπίνη ζωὴ, καὶ ἡ περισσότερον ταπεινὴ καὶ ἄσημος, ἀποτελεῖ τὸ Α μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ ψυχικὰς περιπετείας, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἐπέκτασιν πρὸς τὰ προτοῦ, ἢ ὁποία δὲν θὰ ὑπάρξῃ ποτέ κατόπιν ἔτσι ἀκριβῶς. Κάθε ἄνθρωπος κρύβει μέσα του ἓνα νέον, προσωπικὸν καὶ ἰδιαίτερον φύσημα τοῦ Δημιουργοῦ του, καὶ ζῆ τὸν ἐσωτερικὸν του κόσμον σὰν ἓν αὐθύπαρκτον καὶ αὐτόνομον πλανητικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀναλογίαν μόνον, καὶ μόνον ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ ἰδικοῦ του κέντρου, τοῦ ἰδικοῦ του ἐγώ, ἢμπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἀτόμων.

Τὸ κέντρον αὐτὸ τ' ὀνομάζομεν ψυχὴν, ἀλλὰ σημασίαν δὲν ἔχ' ἢ ὀνομασία· σημασίαν ἔχ' ἢ ἐπίγνωσις τῆς ἀπολύτου

μοναξιᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι καταδικασμένη ἡ ψυχὴ αὐτή· σημασίαν ἔχει ἀκόμη ἢ διαπίστωσις, ὅτι μόνον ὡς ψυχὴ ἠμποροῦμεν νὰ πλησιάσωμεν κάπως πρὸς τὸ ἐγὼ τοῦ ἄλλου, ὡς ψυχὴ πού ἀπλώνεται τόσον, ὥστε νὰ ἠμπορῇ νὰ χωρέσῃ, προσωρινῶς ἔστω, καὶ ἐνὸς ἄλλου τὸ ἐγὼ. Καὶ τὴν ψυχὴν μόνον τῆς ψυχῆς ἢ γλώσσα, τὸ τραγοῦδι μᾶλλον, τὴν ἀναπαύει.

Ὁχι λοιπὸν ὡς ἀριθμὸν ψυχρᾶς στατιστικῆς, ἀλλ' ὡς ἀτομικότητα αὐθόρακτον, ὡς ἓνα ἐγὼ, ἠμποροῦμεν νὰ πλησιάσωμεν ἀληθινὰ τὸν ἄνθρωπον, ἰδιαιτέρως τὸν δυστυχισμένον—ἀκριβῶς διότι ἡ δυστυχία αὐξάνει τὴν εὐαισθησίαν του, πολλάκις μέχρι βαθμοῦ παθολογικοῦ ἀναγκάζει, θαρρεῖς, τὸν ἄνθρωπον νὰ ὀχυρωθῇ ἀποκλειστικώτερος μέσα εἰς τὸν μόνον ἀπόρθητον ἀπόκάθ' ἐξωτερικῆν ἐπίρρησαν προμαχῶνα ποὺ τοῦ μένει, εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἐγὼ.

Διότ' ἡ Δυστυχία εἶναι κατὰ βάθος καὶ πάντοτε φαινόμενον ψυχικόν—ποτέ ὑλικόν. Τὸ πρᾶγμα θὰ φανῇ παράξενον, παράξενον ἀκόμη καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὴν ὑποφέρουν, ἀκριβῶς διότι δὲν εἶχαν τὸν καιρὸν καὶ τὴν ἄνεσιν νὰ τὴν ἐξετάσουν βαθύτερα.

Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἄρρωστος, θὰ ἦτον ἐν ἀπλοῦν φυσικὸν φαινόμενον, πού δὲν ἔχει κοινωνικὴν σημασίαν. Δυστυχὴς γίνεται ὁ ἄρρωστος, ἀπὸ τῆς στιγμῆς πού λαμβάνει ψυχικῶς ἐπίγνωσιν τῆς ἀσθενείας του, ἀπὸ τῆς στιγμῆς πού κρίνει τὴν πάθησίν του: τὰ αἷτια καὶ οἱ παράγοντές της (ἂν πταίει ὁ ἴδιος ἢ ἄλλος, ἢ οἱ κοινωνικοὶ ὄροι τῆς ζωῆς του), ἢ σημασία πού ἔχει ἢ ὑγεία του διὰ τὴν ἀποστολήν του εἰς τὸν κόσμον, διὰ τοὺς δεσμοὺς πού τὸν δένουν με τοὺς ἄλλους, ἢ αἰσιοδοξία καὶ ἢ πίστις, ἢ καρτερία ἢ ἢ συντριβὴ με τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει τὸ νόσημα καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ θανάτου, ὁ ἔρως πρὸς τὴν ζωὴν ἢ πρὸς τὸν θάνατον, ἢ σημασία τῆς ἀσθενείας κλπ.—ὅλ' αὐτὰ στοιχεῖα ψυχικά, στοιχεῖα μᾶλλον ἠθικά, ἀφοῦ συνδέονται με τὸ βαθύτερον νόημα τῆς μοίρας του εἰς τὸν κόσμον, εἶναι οἱ τεχνικῶς ἀσύλληπτοι, ἀλλ' οὐσιαστικῶς σημαντικώτατοι συντέλεσταί τῆς ἀσθενείας ὡς κοινωνικοῦ φαινομένου. Ὅστις τ' ἀγνοεῖ, θεραπεύει ἴσως τὸ νόσημα—ἂν τὸ θεραπεύῃ· διότι κατὰ βάθος καὶ ἡ σωματικὴ ὑγεία εἶναι κατὰ ἦθ οἷο τοῦλάχιστον ιδιότης ψυχικῆ—τὴν δυστυχίαν δὲν τὴν θεραπεύει, Κοινωνικὴ Πρόνοια ν δὲν ἐξασκεῖ.

Τὸ ἴδιον συμβαίνει με τὸ φαινόμενον τῆς ἐνδείας. Ὁ κόσμος νομίζει, ὅτ' ἡ δυστυχία τοῦ ἐνδεοῦς εἶναι ζήτημα ποσότητος τροφῆς: τόσα χρειάζεται, τόσα πρέπει νὰ τοῦ δοθῶν. Λησμονεῖ, ὅτι

εἰς τὸ «χρειάζεται» (τὸ ὁποῖον ἄλλωστε εἶναι σχετικόν) κρύπτει ἓνα πλῆθος ἀσταθμῶν παραγόντων, ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν. Λησμονοῦν, ὅτ' ἠμπορεῖς νὰ τρώγῃς ὀλίγον καὶ νὰ εἶς' εὐτυχισμένος. Λησμονοῦν, ὅτι κανεὶς δὲν γογγύζει μονίμως καὶ κανένας πρὸ παντὸς δὲν σκοτώνεται καὶ δὲν ἐπαναστατεῖ, διὰ νὰ τρώγῃ 100 δράμια ψωμί περισσύτερον. Ἡ πείνα, πὺν εἶναι παράγων δυστυχίας καὶ παράγων κοινωνικῆς ἀναστατώσεως, εἶναι κυρίως π ε ἰ ν α δ ι κ α ι ο σ ὕ ν η ς: εἶναι ἡ συναίσθησις, ὅτ' ὑποφέρεις χωρὶς νὰ πρέπη, χωρὶς νὰ τὸ ἀξίσης, εἶναι ἡ ἀγανάκτησις διὰ τὴν ἠθικὴν ταπείνωσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναγκάζεσαι νὰ καταφύγῃς, διὰ νὰ ἐξασφαλίσης τὴν πενιχρὰν αὐτὴν συντήρησιν, εἶναι ὁ σπαραγμὸς ὅταν βλέπῃς παιδιὰ καὶ γέροντας νὰ πεινοῦν καὶ νὰ πονοῦν, νὰ στεροῦνται καὶ ν' ἀδικοῦνται ὅταν βλέπῃς, ὅτ' ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ἰδίως γυναῖκες, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ κερδίσουν τὸ ψωμί των, δὲν ἐργάζονται ἀλλὰ ἐξευτελίζονται, ἢ μᾶλλον ἐργάζονται μαζὶ καὶ ἐξευτελίζονται, πολλάκις εἰς ὅ,τι πολυτιμότερον, εἰς ὅ,τι προσωπικώτερον ἔχουν: εἰς τὰ ὁρμήματα τῆς ἀγάπης των. Ἡ πείνα γίνεται δυστυχία, ἀπὸ τὴν στιγμήν πὺν θὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν στιγμήν πὺν θὰ γίνῃ φαινόμενον ἠθικόν. Καὶ ὄχι μόνον ἡ πείνα· κάθε στέρησιν καὶ κάθε πόνον αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ὡς δυστυχίαν, ἐφ' ὅσον κρίνει, ὅτι δὲν εἶναι στέρησις ἠθικῶς ἀναγκαία, δὲν εἶναι πόνος δημιουργικός.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅμως πὺν τὸ φαινόμενον τῆς Δυστυχίας κρίνεται ὡς φαινόμενον κυρίως ἠθικόν, δὲν ἠμπορεῖ πλέον ν' ἀντιμετωπισθῇ στατιστικῶς, τοῦλάχιστον ὄχι μόνον στατιστικῶς καὶ τεχνικῶς—ὅσον καὶ ἂν τὰ τεχνικὰ καὶ τὰ στατιστικὰ ἐπιτεύγματα παρουσιάζονται κτυπητότερα. Διότι ὅπου ὑπάρχει ἠθικὴ κρίσις, ἐκεῖ προῦποτίθεται καὶ μία ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ὁποία τὴν ἐκφέρει, ἓνα προσωπικὸν κέντρον προαιρέσεως καὶ πράξεως, πὺν κρίνει, ἓνα ἄλλο, πὺν κρίνεται. Καὶ προαίρεσιν δὲν ἔχουν τὰ νούμερα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλεται πάντοτε ἡ ἐξατομίκευσις τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας, καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἀντιμετώπισις τῆς Δυστυχίας ἀπὸ τὴν πλευρὰν τὴν ἀτομικὴν (τὴν προσωπικὴν καλύτερα), ὡς συγκατάβασις πρὸς τὴν ψυχὴν, πρὸς τὰ διάφορα ἐγὼ τῶν ἀδικημένων τῆς Ζωῆς. Εἶδεμή, ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια δὲν θὰ θεραπεύῃ τὴν Δυστυχίαν· θὰ θεραπεύῃ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς μόνον ἀφορμὰς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀφορμαὶ αὗται δὲν εἶναι παρὰ ἓνας μόνον (καὶ ὄχι πάντως ὁ κυριώτερος) ἀπὸ τοὺς παράγοντας τῆς Δυστυχίας—ἀφοῦ ἡ Δυστυχία μέσα μας κυρίως

ἐδρεύει, ὅπως μέσα μας καὶ ἡ Εὐτυχία—τὸ ἔργον τῆς θὰ περιορι-
σθῆ κατ'ἀνάγκην εἰς ἱκανοποίησιν ἀξιώσεων, αἱ ὅποια θ'αὐξάνουν
ὀλοένα περισσότερον, καθ' ὃ μέτρον ἐκάστοτε θὰ ἱκανοποιοῦνται.
Αὐτὸ εἶναι μοιραῖον—τὸ διεπίστωσεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἄλλὰ καὶ δι' ἕναν ἄλλον ἀκόμη λόγον χρειάζεται ν' ἀντιμε-
τωπισθῆ τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του πλευ-
ράν. Ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια κηρύσσεται κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια
—καὶ τὸ κήρυγμα θεωρεῖται ἡ τελευταία λέξις τῆς ἐπιστήμης καὶ
τῆς... κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας—ὡς πρῶξις δικαιοσύνης, ἀποδό-
σεως δηλαδὴ πρὸς τὰς ἀπορωτέρας τάξεις ἐκείνου ποῦ αὐτοδικαίως
τοὺς ἀνήκει. Καὶ εἶναι πράγματι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος πρῶ-
ξις δικαιοσύνης. Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον πρῶξις δικαιοσύνης—
δηλαδὴ σχέσις νομικὴ, μὲ τὸν χαρακτῆρα τὸν ὑποχρεωτικὸν ποῦ
ἔχει καθε νομικὴ σχέσις. Εἶναι ταυτοχρόνως καὶ πρῶξις ἠθικὴ ἢ
πρῶξις ἐλευθέρας προαιρέσεως. Εἶδεμή, ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια θὰ
ἦτον ἀποκλειστικῶς ἕνα εἶδος φορολογίας καὶ θὰ ὑπηγορευέτο
μόνον ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ἢ πολιτικὴν σκοπιμότητα· δὲν θὰ ἦτο
ψυχῶν ἐπαφή.

Τοιαύτη ὁμως ἀντίληψις, ἂν ἤθελεν ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς καὶ
ἀποκλειστικῶς, θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀπώλειαν οὐσιωδῶν ψυχικῶν
καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἀπώλειαν δι' ἐκεῖνον ποῦ δέχεται τὴν
προσφορὰν τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας: "Ὅταν πιστεύῃ, ὅτι τοῦ δί-
δουν ἀπλῶς ὅ,τι εἶναι νόμιμον καὶ δίκαιον, ὅ,τι ὁ νόμος προβλέπει,
ὅ,τι κατὰ βῆθος τοῦ ἀνήκει, χάνει ὁ ἄνθρωπος τὸ αἰσθημα τῆς εὐ-
γνωμοσύνης, πηγὴν πολυτίμων ἠθικῶν συγκινήσεων· χάνει τὸ αἰ-
σθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀνυψώσεως, ποῦ τοῦ χαρίζ' ἢ ἐπίγνωσις,
ὅτι παραστέκει κοντά του ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος, ἕτοιμος καὶ ἱκα-
νὸς νὰ τὸν βοηθήσῃ, καὶ παραστέκει ὄχι ὡς ὑπάλληλος ἐπαγγελμα-
τικῶς ὑποχρεωμένος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, αὐτοπροαίρετος, κινούμε-
νος μόνον ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς καθαρῶς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγ-
γύης, ἀπὸ τὸν πόθον τῆς εὐτυχίας τοῦ εὐεργετεῖν. Καὶ εἶναι τό-
σον παρήγορον διὰ τὸν ἐπικουρούμενον νὰ αἰσθάνεται, ὅτι ἀδελ-
φώνεται διὰ τῆς εὐεργεσίας ἀκριβῶς ὁ δυστυχὴς αὐτὸς μὲ τὸν εὐ-
τυχέστερον, ὅτι προσφέρει καὶ αὐτὸς ὡς ἀντάλλαγμα πρὸς τὸν
εὐεργέτην του αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν χαρὰν!

Ἀπώλεια εἶν' ἐπίσης δι' ἐκεῖνον ποῦ δίδει. Ἡ συμβολὴ εἰς
τὴν Κοινωνικὴν Πρόνοιαν γίνεται καταβολὴ φόρου, τοῦ ὁποῦ λη-
σιμονεῖται πολλάκις καὶ ὁ σκοπός, γίνετ' ἐκπλήρωσις νομικῶς καὶ
λογικῶς δικαιολογημένου, ἀλλὰ ψυχροῦ πάντοτε χρέους. Χάνει τὸν

χαρακτῆρα τῆς ἐλευθέρας ἀποφάσεως, τῆς αὐθορμήτου ἐκχύσεως πρὸς ἀγαθοεργίαν ὄχι ἐπιβαλλομένην ἔξωθεν μιᾶς ψυχῆς πληθωρικῆς εἰς ἀγάπην. Χάνεται τὸ αἶσθημα πὼς ἀναβαίνεις μὲ τὸ νὰ βοηθῆς ἀκριβῶς τοὺς ἄλλους ν' ἀναβοῦν. Χάνεται μία πηγὴ ἀνθρωπίνης στοργῆς, πού μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς εὐεργεσίας ἀναβλύζει : διότι δὲν εὐεργετεῖς μόνον ἐκεῖνον πού ἀγαπᾶς, διότι τὸν ἀγαπᾶς ἀγαπᾶς πολλάκις ἐκεῖνον πού εὐεργετεῖς, διότι τὸν εὐεργετεῖς.

Καὶ ὁ λειτουργὸς ἄρα τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας δὲν πρέπει νὰ εἶν' ἓνας κοινὸς ὑπάλληλος, διεκπεραιωτῆς ἀπλοῦς ἑνὸς ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ εὐσυνειδήτως ἴσως ἀλλὰ μηχανικῶς, χωρὶς ἐσώψυχο ν συμμετοχὴν. Ἐνας ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι, μὲ πλουσίαν ἑσωτερικὴν ζωὴν, ἕτοιμος καὶ ἱκανὸς νὰ συγκαταβῆ πρὸς συνάντησιν τῆς ψυχῆς ἐκείνου πού θέλει νὰ βοηθήσῃ, ἱκανὸς ν' ἀντιληφθῆ καθε ἄνθρωπον ὡς αὐτοτελὲς καὶ αὐτόνομον κέντρον ζωῆς, ὡς ἓνα ἐγὼ μὲ τ' ἀτομικά του προβλήματα, τὴν ἀτομικὴν του προοπτικὴν τῆς Ζωῆς, τὴν ἀτομικὴν του δυστυχίαν. Ἀλλὰ τὴν ψυχὴν τοῦ ἄλλου δὲν θὰ ἐννοήσῃ ποτέ, ἂν δὲν ἔχη ἐννοήσει ἤδη τὴν ἰδικὴν του ψυχὴν εἰς ὅ,τι προσωπικώτερον ἔχει.

Ἐδῶ κεῖται ἡ χρησιμότης τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ζωῆς, ἡ χρησιμότης τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας προτίθεμαι νὰ σᾶς παρουσιάσω εἰς τὰ τρία μου μαθήματα.

I

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Σὰν φιλόλογος πού εἶμαι, ἀρχίζω ἀπὸ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τῶν δύο λέξεων: *Τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς*. *Νόημα* σημαίνει τὸ περιεχόμενον, τὴν σημασίαν, τὴν ἀξίαν ἢ καὶ τὸν σκοπὸν ἑνὸς πράγματος ἢ μιᾶς πράξεως. Ὄταν ὅλα τὰ μέλη ἑνὸς ἀντικειμένου, ὅταν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα ἑνὸς συνθέτου φαινομένου ἐξετάζωνται ὡς πρὸς τὴν σχέσιν των πρὸς τὸ ὅλον καὶ τὴν λειτουργίαν των πρὸς ἐπίτευξιν ἑνὸς σκοποῦ συνολικοῦ, τότε λέγομεν ὅτι ζητοῦμεν τὸ νόημα τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ γεγονότος ἐκείνου. Μία φράσις π. χ. ἔχει νόημα, ὅταν ὅλων τῶν λέξεων αἰσημασῖαι συνεργάζωνται εἰς ἀποτελέσιν ἑνὸς ἐνιαίου συνολικοῦ περιεχομένου. Τὸ ἴδιον ἓνας ὀργανισμὸς, τὸ ἴδιον μία μηχανὴ π. χ. Πάντοτε ὑπόκειτ' ἓνα περιεχόμενον καὶ μία ἀξία, ἀξία ἰσχύουσα ἴσως διὰ τὸν νοοῦντα, διὰ πολλοὺς ἢ δι' ὀλίγους, ἢ ἰσχύουσα καθ' ἑαυτὴν ἀπολύτως—αὐτὸ εἶν' ἄλλο ζήτημα. Ὅπωςδῆποτε νόημα

ἔχει ἓνα πρᾶγμα, ἀπὸ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἠμποροῦμεν νὰ τὸ συνδέσωμεν πρὸς μίαν ἀξίαν, διανοητικὴν, οικονομικὴν, ἠθικὴν, αἰσθητικὴν, θρησκευτικὴν κλπ. Ἔτσι συχνὰ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ὡς συνώνυμον τοῦ ἀξία, καὶ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς συμπίπτει πολλάκις μὲ τὴν ἀξίαν τῆς Ζωῆς.

Ἀντιθέτως ἡ λέξις ΖΩΗ εἶν' ἐξαιρετικὰ πολυσήμαντος. Ἡμπορεῖ π. χ. νὰ ληφθῆ ὑπὸ τὴν βιολογικὴν τῆς ἔννοιαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν θάνατον, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς ὅλα τὰ ὄργανικὰ ὄντα καὶ ἐκδηλώνεται εἰς τὰς δύο θεμελιώδεις ὄργανικὰς λειτουργίας: τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἡ καὶ ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν τῆς σημασίαν, ὡς ἓνα θεμελιῶδες φαινόμενον μέσα εἰς τὸ σύμπαν. Ἐπίσης ὡς ζωὴ κοινωνικὴ, εἴτε ὑπὸ τὴν συνήθη χρῆσιν τῆς καθημερινῆς συμβιώσεως ἀνθρώπων, εἴτε καὶ ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν μορφήν τῆς πολιτισμένης ζωῆς—πάντοτε ὅμως ὡς ἓνα φαινόμενον ὁμαδικόν.

Ἐπ' αὐτὰς τὰς ἐννοίας δὲν χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον Ζωή, ὅταν ὁμιλοῦμεν διὰ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς. Ζωὴ λαμβάνει' ἐδῶ ὡς ἔννοια ἠθικὴ: ὄχι ὡς ἄμεσος πραγματικότης ποὺ μᾶς περιβάλλει, ἀλλ' ὡς ἰδέα, ὡς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς ποὺ ἀφήνει ἡ πραγματικότης τῆς Ζωῆς, τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς κοσμολογικῆς, μέσα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος ἠθικοῦ. Ὄταν ζητοῦμεν τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, δὲν ζητοῦμεν τὸ νόημα τοῦ ζῆν ἀπλῶς—αὐτὸ δὲν ἔχει ἴσως νόημα, ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἴσως εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα: διατί ὑπάρχει τὸ βιολογικὸν φαινόμενον Ζωή; τὸ πολὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐξετασθῆ τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεώς της. Ζητοῦμεν τὸ νόημα τοῦ εἶναι ζῆν, ζητοῦμεν δηλαδή νὰ καθορίσωμεν τὰς ἀξίας ἐκεῖνας, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις χαρίζει περιεχόμενον εἰς τὴν Ζωὴν καὶ τὴν καθιστᾷ βιωτὴν, τὴν ἀναβιβάζει ἀπὸ φαινόμενον βιολογικόν, κοινὸν καὶ εἰς τὰ σκουλήκια τῆς γῆς, εἰς φαινόμενον ἠθικόν, ἀποκλειστικῶς ἀνθρώπινον.

Συνείδησιν λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του κυρίως εἰς τὰς ἠθικὰς συγκρούσεις, ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται ὑποχρεωμένος νὰ διαλέξῃ μεταξὺ δύο ἀποφάσεων, μεταξὺ δύο ἀγαθῶν ἢ δύο κακῶν. Ἡμπορεῖ νὰ διαλέξῃ σύμφωνα μὲ τὰ θέλγητρα ἢ τὴν ἔξωτερικὴν ἀναγκαιότητα ποὺ τοῦ παρουσιάζει τὸ καθένα, καὶ τότε θὰ ἔχωμεν ἀπλῆν προτίμησιν, τῆς ὁποίας τὸ κῦρος εἶναι καὶ χρονικῶς καὶ περιπτωσιολογικῶς περιορισμένον. Ἄν ὅμως διαλέξῃ σύμφωνα μὲ μίαν ἱεραρχικὴν διαβάθμισιν ἀξιῶν, τὴν ὁποίαν ἔχει

ἤδη, συνειδητὴν ἢ ἀνεπίγνωστον, χαράζει μέσα του ὁ ἴδιος, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν πάντοτε διαλέγει, ἢ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ διαλέγη, διότι τῆς ἀποδίδει σημασίαν ἀπολύτου κριτηρίου—ἂν εἰς τὴν προτίμησιν αὐτὴν κυριαρχῆ ἢ σκέψις, ὅτι τὸ προτιμώμενον εἶναι καὶ τὸ ἀντικειμενικῶς (ἀντικειμενικῶς φυσικὰ δι' αὐτὸν) προτιμητέον, τότε ἔχομεν προτίμησιν συμφώνως μὲ τὸ νόημα, ποῦ δίδει κανεὶς εἰς τὴν ζωὴν του.

Ἔτσι τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς προβάλλει ὡς κάτι συνθετικώτερον, ὀλοκλήρωτικώτερον ἀπὸ τὴν ἐπὶ μέρους προτίμησιν, ἀφοῦ ρυθμίζει (ἢ πρέπει νὰ ρυθμίξη) ὅλας καὶ πάντοτε τὰς προτιμήσεις. Ὡς κάτι ἐπίσης μακρινώτερον ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους προτιμήσεις· διότι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐκάστοτε παρόν, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς σκοποὺς εὐρύτερους, ποῦ ἀπλώνονται εἰς μακροτέραν χρονικὴν ἔκτασιν, κρίνονται μὲ μεγάλην προοπτικὴν, καὶ περιλαμβάνουν (κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον) εἰς ἐνότητα, συνεχομένην καὶ χρονικῶς καὶ λογικῶς, ὀλοκλήρον τὴν συνειδητὴν ζωὴν τοῦ ἐγώ· παρελθόν, παρόν καὶ μέλλον. Ἔχει ἐπίσης ἓνα χαρακτῆρα τελικώτερον· ἀφοῦ ὅλ' οἱ ἐπὶ μέρους σκοποὶ τῆς συνειδητῆς τοῦλάχιστον ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλα τὰ μερικὰ κριτήρια, μὲ τὰ ὁποῖα κρίνει ὅσα τοῦ συμβαίνουν χωρὶς τὴν ἐνέργειάν του, ἀνάγονται τελικῶς εἰς αὐτό, καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸ ρυθμίζονται τελικῶς ἢ πρέπει νὰ ρυθμίζονται.

Δι' αὐτὸ καὶ ἡ σύγκρουσις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνακύπτει ἢ εἰς τὴν ὁποίαν συνειδητοποιεῖται τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, ἔχει τὸν χαρακτῆρα ὄχι ἀπλῆς εὐδιαγνώστου συγκρούσεως μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ὄχι περιπτώσεως μερικῆς. Εἶναι σύγκρουσις μὲ γενικώτερον χαρακτῆρα—καὶ ἄς μὴν ἔχη ἀκόμη ἐμφανισθῆ εἰς συγκεκριμένην περίπτωσιν. Ἔχει κάτι ἀπὸ τὸ περίπλοκον καὶ ἐπώδυνον μᾶς συγκρούσεως τραγικῆς. Εἶναι ἡ τραγωδία τῆς μοίρας κάθε ἀνθρώπου καὶ ἡ τραγωδία τοῦ χαρακτῆρος του, ἀπὸ τὰς ὁποίας γεννᾶται, ὡς διὰ προστριβῆς, ἡ φωτεινὴ ἐπίγνωσις τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του.

Εἰς τὴν πρώτην ὁ ἀνθρώπος εὐρίσκεται ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθήσῃ ἓνα καὶ μόνον δρόμον τῆς ἐξωτερικῆς του ζωῆς μεταξὺ πολλῶν, ἐνῶ ἀναγνωρίζει πλήρως, ὅτι καὶ ὁ δρόμος ποῦ ἐδιάλεξε τὸν ὁδηγεῖ ὄχι μόνον πρὸς δυσκολίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἁμαρτίας πολλὰς, ἐνῶ εἶναι βέβαιος ὅτι καὶ οἱ δρόμοι, ποῦ ἀφῆκεν ὡς ὀλιγότερον ἀγαθοῦς, ἔχουν ἓνα πλῆθος ὠραιότητος καὶ ἀνυψώσεως τὰς ὁποίας χάνει τώρα ὀριστικῶς. Διότι τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν δὲν

παρουσιάζονται εἰς τὸν κόσμον ἄμεικτα μεταξύ των, ὥστε καὶ τὸ διάλεγμά των νὰ εἶναι πρᾶξις ἀπλῆ καὶ εὐκόλος. Ἀπεναντίας, εἰς κάθε κακὸν ὑπάρχει τόση πρόσμειξις ἀγαθοῦ, καὶ κάθε ἀγαθὸν συνεπάγεται πολλάκις τὴν παραίτησιν ἀπὸ τόσον πολυάριθμ' ἀγαθά, ὥστε νὰ εἶναι δυσχερὴς ἡ ἐκλογή καὶ ἡ ἀπόφασις ὀδυνηρά.

Εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ χαρακτῆρος πάλιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ δώσῃ προτίμησιν μεταξύ διαφορετικῶν, ἀντιμαχομένων συνήθως, ὀρμημάτων καὶ ἀξιολογήσεων τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου, ὥστε ν' ἀπαρτίσῃ ἀπὸ τὸ ἐγὼ του κάποιαν ἐνότητα, μὲ συνέχειαν καὶ συνέπειαν τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει τοῦτο ἐκ φύσεως. Καὶ ἐδῶ ἡ προτίμησις σημαίνει ψαλίδισμα καὶ ἐγκατάλειψιν πλήθους ἀγαθῶν, ἐνταφιασμόν πόθων ἀπολύτως καθ' ἑαυτοὺς δικαιολογημένων αἰσθητικῶς ἢ ἠθικῶς, παραίτησιν καὶ στέρησιν ἀληθινῶν ἀπόψεων καὶ ὠραίων συγκινήσεων. Καὶ ἐδῶ θὰ θυσιάσῃς ὄχι ἀρνητικᾶς—θετικᾶς ἀξίας τοῦ ἐγὼ σου θὰ θυσιάσῃς (καὶ μὲ τί πόνον!), ἂν θέλῃς νὰ κατοχυρώσῃς τὴν ἐνότητά του, ἂν θέλῃς νὰ τὸ σώσῃς ἀπὸ τὰ μάταια μεταλουδίσματα πρὸς τὰ πολλά, ἐπειδὴ γνωρίζεις ὅτι ἐνός ἐστὶ χρεία. Καὶ τὸ ἐν αὐτὸ εἶν' ἀκριβῶς ὁ τελικός, ὁ ὑψιστος, ὁ ἱεραρχικῶς ἀνώτερος σκοπός, πού θέτει κανεὶς εἰς τὴν ὑπαρξίν του τὴν συνειδητήν, εἶναι τὸ νόημα τῆς ζωῆς του.

Ἐπομένως τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς δὲν συμπίπτει μὲ τὴν Εὐτυχίαν. Εὐτυχισμένη ἢ δυστυχισμένη, ἀντικειμενικῶς ἢ ὑποκειμενικῶς, ἢμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐνός ζώου ἢ ζωῆ· νόημα ὅμως δὲν ἔχει, ἀφοῦ τὸ νόημα προϋποθέτει συνείδησιν ἠθικὴν. Ἐπειτα ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶν' εὐτυχισμένος ἀπὸ ἓνα γεγονὸς ἢ ἀπὸ κάποιαν του ἐνέργειαν, καὶ ὅμως τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἢ ἡ ἐνέργεια νὰ εἶν' ἀντίθετος πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς του, νὰ τὸ αἰσθάνεται καὶ ὁ ἴδιος ὡς ἀντίθετον. Δὲν συμπίπτει ἐπίσης μὲ ὅ,τι συνήθως ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος. Ἐνεργεῖ κανεὶς συχνὰ ἐκεῖνο πού ἢμπορεῖ, ἢ ἀντιθέτως· ἐκεῖνο πού τὸν ἐλκύει, ἢ ἀντιθέτως· ἐνεργεῖ πολλάκις ἐνεργείας ἀπολύτως οὐδετέρας, ἢ ἀποφεύγει. Ἀλλὰ μόνον ὅταν ἐνεργῶ, διότι ἔτσι πρέπει νὰ ἐνεργῶ—πρέπει ὄχι πάντοτε συμφώνως μ' ἓνα ἐξωτερικῶς, κατὰ σύμβασιν ἢ κατ' ἀνάγκην, ἐπιβαλλόμενον νόμον, ἀλλὰ καθὼς ἡ ἐσωτερικὴ μου φύσις μου προστάσσει ὡς πρέπον—μόνον τότε ἐνεργῶ σύμφωνα μὲ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς.

Ἐτσι μὲ τὸ νὰ καθορίζῃ ἐν ἀνώτερον νόημα τῆς ζωῆς του μὲ τὸ ν' ἀνάγῃ τὸν Βίον εἰς Λόγον, ὑψώνεται ὁ ἄνθρωπος ὑπεράνω τῆς ζωῆς του, ὑπεράνω τῆς Ζωῆς γενικῶς. Βεβαίως ἀπὸ τὴν Ζωὴν θ' ἀντλήσῃς τὸ νόημα τῆς ζωῆς σου, καὶ χάριν τῆς Ζωῆς

θά τὸ θέσης—ἀλλὰ τὸ ἴδιον τὸ νόημα θὰ εὐρίσκεται, μοιραίως, ἔξω τῆς Ζωῆς, ἀφοῦ μόνον ἔξω τῆς Ζωῆς, εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τῆς ιδέας, εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ εἰς ἀπόλυτον καθαρότητα καὶ ἡ συνέχεια καὶ ἡ συνέπεια καὶ ἡ ἀξιολογικὴ διαβάθμισις. Ἡ ἀξιολογικὴ κλίμαξ, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, στηρίζεται βέβαια εἰς τὴν γῆν· ὑψώνεται ὁμῶς ὑπεράνω αὐτῆς, χάνεται πρὸς τὸν οὐρανόν, δείχνει πρὸς τ' ἀστέρια, μέσ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ διαλέξῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ φωτεινὸ ἀστέρι, ποὺ θὰ γίνῃ ὁ ὁδηγητὴς τῆς προσωπικῆς του ζωῆς.

Ἄλλωστε τί ἄλλο σημαίν' ἡ ἀπόφασις τοῦ ἀνθρώπου νὰ χαράξῃ ἓνα νόημα εἰς τὴν ζωὴν του, καὶ ὄχι ν' ἀφεθῇ εἰς τὰ ἑκάστοτε ὁρμήματά της—ὅποτε θὰ ἐδοκίμαζεν ὀλιγωτέρους πόνους καὶ ἀγῶνας—παρὰ δυσπιστίαν πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν *Vita Femina*, ὅπως τὴν περιγράφει ἓνας νεώτερος φιλόσοφος, ἡ ὁποία, περιβεβλημένη τὸν χρυσοκέντητον μανδύαν ὠραίων ὑποσχέσεων καὶ θελκτικῶν δυνατοτήτων, ὅλη ἀντίστασις καὶ ὅλη προκλητικότης, ἐντροπαλὴ μαζὶ καὶ φιλήδονος, γεμάτη συμπονετικὴν τρυφερότητα ἀλλὰ καὶ περιπαίγματα σκληρά, ἀκτινοβολεῖ ἀνεξάντλητα κάθε εἶδος γοητείας, μέθης, σαγήνης; Ὁ καθορισμὸς ἀξιολογικῆς διαβαθμίσεως τῶν ἀγαθῶν, ποὺ προσφέρει ἢ ἀρνεῖται, εἶναι τὸ ὄπλον, μὲ τὸ ὁποῖον ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν κατακτήσῃ καὶ νὰ τὴν κυβερνήσῃ. Εἶναι ἡ ἐγγύησις, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει τὸν ἑαυτὸν του ὅτι δὲν θὰ γίνῃ ὁ ἴδιος δοῦλος καὶ θῦμα τῆς γοητείας καὶ τῶν ιδιοτροπιῶν της. Μέσον ἐπιθέσεως μαζὶ καὶ ἀμύνης τοῦ ἐγώ, ποὺ εἶναι φύσει (σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοιάν του) κάτι ἐνιαῖον καὶ ἀκόλουθον, ἐναντίον τῆς Ζωῆς, ἡ ὁποία ἔχει θεμελιῶδες τῆς γνώρισμα, ἐπικινδύνως ὠραῖον καὶ σαγηνευτικὸν γνώρισμα, τὴν πολυχρωμίαν καὶ τὴν πολυθειάν τῶν ἀξιῶν.

Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς εὐρίσκεται ὑπεράνω τῆς Ζωῆς, διὰ τοῦτο εἶν' εἰς τὴν φύσιν του τυπικὸν καὶ ἀφηρημένον, πλαίσιον τρόπον τινὰ καὶ σκελετός, προωρισμένα νὰ γεμίσουν μὲ περιεχόμενον, μὲ χυμοὺς καὶ μὲ σάρκα, ἀπὸ τὴν ἄμεσον συνάντησίν των μὲ τὴν Ζωὴν—καὶ εἶδαμεν: ἡ συνάντησις αὐτὴ δὲν εἶναι πάντοτε φιλική, ἢ μᾶλλον εἶναι σπανίως φιλική καὶ ἀνώδυνος. Καὶ τὸ δυσκολώτερον ἴσα ἴσα πρόβλημα, ποὺ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ὄχι νὰ χαράξῃ ἓνα σκοπὸν καὶ ἓνα ἰδεῶδες τῆς ζωῆς του εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴν τὴν συνάντησιν (τὴν σύνηθες θὰ ἔλεγα καλύτερα καὶ συγχώγευσιν)

τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Νοήματος τῆς Ζωῆς, τῆς Ζωῆς ὡς ιδέας καὶ τῆς Ζωῆς ὡς πραγματικότητος.

Δύσκολον εἶναι, διότι ἡ σύνθεσις αὐτὴ μόνον μέσα εἰς ἓνα ἕκαστον ἄτομον, μέσα εἰς τὰ ὄρια ἐνὸς ἐγώ, ἡμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἐνα Νόημα τῆς Ζωῆς, ὡς κατασκευάσμα ἰδεατὸν, εἶναι δυνατὸν καὶ εὐκολον νὰ παραλάβῃς ἕτοιμον ἀπὸ ἄλλους, κατὰ μίμησιν ἢ ἐκ διδασκαλίας ἢ ἐκ παραδόσεως. Τὴν σύνθεσιν ὁμως μετὴν ζωὴν σου εἰς ὑποχρεωμένον κάθε φορὰν ὁ ἴδιος, ὑπὸ ἰδικὴν σου εὐθύνην καὶ μετὴν ἰδικὴν σου προσπάθειαν, νὰ φέρῃς εἰς πέρας. Ἄβοηθτος, ἀφειμένος εἰς τὴν μοῖραν σου, εἰς ὑποχρεωμένον νὰ πλάσῃς τώρα τὸ ἐγώ σου, νὰ κατὰκτίσῃς τὴν προσωπικότητά σου. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ προσωπικότης : Τὸ προῖόν εἰς ἕκαστον ἄτομον τῆς συνθέσεως μεταξὺ τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του. Κανείς δὲν ἡμπορεῖ, οὔτε με συμβουλήν οὔτε με συνεργασίαν, νὰ σὲ βοηθήσῃ· διότι κανείς δὲν ἡμπορεῖ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ ζῆ τὰ γεγονότα τῆς Ζωῆς, καὶ τὰ καθολικώτερα, ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν σκοπιὰν τοῦ ἐγώ σου. Μόνος σου, ἐνώπιος ἐνωπίῳ μετὸν Θεόν σου, ὀφείλεις νὰ βαστάσῃς ὄχι μόνον τὸ βάρος τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἰδανικοῦ σου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκόμη μεγαλύτερον βάρος τῆς πίστεως εἰς αὐτό. Εἶναι λοιπὸν παράδοξον, ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων παραιτεῖτ' ἀπὸ κάθε παρομοίαν προσπάθειαν, μολονότι δὲν λείπουν γύρω των ἡ διδασκαλία, ὁ διαφωτισμός, τὰ παραδείγματα, ἡ θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ παράδοσις :

Προσωπικὸν λοιπὸν ἔχει χαρακτῆρα κάθε ζωντανὸν Νόημα τῆς Ζωῆς—εἶν' ἄλλωστε ἠθικὴ, ὄχι κοινωνικὴ πράξις. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα προσκλήσεως γνώσεων καὶ ἀπόψεων, δὲν εἶναι λύσις ἐξωτερικῶν προβλημάτων. Αὐτογνωσία εἶναι εἰς τὴν βαθυτέραν, τὴν ὀδυνηροτέραν σημασίαν τῆς λέξεως, αὐτογνωσία καὶ μαζὶ αὐτοδημιουργία, ἐπίγνωσις τῆς μοίρας σου καὶ διάπλασις αὐτῆς—διάπλασις φυσικὰ μέσα εἰς τὰς δυνατότητας μόνον, πού ἡ ἰδία παρουσιάζει.

Ἄλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς εἶν' ὑποκειμενικόν. Κάθε ἄλλο! Δὲν ἦτο καὶ ἄν Νόημα τῆς Ζωῆς, ἦτο ἰδιοτροπία ἢ ἀπλῆ εὐχαρίστησις, ἂν εἶχε χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν. Ὅσονδήποτε προσωπικὴ κατάκτησις καὶ ἂν εἶναι, ὅσονδήποτε καὶ ἂν αἰσθάνεσαι ὅτι τῆς ἰδικῆς σου ζωῆς τὸ νόημα εἶναι, ὁμως τὸ αἰσθάνεσαι ὡς κάτι ἀπολύτως ἀντικειμενικόν, κάτι ἀπολύτως δικαιωμένον ἔξω τῆς προσκαίρου σου ὑπάρξεως. Κανὼν διαγωγῆς εἶναι,

ποῦ ρυθμίζει ὡς ἀντικειμενικὴ προστάγητας ἐνεργείας σου. Εἶναι τῆς προσωπικότητος, ὄχι τῆς ἀτομικότητός σου, τῆς μοίρας σου, ὄχι τῆς ἰδιοτροπίας σου, ἢ σταθερὰ ἔκφρασις.

Μία σύνθεσις εἶναι ἀπὸ τὴν ἰδέαν καὶ τὴν πραγματικότητα τὸ νόημα τῆς ζωῆς σου· ἀλλὰ σύνθεσις καθολικὴ, τελικὴ. Ἐπομένως ὄχι βέβαια τελείως ἀφηρημένη (ὅπως θὰ ἦτον, ἂν ἦτον ἰδέα μόνον ἀμιγῆς), ἀλλὰ σύνθεσις πάντως ἰδανικὴ ἢ ἄρα μόνον κατὰ προσέγγισιν, μεγάλην ἢ μικρὰν προσέγγισιν, πραγματοποιεῖται. Μόλις ἡ προσέγγισις πάει νὰ γίνῃ κτῆσις, αἰσθάνεσαι ν' ἀνυψῶνεται τὸ ἰδανικόν σου πρὸς ἀναβαθμοὺς περισσότερον ὕψηλούς. Ἀνίσκων βέβαια καὶ αὐτοὶ κατὰ φυσικὴν καὶ λογικὴν ἀναγκαιότητα εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν, ποῦ εἶχες στήσει· ἐδέησεν ὅμως νὰ φθάσῃς τόσον ὕψηλά, διὰ νὰ γνωρίσῃς τὴν ὕπαρξιν τῶν—ὄχι ὅμως καὶ νὰ τοὺς φθάσῃς: τὸ φωτεινὸν ἄστρον, ποῦ σ' ὀδηγεῖ, ξεφεύγει καθεπερίπτυξιν. Ἔτσι ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι κάτι στατικόν· κίνησις εἶναι συνεχὴς καὶ ἀτελείωτος πρὸς ἓνα σημεῖον, ποῦ δὲν ἔχει σταθερὰν θέσιν, κατεύθυνσιν μόνον ἔχει σταθεράν.

Εἰς αὐτὴν τὴν διαρκῆ, τὴν διαρκῶς ἀνικανοποίητον κίνησιν, κεῖται τὸ θεμελιῶδες χαρακτηριστικόν τῆς διπλῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ποῦ εἶναι μαζί πεπερασμένη καὶ ἀπέραντος: ἔχει τὴν ἀπεραντοσύνην τῶν πόθων καὶ τῶν ἐπιδιώξεων, ἀλλὰ καὶ δεμένος εἶναι μὲ πεπερασμένην πραγματικότητα, τόσον περισσότερον ὅσον ἀνωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶν' ἡ φύσις του. Ἐδῶ κεῖται καὶ τὸ μεγαλεῖον του, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσίγαστος, ἡ ἀνειρήνευτος δυστυχία του, ἡ φαουστικὴ του τραγωδία: κανένας Παράδεισος δὲν κατορθώνει νὰ τοῦ σβῆσῃ τὸν πόθον ἄλλου ὠραιότερου, θειοτέρου Παραδείσου.

Καὶ ἐνθυμοῦμαι τώρα τὴν σχετικὴν περικοπὴν ἀπὸ τὸν Παράδεισον τοῦ Dante. Περιγράφει ἐκεῖ ὁ ποιητὴς τὰ ἐνδαιτήματα τῶν μακαρίων, τοὺς διαφόρους κύκλους τοῦ Παραδείσου, εἰς τοὺς ὁποίους, διαβαθμισμένοι κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ζοῦν οἱ ἀγαπημένοι τοῦ Θεοῦ, οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς θείας χάριτος. Ἄνιστος βέβαια εἶναι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἡ κατανομὴ τῆς οὐρανίας μακαριότητος, ἀφοῦ ἀνίσως τοὺς ἐπεδαφιλεύθη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐχάρισεν εἰς ὅλους τὴν μεγαλυτέραν εὐτυχίαν: νὰ ξέρουν τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀνωτέρων σφαιρῶν, καὶ ὅμως νὰ θέλουν καὶ νὰ ποθοῦν μόνον αὐτὸ ποῦ ἔχουν· τίποτε περισσότερον. Φρουρὸς στοργικὸς ὑψώνεται εἰς τὰς καρδίας καὶ τὰ νοήματα τῶν εὐλογημένων τοῦ Παραδείσου, πάντα νοῦν ἐπερέχουσα, τοῦ Θεοῦ ἢ εἰρήνη. Αὐτὸ εἶναι τὸ παραδεισιακὸν γνῶρισμα τῆς μακα-

ριότητος, ἐρείνης πού ὀνομάζομεν οὐρανίαν.... Ἄλλ' ἢ ἐπίγειος Ζωὴ δὲν εἶναι Παράδεισος, δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ποτέ Παράδεισος· ὁ ὁρὸς μόνον πρὸς τὸν Παράδεισον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ...

II

ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας ἀπησχόλησεν ἐπὶ αἰῶνας τοὺς φιλοσόφους, καὶ ὄχι μόνον αὐτούς κάθε στοχαστὴν, κάθε ἄνθρωπον γενικῶς, ἀπασχολεῖ, ἰδίως ὅταν δὲν αἰσθάνετ' εὐτυχισμένος. Θὰ προσέθετα μάλιστα, ὅτι μὲ κανένα πρόβλημα δὲν ἠσχολήθησαν τόσον ἐντατικὰ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία, ἡ ποίησις καὶ ἡ πρακτικὴ δράσις. Καὶ ὅμως λύσιν τοῦ δὲν εὗρηκαν καμμίαν ὡς τὰ σήμερα, πού νὰ ἱκανοποιῇ ὅλους. Εὗρηκαν ὅμως λύσεις πολλές καὶ διαφορετικὰς, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτ' ὑπῆρξαν καὶ ἔζησαν εὐτυχισμένοι ἄνθρωποι—ὑπάρχουν καὶ ζοῦν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς δυσκόλους αὐτοὺς καιροὺς—ἀποδεικνύει, ὅτι τελείως ἐσφαλμένοι δὲν ἦσαν αὐταὶ αἱ λύσεις. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς, ὅτ' ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ εὐτυχεῖς, ἐνῶ δὲν γνωρίζομεν θετικὰ τί εἶναι Εὐτυχία, μᾶς κάνει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανὴν λύσις τοῦ προβλήματος· ὑπάρχουν λύσεις μόνον, διαφορετικαὶ κατὰ ἐποχὰς καὶ κατὰ τοὺς λαοὺς, διαφορετικαὶ κατὰ τὰ πρόσωπα. Κάθε κοινωνία, ὡς σύνολον λαμβανομένη, εὕρισκει τὴν ἰδικήν της λύσιν, ἡ ὁποία ἔχει πρακτικὴν, ἄρα μερικὴν καὶ ὄχι ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Καὶ ἐντὸς τῆς κοινωνίας πάλιν κάθε ἄτομον θὰ πρέπη ν' ἀναζητήσῃ (καὶ ἴσως θὰ εὔρη) τὴν προσωπικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς εὐτυχίας τοῦ, ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην καὶ πρὸς ἰδίαν χρῆσιν. Μία συνταγὴ τῆς Εὐτυχίας διὰ καθ' ἑποχὴν καὶ κάθε ἄτομον δὲν εὗρέθη, οὔτε θὰ εὗρεθῇ—ἀκριβῶς διότι καὶ ἡ Εὐτυχία δὲν ὑπάρχει· ὑπάρχουν αἱ διαφορετικαὶ μορφαὶ τῆς Εὐτυχίας, πού ἀνταποκρίνονται πρὸς καθ' ἑγὼ, ἀφοῦ καθ' ἑγὼ εἶναι, ὅπως εἶδαμεν, ἓνα μοναδικόν, πρωτόφαντον καὶ μηδέποτε ἐπαναλαμβανόμενον κέντρον ζωῆς.

Δὲν θὰ περιμένετε λοιπὸν φυσικὰ καὶ ἀπὸ τὸ σημερινόν μου μάθημα τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς Εὐτυχίας, οὔτε καὶ μίαν ἔστω λύσιν. Δὲν θὰ περιμένετ' ἐπίσης νὰ σᾶς εἰπῶ τί εἶναι Εὐτυχία, τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον δηλαδὴ τῆς Εὐτυχίας. Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρω, οὔτε κατώρθωσα ποτέ νὰ τὸ μάθω ἀπ' ὅσα ἐδιδάξα ἢ ἐδιδάχθην. Ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ἤξερα—δηλαδὴ ἂν εἶχα τὴν ἐντύπωσιν πὼς τὸ ξέρω—πάλιν δὲν θὰ εἶχε καμμίαν σημασίαν διὰ σᾶς

νὰ σὰς τὸ ἀνακοινώσω. Διότ' ἡ Εὐτυχία δὲν περιγράφεται· δὲν εἶναι κἄν αἰσθητὴ παρὰ μόνον ἀπὸ μέσα, δι' ἐκεῖνον δηλαδὴ πού τὴν ἔχει—καὶ πάλιν ὅταν δὲν τὴν ἔχη. Εἰς ἕναν ἄλλον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὴν μελετήσῃ κανεὶς. Ὅταν λέγω περὶ ἐνὸς ἄλλου: *Αὐτὸς εἶν' εὐτυχής*, σημαίνει κατὰ βάθος (ἐφ' ὅσον δὲν σφάλλομαι εἰς τὰς διαπιστώσεις μου), ὅτι αὐτὸς ἔχει ἐκεῖνας τὰς προϋποθέσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγώ, μὲ τὸν τρόπον πού ἐγὼ σκέπτομαι καὶ αἰσθάνομαι, θὰ ἤμην εὐτυχής. Τὸ εἶπα ἤδη: Εὐτυχία δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχουν τόσαι εὐτυχίαι, ὅσα καὶ ἀνθρώπινα ἐγώ.

Ἐκεῖνο πού θὰ προσπαθῆσω νὰ σὰς παρουσιάσω ἀπόψε, εἶναι μερικαὶ σκέψεις γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς Εὐτυχίας, πού θὰ μᾶς βοηθήσουν ἴσως νὰ συνειδητοποιήσωμεν τὴν σχέσιν μας πρὸς τὴν εὐτυχίαν μας, νὰ ἐννοήσωμεν ἴσως—νὰ ἐννοήσωμεν λέγω, ὄχι ν' ἀποκτήσωμεν ἢ νὰ δοκιμάσωμεν—τὴν Εὐτυχίαν ἢ τὴν Δυστυχίαν ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῶν ἄλλων. Νὰ διασαφήσωμεν κυρίως τί ἐννοοῦμεν ἡμεῖς ὅταν χρησιμοποιοῦμεν αὐτὴν τὴν λέξιν, καὶ ἂν ὑπάρχει κάτι τὸ ἀντικειμενικόν—καὶ μόνον τὸ ἀντικειμενικόν εἶναι δυνατόν νοητικῶς νὰ συλλάβωμεν—εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς Εὐτυχίας, ἢ εἶναι μήπως ἀπολύτως, ἀνεπανορθώτως ὑποκειμενική.

Τὸ πρόβλημα εἶναι σήμερον ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρον. Πάντοτε βέβαια εἶν' ἐπίκαιρος ἡ ἀναζήτησις τῆς Εὐτυχίας καὶ ἡ σκέψις περὶ αὐτῆς. Ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐποχαί, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ αἶσθημα πὼς λείπ' εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ εὐτυχία καὶ ἡ εἰρήνη, εἶναι περισσότερο διαδεδομένον· ἐποχαί, εἰς τὰς ὁποίας ἡ Εὐτυχία παρουσιάζεται εἰς περισσοτέρους ἀνθρώπους καὶ μὲ μεγαλυτέραν ὀξύτητα (διότι καὶ μὲ μεγαλυτέραν συνειδητότητα) ὡς πρόβλημα.

Καὶ ἡ ἐποχή μας ἀνήκ' εἰς αὐτάς. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ διάδοσις τῶν ἀγαθῶν του, ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει φθάσει εἰς ἀνάπτυξιν πρωτοφανῆ εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ μ'ἕξ ἴσου πρωτοφανῆ εἰς γοργότητα ρυθμὸν προχωρεῖ. Καὶ ὅμως, παραλλήλως πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, σχεδὸν σὰν ἄμεσον ἀποτελέσματί της, παρατηρεῖται μία πρωτοφανῆς ἐπίσης χαλάρωσις τῆς πίστεως πρὸς τὴν Εὐτυχίαν, μία πτώσις τοῦ αἰσθήματος τῆς Ζωῆς, ἕνα αἶσθημ' ἀμφιβολίας καὶ ραθυμίας διὰ τὴν ἀξίαν τῆς Ζωῆς. Ὑπάρχουν ἀνθρώποι σήμερα—καὶ εἶναι πολλοί, καὶ ὄχ' οἱ ὀλιγώτερον φωτισμένοι—πού ἀρχίζουν νὰ πιστεύουν, ὅτι ὀλόκληρος αὐτὴ τοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἀνῆσις εἶναι τοῦ Σατανᾶ ἔργον, ὄχι τοῦ Θεοῦ. Τόσον τοὺς εἶν' ὀδυνηρὰ τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης ἢ ἀπουσία! Τόση εἶν' ἡ ὀλιγοπιστία των πρὸς τὴν Ζωήν!—καὶ τοῦτο εἰς μίαν ἐποχὴν μο-

ναδικῶς ἐντατικῆς χρήσεως, σεωςχρήκατα σχεδόν, ὄλων τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου.

Δὲν πρόκειται περὶ κοινῆς ἀπαισιοδοξίας. Μία πεσσιμιστικὴ ἔστω κοσμοθεωρία εἶναι πάντοτε μία πίστις, καὶ εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ἔνδειξις ἐλαττωμένης πάντοτε ζωτικότητος. Ἐμφανίζονται ἄλλωστ' αἱ πεσσιμιστικαὶ τάσεις κατὰ κανόνα εἰς ἡλικίας καὶ γενεάς κατ' ἐξοχὴν ζωντανάς: εἰς τοὺς νέους π. χ., εἰς γενεάς, ποὺ σφύζουν ἀπὸ ζωτικότητα καὶ δημιουργικὴν πνοήν. Ἡ ἀνθησις τῆς τραγωδίας, ποὺ εἶν' ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τοῦ καθαρωτέρου πεσσιμισμού, συμπτεῖ μ' ἐποχὴν πολιτικῆς ἀκμῆς καὶ κοινωνικῆς δράσεως ἐντόνου: εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ 5. αἰῶνος· εἰς τὴν Ἰσπανίαν τῶν ἀρχῶν τοῦ 16., τὴν Ἰσπανίαν τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν θαλασσοπόρων· εἰς τὴν Ἀγγλίαν τῆς Ἐλισσάβετ' εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ 17., τὴν Γαλλίαν τοῦ Richelieu· εἰς τὴν Γερμανίαν τοῦ τέλους τοῦ 18. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19. αἰῶνος, κλπ.

Ἐκεῖν' ὅμως ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας, εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀκριβῶς πίστεως—πίστεως εἰς τὴν Εὐτυχίαν ἐννοῶ· αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ—ἓνα αἶσθημα κενοῦ, τοῦ κενοῦ μέσα μας, τοῦ κενοῦ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μας ζωὴν, τῆς ὁποίας κάθε στιγμὴν διαισθάνεσαι τὴν ματαιότητα. Αἰσθάνεσαι πῶς ἐνεργεῖς διὰ νὰ ἐνεργῆς ἀπλῶς, ὄχι διὰ νὰ κάνῃς κάτι ποὺ νὰ ἔχῃ ἀξίαν οὐσιώδη καὶ ἀπόλυτον, οὔτε κἂν διὰ νὰ κατακτήσῃς τὴν Εὐτυχίαν. Ποτέ, εἰς καμμίαν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἦτο τόσο συχνὸν τὸ ἐρώτημα καὶ τόσο εἰλικρινές: Ὑπάρχει Εὐτυχία; Τὸ διατυπώνουν ὄχι ἄνθρωποι τοῦ στοχασμοῦ, ὄχι φιλόσοφοι ἐπαγγελματικῶς οὕτως εἰπεῖν ὑποχρεωμένοι ν' ἀμφιβάλλουν καὶ νὰ κρίνουν τὰ πράγματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐστηρῶν καὶ ἀκριβολόγων κανόνων τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας. Τὸ διατυπώνουν ἄνθρωποι τῆς δράσεως, διὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἐπερίμενε κανεὶς ὅτι αὐτῆ των ἀκριβῶς ἡ δρᾶσις προῦποθέτει κάποιαν πίστιν εἰς αὐτήν. Τὸ διατυπώνουν ἀκόμη καὶ οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, ποὺ ζοῦν ὄχι καὶ πολὺ συνειδητοποιημένην τὴν ζωὴν των.

Τίποτ' ἐπίσης δὲν ἀποδεικνύει ἐκδηλότερον τὴν πτώσιν τοῦ αἰσθήματος τῆς Ζωῆς, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας, τὴν *décadence vitale* τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, παρ' ὅσον ὅτι ὁ εὐδαιμονισμὸς του ἔχει σήμερον εἰς μεγάλην ἔκτασιν τὸν χαρακτῆρα ἡδονισμοῦ—ἐνὸς ἡδονισμοῦ, ποὺ δὲν ἀντιπροσωπεύει μίαν οἰανδήποτε κοσμοθεωρίαν, δὲν ἐγκλείει κάποιαν πίστιν εἰς τὴν ἡδονὴν ὡς ἀξίαν· εἶναι κοινός, μυωπικός, ἐφήμερος, κενός σχεδόν ἀξιολογικῶς. Πηγὴ

του εἶν' ἡ κεντρικὴ δυστυχία τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἀνικανοποίητος εἰς τὸ βάθος τῆς ὑπάρξεώς του, ζητεῖ εἰς τὴν ἐπιφάνειάν της, εἰς τὴν περιφέρειαν, ἓνα ὑποκατάστατον.

Ἡ φιληδονία τῶν περισσοτέρων σήμερον δὲν εἶν' ἐκδήλωσις, εἶναι παρὰ ἰσθῆσις ζωτικότητος καὶ πλησμονῆς· ἀπογνώσεως εἶναι πρᾶξις καὶ καμάτου, φανέρωμα ὀλιγοψυχίας καὶ ἐσωτερικῆς ἀθλιότητος, ἰδιοσυγκρασίας ἀρρωστημένης καὶ ἐξηντλημένης, ὅπως ἡ φιληδονία τῶν φημιστικῶν—εἶναι πυρετός, ὄχι θερμότης ζωτικῆ. Δι' αὐτὸ καὶ ζητεῖ τὴν ἱκανοποίησίν της μὲ μέσα τεχνητά—δηλαδὴ μὲ μέσα εὔκολα. Τὰ ναρκωτικά εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν χαρακτηριστικόν της. Διότι καὶ τὰς ἄλλας ἡδονὰς χρησιμοποιεῖ ὡς ναρκωτικά, διὰ νὰ δημιουργήσῃ μὲ τεχνητὴν διέγερσιν μίαν αὐταπάτην εὐεξίας καὶ δροσίσεως καὶ ν' ἀναισθητήσῃ ἔτσι τὸν βαθὺν σπαραγμὸν τῆς ψυχῆς μας. Τὴν ψυχὴν του, ποὺ πεινᾷ καὶ πονεῖ μέσα εἰς τὸ χάος καὶ τὸν ἴλιγγον τῆς ὑπάρξεώς του, ζητεῖ νὰ χορτάσῃ ὁ σημερινὸς ἀνθρώπος, ὅταν κυνηγᾷ, ἀσθμαίνων καὶ ἀπληστος, νὰ δοκιμάσῃ κάθε εἶδους ὑλικὴν ἀπόλαυσιν. Καὶ παραδέχεται ἔτσι ἀνάμεσ' ἀπὸ τὴν πείναν καὶ τὸν κόρον, ἀνάμεσ' ἀπὸ πλῆξιν καὶ πύρεξιν...

Αὐτὴν τὴν δυστυχίαν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμεν ὅλοι μας σήμερον, πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουν πρὸ παντὸς ἐκεῖνοι, ποὺ θὰ καταπιασθοῦν μὲ τὴν λεγομένην κοινωνικὴν δυστυχίαν, ἂν θέλουν νὰ γίνουν ἄξιοι θεραπευταί της. Θὰ προχωρήσουν τότε πρὸς τοὺς δυστυχισμένους ὄχι μὲ τὴν ἔπαρσιν καὶ τὴν ἐγκεφαλικότητα τοῦ ἔξασφαλισμένου. Ὡς ἄνθρωποι θὰ τοὺς πλησιάσουν ἐξ ἴσου, ἢ μᾶλλον περισσότερον καὶ βαθύτερον, δυστυχισμένοι· γεμᾶτοι εὐγνωμοσύνην πρὸς αὐτούς, διότι τοὺς διευκολύνουν (ἀνεπιγνώστως ἴσως, ἀλλ' ἀποτελεσματικῶς) νὰ ἐλαφρύνουν, ἢ νὰ λησμονοῦν ἔστω, τὴν ἰδικὴν των ἐσωτερικὴν δυστυχίαν βοηθοῦντες, εἰς τὸν κουφισμὸν τῆς ἐξωτερικῆς ἐκείνων δυστυχίας. Θὰ αἰσθανθοῦν πρὸ παντὸς (καὶ θὰ τὸ αἰσθανθοῦν ἐκ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς πρὸς τοὺς ἀδικημένους τῆς κοινωνίας) ἐκεῖνο ποὺ ἔλεγα καὶ εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα : ὅτ' ἡ Δυστυχία δὲν εἶναι φαινόμενον ὑλικόν, εἶναι κατὰ βάθος ἡ θ ι κ ὸ ν τραῦμα· αἶρεται (ὅσάκις αἶρεται) οὔτε μόνον οὔτε κυρίως μὲ μέσα ὑλικά, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπαφήν ψυχῆς μὲ ψυχὴν, μὲ τὴν συναίσθησιν τῆς ἀδελφοσύνης τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ πόνου. Ἔτσι θὰ προστατεύσουν τὸν ἑαυτὸν τῶν ἀπὸ τὸ ν' ἀποστειρώσουν ἀπὸ κάθε ψυχικότητα, νὰ βιομηχανοποιήσουν τὸ ἔργον τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας.

Αὐτὴ ἡ δυστυχία τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ἐξηγεῖ ἐπίσης ἐκεῖνο πού ἀνέφερα προηγουμένως : ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας εἶναι σήμερον κατ' ἐξοχὴν ἐπίκαιρον πρόβλημα. Διότι μὲ τὴν Εὐτυχίαν συμβαίνει ὅτι καὶ μὲ τὴν Ὑγείαν : Δὲν ἐμφανίζεται ὡς πρόβλημα, παρὰ εἰς ἐκεῖνον πού δὲν τὴν ἔχει πλέον καὶ ὅταν δὲν τὴν ἔχη. Συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς της λαμβάνεις ἀπὸ τὴν στιγμὴν πού τὴν ἔχασες, ὀριστικῶς ἢ προσωρινῶς· τόσον αὐτονόητα, τόσον φυσικὰ τὴν χαίρεσαι, ὅταν τὴν ἔχῃς ! Ὅπως ὁ ὑγιὴς ἄνθρωπος δὲν λαμβάνει αἰσθησὶν τῆς λειτουργίας τῶν ἐσωτερικῶν του ὀργάνων καὶ χυμῶν—μόνον ὅταν πάθουν κάποια βλάβη, αἰσθάνεσαι τὸ στομάχι σου, τὰ νεφρά σου, τὰ ἔντερά σου, τὴν κίνησιν τοῦ αἵματος—ἔτσι καὶ ὁ εὐτυχισμένος : δὲν ἔχει αἰσθησὶν τῆς εὐτυχίας του παρ' ἀπὸ τὴν στιγμὴν πού θὰ τὴν χάσῃ. Ἀκόμη καὶ ἂν τὸν ἐρωτήσετε ἂν εἶν' εὐτυχισμένος, σπανίως θὰ σᾶς ἀπαντήσῃ καταφατικῶς—καὶ τότε πάλιν θ' ἀναφέρεται εἰς μίαν εὐαρέστησιν τῆς στιγμῆς πού ὀνομάζει αὐτὸς εὐτυχίαν, ὅχ' εἰς μίαν κατάστασιν σχετικῆς διαρκείας, ὅπως εἶναι πάντοτε ἡ Εὐτυχία. Θὰ διετύπωνα μάλιστα τὸν κανόνα : *Εἶσαι τόσον περισσότερο εὐτυχισμένος, ὅσον ὀλιγώτερον τὸ ξέρεις.*

Ἔτσι ἐξηγεῖται, ὅτι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ δώσωμεν ὄρισμὸν τῆς Εὐτυχίας—ὅπως δὲν ἠμπορεῖ νὰ δοθῇ θετικὸς ὄρισμὸς τῆς Ὑγείας. Πολὺ ὀλιγώτερον ἠμπορεῖ νὰ τὸ κάνη ὁ εὐτυχισμένος, ἀφοῦ ποτὲ δὲν εἶδε κατάμματα τὴν εὐτυχίαν του, ὅπως ποτέ κανεῖς δὲν εἶδε τὴν ἀκριβῆ ἔκφρασιν τοῦ βλέμματός του : κάθε κοίταγμα εἰς τὸν καθρέπτην σημαίνει ἀκίνησιαν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐκφράσεως—δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι τὸ Γνωθὶ σαυτὸν τόσον δύσκολον ! Δὲν ἠμπορεῖ καὶ νὰ ἰδῇ (νὰ ἰδῇ φυσικὰ κατάβαθα, ὥστε νὰ τὴν ἐννοήσῃ) τὴν εὐτυχίαν του ὁ εὐτυχισμένος καὶ ἂν ἀκόμη τοῦ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν. Κάθε περιγραφὴ τῆς Εὐτυχίας ἐπομένως γίνετ' ἀπ' ἐκεῖνον πού δὲν τὴν κατέχει, πού δὲν τὴν ἔχει πλέον. Εἶναι περιγραφὴ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀπὸ μνήμης, ἢ δι' ἑτεροπαρατηρησίας. Εἶναι παράδοξον λοιπόν, ἂν εἶναι κατ' ἀνάγκην περιγραφὴ ἀρνητικῆς :

Ὅπως λοιπὸν συμβαίνει μ' ὅλας τὰς θετικὰς ἀξίας πού ἔχουν καθολικότητα, μὲ τὴν Ζωὴν π.χ. ἢ μὲ τὴν Ὑγείαν, καὶ εἰς τὴν Εὐτυχίαν ἀπὸ τὸ μὴ ὄν θὰ ξεκινήσῃ κάθε ἀπόπειρ' ἀκριβεστέρου καθορισμοῦ. Τῆς Ζωῆς τὸ νόημα μᾶς τὸ δίδει ὁ θάνατος, καὶ ἴσως μόνον ὁ θάνατος θὰ ἠμποροῦσε νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ δοκιμάσωμεν κατὰ τὸν ἀρτιώτερον τρόπον τὰ θέληττα τῆς Ζωῆς ὡς Ζωῆς. Καὶ τῶν νεκρῶν ἡ μακαριότης δὲν κεῖται εἰς τὴν λήθην τῆς Ζωῆς :

κεῖται εἰς τὸ ὅτι, λησμονοῦντες τὰς ἐπὶ μέρος διακυμάνσεις τῆς Ζωῆς, ζοῦν τὴν ζωὴν των (ὁ λ ὁ κ λ η ρ ο ν τὴν ζωὴν των, ὄχι ἓνα μέρος τῆς μόνον), ὡς ἀνάμνησιν, ὡς περασμένην κατάστασιν· ἔτσι καὶ εἰς τὴν συνείδησίν των κυριαρχεῖ πλέον ἢ Ζωὴ μόνον μὲ ὅ,τι θετικόν, μὲ ὅ,τι βιώσιμον ἔχει.

Ὡστε καὶ τὴν Εὐτυχίαν θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ συλλάβωμεν εἰς ἓνα κάπως καθαρὸν περίγραμμα μόνον ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὴν Δυστυχίαν. Τότε καὶ μόνον θὰ συνειδητοποιήσωμεν καὶ τὰς θετικὰς τῆς ἀξίας. Ὅπως καὶ τὰς θετικὰς ἀξίας μιᾶς εἰδυλλιακῆς ἀγροτικῆς σκη- νῆς ἐκτιμᾷ ὁ ἄνθρωπος μόνον, ὁ ὁποῖος εἶν' εἰς θέσιν νὰ σ υ ν ο ρ ᾶ μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς τὸ σκηνικὸν βάθος τῆς συμβατικότητος, τοῦ ψεύδους, τῆς μοχθηρίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς στειρότητος τῆς ζωῆς τῶν μεγαλοπόλεων, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαίρετ' ἔτσι φωτεινότερα τῶν ἀγροτῶν ἢ εἰρήνη. Αὐτὸ τὸ βάθος εἶναι ποὺ χαρίζει (τοῦλάχιστον εἰς τὰ μάτια μας) ἀξίαν θετικὴν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀγροτῶν— αὐτὸ εἶναι κατὰ βάθος τὸ θετικόν.

Ἀπὸ τὴν ἀπουσίαν λοιπὸν τῆς Εὐτυχίας πρέπει ν' ἀναχωρήσωμεν, ἀπὸ τὰ θετικὰ καὶ προσιτὰ εἰς διαπίστωσιν καὶ ἐξέτασιν ἐ μ π ο δ ῖ σ μ α τ ᾶ τ η ς, ἀπὸ τοὺς παράγοντας ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία προκαλεῖ τὸ αἶσθημα ὅτι σοῦ λείπ' ἡ Εὐτυχία. Μερικοὺς ἀπὸ τοὺς παράγοντας αὐτούς, ἐκείνους ποὺ θεωρῶ σημαντικωτέρους, θὰ ἐξετάσω μὲ ὀλίγα λόγια :

1. Μεταβολὴ καὶ Φθορά. Τὸ αἶσθημα τῆς Εὐτυχίας εἶν' ἀσυμβίβαστον μὲ τὸ αἶσθημα μιᾶς ἀδιακόπου καὶ ὑπερβολικὰ γοργῆς μεταβλητότητος καὶ φθορᾶς. Διότ' ἡ Εὐτυχία δὲν εἶν' ἀπλῆ εὐαρέσκεια, ὅπως δὲν εἶν' ἓνας πόνος κοινὸς ἢ Δυστυχία. Δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ἡ δ ο ν ῆ ν. Ἡ ἡδονὴ εἶναι καὶ τοπικῶς (κατὰ τὰς ἀνάγκας ποὺ ἱκανοποιεῖ) καὶ χρονικῶς περιορισμένη· προϋποθέτει μάλιστα—τὸ παρατήρησεν ἤδη ὁ Πλάτων—τὴν δυσφορίαν ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀνικανοποίητος ἀνάγκη, συνυπάρχει δηλαδὴ ταυτοχρόνως μὲ τὸ ἀντίθετόν της.

Τοῦναντίον ἡ Εὐτυχία καὶ ἡ Δυστυχία δὲν ἀναφέρονται εἰς ὄρισμένον μέρος τῆς ὑπάρξεώς μας, οὔτε εἰς ὄρισμένον μόνον γεγονὸς τῆς ζωῆς μας(1). Στρέφονται περὶ τὴν ὅλην μας ὑπαρξίν, εἶναι

1) Δυστυχισμένος δὲν εἶναι κανεὶς ὅταν διψᾷ ἢ πεινᾷ ἢ ὅταν τοῦ λείπη ὁ ὕπνος κλπ. ἀλλ' ὅταν τοῦ λείπη κάτι, ποὺ θεωρεῖ σημαντικόν, ἀπολύτως ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὑπαρξίν του ὁλόκληρον. Ὁ καθορισμὸς αὐτοῦ θὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του.

μία καθολικὴ κατάσταση τῆς ψυχῆς (ὄχι τοῦ σώματος) καὶ ἀναφέρεται εἰς κάτι οὐσιῶδες διὰ τὴν ζωὴν μας ὁλόκληρον. Διὰ τοῦτο δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ταυτοχρόνως εὐτυχῆς καὶ δυστυχῆς, ἐνῶ ἔμπορεῖ νὰ εἶν' εὐτυχῆς καὶ νὰ πονῆ, νὰ εἶναι δυστυχῆς καὶ ὅμως νὰ δοκιμάζῃ συχνὰς καὶ ἐντόνους ἡδονάς.

Ἐμποροῦν βέβαια ἕνας πόνος, μία δυσαρέστησις ἰσχυρὰ ἢ μία στέρησις, ἀναφερόμενοι κατ' ἀρχὰς εἰς κάτι μερικόν, νὰ γίνουν ἀφορμαὶ δυστυχίας (1): καὶ πάντοτ' ἀπ' ἀφορμὰς μερικῆς προκαλεῖται, ὡς γνωστόν, ἡ δυστυχία. Ἀλλὰ δυστυχισμένος θὰ εἶν' ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ θ' ἀποδόσῃ εἰς τὴν δυσαρέστησιν ἐκείνην σημασίαν δι' ὁλόκληρον τὴν ἕπαρξίν του. Ὁ χαμὸς ἑνὸς ἀγαπημένου σου προσώπου, ὅσονδήποτε ὀδυνηρὸς καὶ νὰ εἶναι, θὰ εἶν' ἕνας πόνος· δυστυχία θὰ εἶναι διὰ σέ, ἂν ἡ στέρησίς του ἐπισχοτίσῃ ὁλόκληρον τὴν ζωὴν σου, ὁλόκληρον τὴν ἀντίληψίν σου περὶ τῆς ἀξίας τῆς Ζωῆς.

Ἐντεῦθεν προκύπτει ὡς θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς Εὐτυχίας ἢ τῆς Δυστυχίας τὸ αἶσθημα κάποιας σχετικῆς διαρκείας, κάποιας καθολικότητος ὄχι μόνον τοπικῆς, ἀλλὰ καὶ χρονικῆς. Συνηθίζομεν φυσικὰ νὰ λέγομεν, ὑπὸ τὸ κράτος μιᾶς μεγάλης εὐχαριστήσεως, πὼς εἴμεθα εὐτυχισμένοι—ἀλλὰ μόνον καταχρηστικῶς. Ἀκόμη καὶ ὅσοι κηρύσσουν τὴν ἀρχὴν, ὅτ' ἡ Εὐτυχία εἶναι κάτι τὸ στιγμιαῖον, ἀπ' αὐτὴν τὴν σύγχυσιν τῆς Εὐτυχίας μὲ τὴν χαρὰν παρασύρονται: περιορίζουν τὴν ἔννοιαν τῆς Εὐτυχίας εἰς μίαν συγκεκριμένην, μερικὴν τῆς ψυχῆς αἴσθησιν, ἢ ἀδυνατοῦν νὰ συνηθίσουν μὲ τὴν ιδέαν ὅτ' ἡ Εὐτυχία ἀρνητικῶς μόνον συλλαμβάνεται. Πόσον ὀλίγον ὀρθῆ εἶν' ἡ ἀντίληψις αὐτή, πόσον ὀλίγον δηλ. ἀνταποκρίνεται πρὸς ὅ,τι νοοῦμεν ὅλοι ὡς Εὐτυχίαν, τὸ βλέπει κανεὶς, ἂν ζητήσῃ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ εἰς τὴν Δυστυχίαν: Δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ ἰσχυρίσθῃ κανεὶς, ὅτ' ἡ Δυστυχία εἶναι κάτι στιγμιαῖον. Τὸ βλέπει ἐπίσης, ὅταν ζητήσῃ ν' ἀναπολήσῃ τὴν εὐτυχίαν ποὺ ἔχασε: Ὅταν λέγω Ἔτυχισμένος ποὺ ἤμουν τότε!, δὲν ἀναφέρομαι εἰς μίαν βραχυχρόνιον εὐχαρίστησιν· ἀναφέρομαι εἰς περίοδον κάπως διαρκεστέραν.

Ἄλλ' ὁ χαρακτήρ τῆς διαρκείας, ποὺ προσιδιάζ' εἰς τὴν Εὐτυχίαν-Δυστυχίαν, δὲν ἔχει χρονικὴν μόνον σημασίαν· ἔχει καὶ σημασίαν λογικὴν: σημαίνει ταυτοχρόνως καὶ κάποιαν σφύρ-

1) Τὸ ἀντίθετον εἶναι σπανιότατον. Μία εὐχαρίστησις δὲν κάνει τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῆ, ὅσονδήποτε ἰσχυρὰ καὶ ἂν εἶναι.

έχειαν λογικήν. Αὐτὸς εἶν' ὁ βαθύτερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἰσθανόμεθα τὴν Εὐτυχίαν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ραγδαίαν μεταβλητότητα καὶ φθορὰν μιᾶς ζωῆς ἐξαιρετικὰ ρευστῆς καὶ ἀποτόμως ἐναλλασσομένης εἰς τὰς εὐαρεστήσεις ἢ τὰς δυσαρεστήσεις ποὺ παρέχει. Κάποιαν ἠρέμῃσιν ἢ ἠρεμαίαν πάντως πορείαν ποθεῖ ἡ ψυχὴ μας· τὴν ἀπαιτεῖ καὶ τὸ λογικόν μας, ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον μιᾶς καταστάσεως εὐτυχοῦς.

Τὸ λογικόν μας. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον. Διότι ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τὸ λογικόν του, μὲ τὸ ὁποῖον ζῆ ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν του· οὔτε τὸ λογικόν του, τὸ ὁποῖον τοῦ προδιαγράφει τὴν Εὐτυχίαν ὡς μίαν ἀφηρημένην προστάγην τοῦ λόγου. Ἡ Εὐτυχία εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ζῆ ὁ ἄνθρωπος μὲ ὀλοκλήρον τὸ εἶναι του, ὡς ἓνα εἶδος ὀργανικῆς αἰσθηματικῆς, ὡς ἓνα εἶδος ψυχικῆς ἐξέλιξης. Εἶναι κάτι ζωντανὸν καὶ συγκεκριμένον, πολύχρωμον ὅπως ἡ Ζωή, θερμὸν ὅπως ἡ πρᾶξις, καὶ πρὸ παντὸς προσωπικόν· καὶ προσωπικόν δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι κάτι, ποὺ προστάσῃ ἢ λογικὴ σκέψις καὶ ἔχει ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καθολικότητα καὶ ἰσχὺν δι' ὅλους. Ἐπειτα ἡ λογικὴ διανόησις μόνον ἀπ' ἔξω ἠμπορεῖ νὰ ἰδῆ καὶ νὰ κρίνῃ τὴν Εὐτυχίαν· διὰ τοῦτο κρίνει κάθε πρᾶξιν γενικῶς σχετιζομένην μὲ τὴν μοῖραν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῆς σκοπιμότητα, εἰς τὴν ἀπρόσωπον γονιμότητά της, εἰς τὴν ἀναλογίαν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων ποὺ παρουσιάζει μὲ ἄλλας. Ὁ λογικὸς στοχασμὸς ἠμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ μόνον τὴν Εὐτυχίαν καὶ νὰ τὴν περιγράψῃ—ἀλλ' ἐκ τῶν ἑστέρων πάντοτε. Δὲν τὴν προλέγει ποτέ, οὔτε τὴν δημιουργεῖ—εἰδεμή, θὰ ἦτο ζήτημα φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ἢ δημιουργία εὐτυχισμένων ἀνθρώπων· θὰ ἦτον ἓνα εἶδος ἐφευρέσεως ἐπιστημονικῆς.

Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶν' ἡ Εὐτυχία κάτι, ποὺ συμπίπτει ἀπολύτως μὲ τὴν μεταβλητότητα καὶ τὴν ἀντιφατικότητα τῶν ἐντυπώσεων, ποὺ μᾶς δίδουν αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ ἄμεσος πείρα τῆς Ζωῆς. Ὡς καθολικὸν αἰσθημα ποὺ εἶναι, προὑποθέτει κάποιαν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὕλικου τῆς Ζωῆς—τὸ βλέπομεν εἰς τὸ φαινόμενον τῆς Δυστυχίας φυσικά, ὅπου ἠμποροῦμεν ἀμέσως νὰ τὸ μελετήσωμεν, ἐνῶ τὸ φαινόμενον τῆς Εὐτυχίας μόνον ἀναδρομικῶς ἐπισκοποῦμεν. Εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ὑπὸ μίαν ἔννοιαν ξεπερνᾷ τὴν Ζωὴν, ἀφοῦ τὴν Ζωὴν θέτομεν πολλάκις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Εὐτυχίας. Καὶ κάθε ξεπέρασμα τῆς Ζωῆς, καθ' ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου ποὺ μᾶς παρέχει, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐνεργεια λογική—διανοητικὴ θὰ ἔλεγ' ἀκριβέστερα.

Κατὰ ταῦτα ἡ Εὐτυχία οὔτε ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα ἔχει — εἰδεμὴ, θὰ ἤμποροῦσε πλήρως νὰ προσδιορισθῇ καὶ νὰ δημιουργηθῇ τεχνητῶς. Ἄλλ' οὔτε καὶ εἰς τὰς διακυμάνσεις ἐνὸς ἀπολύτου ὑποκειμενισμοῦ ὑπόκειται εἶναι μάλιστ' ἀσυμβίβαστος μὲ ζωηρὰς καὶ ἀλόγους διακυμάνσεις. Εἰδεμὴ, δὲν θὰ ἦτο φαινόμενον ὀλοκληρωτικόν, καὶ δὲν θὰ εἶχε τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο τῆς συνεχείας, πού τὴν διακρίνει ἀπὸ τὴν ἀπλὴν εὐαρέστησιν καὶ τὴν ἀναδεικνύει εἰς ρυθμιστικὸν κριτήριον μιᾶς ὀλοκλήρου πολλακῆς ζωῆς.

Ἄπ' αὐτὸ βλέπει κανεὶς πόσον ἐπιπολαία, πόσον πρόχειρα σχηματισμένη εἶν' ἡ ἀντίληψις, ἡ ὁποία κηρύσσει, ὅτι εὐτυχισμένος εἶν' ὁ ἄνθρωπος, πού φαντάζεται πὼς εἶν' εὐτυχισμένος. Εἶναι σὰν νὰ λέγῃς, ὅτ' ὑγιὴς εἶν' ὁ ἄνθρωπος, πού φαντάζεται πὼς εἶναι ὑγιὴς. Ἰσχύει βεβαίως αὐτὸ μὲ τὴν προϋπόθεσιν τοῦ ταυτισμοῦ εὐτυχίας καὶ εὐαρεστήσεως, καὶ ἰσχύει μόνον ἐφ' ὅσον τὴν εὐαρέστησιν, πού εἶναι πάντοτε κάτι χρονικῶς περιορισμένον, δὲν ἔρχεται ν' ἀντικαταστήσῃ ἡ δυσαρέστησις καὶ νὰ ταράξῃ τὴν φαντασίαν τοῦ «εὐτυχοῦς», καθὼς ἀκριβῶς μία ἐκδήλωσις τῆς λανθανούσης ὡς τώρα νοσηρότητος τοῦ ὄργανισμοῦ διακόπτει τὴν μακαριότητα τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου, πού φαντάζεται πὼς εἶναι ὑγιὴς χωρὶς νὰ εἶναι. Ἄλλ' ἡ Εὐτυχία, ὅπως καὶ ἡ Ὑγεία, δὲν ὑπάγεται μόνον εἰς τὸ δοκεῖν ὑπάρχει, καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε εἰς αὐτὰς κάτι ἀπὸ τὸ εἶναι—ἓνα μέρος φυσικὰ μεγάλον ἢ μικρόν, τὸ ὁποῖον θὰ τὴν ὑψώσῃ ὑπεράνω τῶν ἐφημέρων μεταπτώσεων καὶ τῶν ἀψιθυμιῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Τὸ νόημα λοιπὸν τῆς Εὐτυχίας κεῖται, ὅπως καὶ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, εἰς ἓνα εἶδος ἰσορροπήσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, τοῦ ζωντανοῦ καὶ τοῦ ἀφηρημένου—ἰσορροπήσεως πού ἔχει αὐστηρῶς προσωπικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ ἔχει ταυτοχρόνως τὴν τάσιν τοῦλάχιστον καὶ τὰ σπέρματα ἀξιῶν καθολικῶν. Πὼς θὰ πραγματοποιήσῃ ἡ κάθε προσωπικότης τὴν ἰσορροπήσιν αὐτήν, εἶναι τὸ μυστικὸν τῆς μοίρας της, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν ὑστέρων, διὰ τῶν παθημάτων ἢ τῶν κατορθωμάτων της, μᾶς ἀποκαλύπτεται. Ἐνα μόνον γνωρίζομεν : Τὸ ἔργον τῆς ἰσορροπήσεως δυσκολεύεται, καθίσταται ἀδύνατον πολλακῆς, ὅταν τὸ ἓνα ἐκ τῶν μερῶν δὲν ἔχῃ νὰ παρουσιάσῃ κάποιαν εὐστάθειαν καὶ κάποιαν κανονικότητα πορείας.

Αὐτὸς εἶν' ὁ λόγος, πού οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων συνεταύτισαν τὴν Εὐτυχίαν μὲ τὴν εἰρήνην, τὴν γαλήνην, τὴν ἡρεμίαν, τὴν κανονικότητα, τὴν μονοτονίαν ἀκόμη—καὶ τὴν ἀνεξί-

τησαν ἀκριβῶς εἰς ἐκείνας τὰς μορφὰς τῆς Ζωῆς, εἰς τὰς ὁποίας τὰ γεγονότα τῆς Ζωῆς συνεχίζονται μ' ἓνα στερεότυπον, ἡσυχον, ἀπλοϊκὸν τρόπον, ὅπως π.χ. εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ ἢ τοῦ ἀγρότου.

2. Τὸ τυχαῖον. Ὅσ' ἀνέπτυξ' ἀνωτέρω καθιστοῦν προφανῆς διατί ἡ Εὐτυχία εἶν' ἀσυμβίβαστος ἐπίσης πρὸς τὴν ἀκώλυτον καὶ ἀπόλυτον κυριαρχίαν τοῦ τυχαίου καὶ τοῦ συμπτωματικοῦ εἰς τὴν Ζωὴν. Ἐνα μέρος παραλογίας εἶναι πάντοτε πρόθυμος ὁ ἄνθρωπος νὰ δεχθῆ διὰ τὴν ζωὴν τοῦ, χωρὶς νὰ τὴν θεωρῆ διὰ τοῦτο δυστυχῆ. Ἄλλ' ὅχ' εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ οὐσιώδη γεγονότα τῆς ζωῆς του, ὅχ' εἰς τόσην ἑκτασιν, ὥστε νὰ μὴν εὐρίσκη κάποιαν λογικὴν ἀκολουθίαν, κάποιαν τελολογικὴν κυρίως ἀναγκαιότητα, εἰς ὅ,τι τοῦ συμβαίνει. Ἡ Εὐτυχία δὲν νοεῖται παρὰ ὡς μία, σχετικὴ ἔστω, ἑναρμόνις μεταξὺ τῶν γεγονότων τῆς Ζωῆς, ὅσα δὲν ὀφείλονται εἰς τὰς προσωπικὰς μας ἐνεργείας, πρὸς τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, πρὸς τοὺς τελολογικοὺς κανόνας, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμίλησα εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα. Ὅταν μοῦ συμβαίνουν πολλὰ ἀπροσδόκητα, παράλογα, ἄσκοπα, ἀσυνάρτητα μεταξὺ τῶν λογικῶς καὶ ἠθικῶς—δὲν ἠμπορῶ νὰ θεωρῶ τὸν ἑαυτόν μου εὐτυχῆ. Καὶ εὐχάριστα ὅταν εἶναι, ἠμπορῶ τότε νὰ χαίρω, διότι ἔχω καλὴν τύχην, διότι εἶμ' εὐτυχῆς μὲ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τῆς λέξεως *εὐδαιμων* δὲν εἶμαι. Διότ' ἡ Εὐδαιμονία προϋποθέτει κάποιαν μονιμότητα—καὶ αὐτὴν ἐξασφαλίζει κάπως εἰς τὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου μόνον ἡ συναίσθησις μιᾶς λογικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναγκαιότητος αὐτῶν ποὺ τοῦ συμβαίνουν. Εἶδεμή, αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτόν του νὰ γίνετ' ἓνα παθητικὸν παιγνίδι εἰς τὰ χέρια τῆς τυφλῆς Τύχης—καὶ τυφλὴν θεωροῦμεν τὴν Τύχην, ὅταν ἡμεῖς δὲν βλέπωμεν τὸν λόγον τῶν ἐνεργειῶν της—ἢ ὁποία ἠμπορεῖ σήμερον ἴσως νὰ μᾶς εἶν' εὐμενῆς, αὔριον ὁμως ἐξ ἴσου ἀλόγως καὶ ἀναξίως θὰ ἠμποροῦσε νὰ μᾶς δειχθῆ σκληρά. Διὰ τοῦτο εἰς κάθε αἰσθημα εὐτυχίας συμμετέχει πάντα καὶ τὸ αἰσθημα μιᾶς τελολογικῆς ἀρμονίας μεταξὺ ἐκείνων, ποὺ μοῦ συμβαίνουν, καὶ ἐκείνων, ποὺ ἀξίζω σύμφωνα μὲ ὅ,τι εἶμαι (μὲ ὅ,τι δηλ. πιστεύω πὼς εἶμαι), σύμφωνα μὲ ὅ,τι ἐνεργῶ.

3. Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας. Ἀσυμβίβαστον εἶν' ἐπίσης μὲ τὴν Εὐτυχίαν τὸ αἰσθημα τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας—ὅχι τόσον τῆς ἐξωτερικῆς, ὅσον τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας μιᾶς ἠθικῆς προσωπικότητος, ποὺ θέλει νὰ ἐνεργῆ πάντοτε σύμφωνα μὲ τὴν ἐσωτερικὴν της προσταγὴν, σύμφωνα μὲ τὸ προσωπικὸν νόημα τῆς ζωῆς της. Νὰ ἐνεργῆ λέγω—ὅσον παράδοξον καὶ ἄν φαγῆ εἰς

ὄσους γνωρίζουν, ὅτι πολλοὶ τὴν Εὐτυχίαν ἐφαντάσθησαν καὶ περιέγραψαν ὡς ἓνα εἶδος μακαρίας ἀναπαύσεως, ὡς ἓνα εἶδος ἀμερίμνου καὶ ἀκινδύνου ἀπραξίας, μιᾶς ρεμβαστικῆς καὶ ὄνειροπόλου ἀκινήσιας σώματος καὶ ψυχῆς.

Κατὰ βάθος ἡ ἀντίληψις αὐτῆ τῆς Εὐτυχίας ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τὴν ὁποίαν ἐτόνισα παραπάνω, ὅτ' ἡ Εὐτυχία εἶν' ἀσυμβίβαστος μὲ γοργὴν καὶ ἄλογον μεταβλητότητα. Τείνει ὅμως ν' ἀποδώσῃ ὑπερβολικὴν σημασίαν εἰς τὸ στοιχεῖον τῆς ἡρεμούσης καταστάσεως, ποὺ ἐνέχ' ἡ Εὐτυχία, παραγνωρίζουσα ὡς ἐκ τῆς ἀποστάσεως—ἄλλωστε τὴν Εὐτυχίαν, εἶπαμεν, ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἀπομνήμης περιγράφομεν—τὸ μέγα ποσὸν πράξεως καὶ κινήσεως (κινήσεως πολλᾶκις γινομένης χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς δαπανήσεως δυνάμεων, ὄχι χάριν ἀντικειμενικοῦ ἔργου), ποὺ ὑπάρχει εἰς πᾶσαν κατάστασιν εὐτυχίας. *Ἐὖ* πράττειν ὀνόμασαν ἄλλωστ' οἱ Ἕλληνες τὴν εὐδαιμονίαν. Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτῆ καὶ ἡ κίνησις εἶν' ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν Εὐτυχίαν, ὅταν δὲν ἔχη μ ἔ σ α μ α ς τὴν ἀφειρηρίαν της, ὅταν δὲν γίνεται μὲ κάποιαν συνέπειαν ἀναγνωριζομένην ἀπὸ ἡμᾶς, ὅταν προσκροῖται εἰς ἀντιστάσεις τόσον ἀνυπερβλήτους καὶ ἀλόγους, ὥστε νὰ μᾶς καθιστᾷ ἀδύνατον ὄχι μόνον τὴν νίκην—καὶ χωρὶς τὴν νίκην ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶν' εὐτυχής—ἀλλὰ καὶ τὴν χαρὰν τοῦ ἀγῶνος.

Ἰδίως ὅταν ἔχη τὸν χαρακτῆρα καταναγκασμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον λείπει καὶ ἡ συγκατάθεσις ἔστω τοῦ λογικοῦ μας. Διότ' ἡ συναίσθησις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐγώ—σχετικῆς πάντοτε καὶ διαφόρου ἀναλόγως καὶ τῆς εὐαισθησίας ἐκάστου ἀνθρώπου εἰς τὸ σημεῖον αὐτό—τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν σιδηρᾶν πίεσιν τῆς πραγματικότητος, τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὰς ἀσχημίας καὶ ἀσημαντότητας τοῦ ἑαυτοῦ σου, εἶναι παράγων σημαντικὸς πρὸς δημιουργίαν τῆς λογικῆς καὶ τελολογικῆς ἐκείνης ἁρμονίας μεταξὺ τοῦ Ἐγώ καὶ τοῦ Οὐκ ἐγώ, ποὺ αἰσθανόμεθα νὰ συνυπάρχη, περισσότερο ἀνεπίγνωστα παρὰ συνειδητά, εἰς τὴν ψυχὴν κάθ' εὐτυχισμένου ἀνθρώπου.

4. Τὰ σύνορα τῆς ἀτομικότητος. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓνα ἄλλο εἶδος ἐλευθερίας, τοῦ ὁποίου ἡ στέρησις καταστρέφ' εἰς πολλοὺς τὸ αἶσθημα τῆς εὐτυχίας. Ὁχ' ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἐγώ ἀπὸ τὸ Οὐκ' ἐγώ, ἀλλ' ἡ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀπὸ τὸ Ἐγώ, ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ἀτομικότητος. Ἡ ψυχὴ μᾶς εἶναι πλουσιωτέρα πάντοτε ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν μας, αἱ δυνατότητες ποὺ αἰσθανόμεθα μέσα μας πολυαριθμότεραι ἀπὸ τὴν πραγμα-

τικότητα γύρω μας και μέσα μας. Και αυτή ή σύγκρουσις μεταξύ τῆς ἀπεραντοσύνης τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ πεπερασμένον τῆς ὑπάφξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν σύγκρουσιν ή ψυχὴ συντρίβει πολλάκις τὰ πτερά της εἰς τὰ χάλκινα τεῖχη πού ὑφώνονται γύρω ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά μας, εἶναι πηγὴ μεγάλης δυστυχίας. Σοῦ δημιουργεῖ τὸ αἶσθημα τῆς ἐσωτερικῆς μοναξιάς, μιᾶς ἀνεκκλήτου ἀπομονώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται μοιραίως κάθε ἄνθρωπος· καὶ εἶν' ή μοναξιά αὐτὴ κατὰ ὀδυνηρότερον πολὺ καὶ τελείως ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν μοναξιὴν ή τὴν πολυκοσμίαν πού τὸν περιβάλλει. Διότι αἰσθάνεσαι πὸς εἶσαι πάντα μόνος, καὶ μέσα εἰς τὴν πολυκοσμίαν μόνος, μόνος ἀκόμη καὶ ὅταν εὐρίσκεσαι μὲ τὸ πρόσωπον πού περισσότερον εἰς τὸν κόσμον ἀγαπᾷς, καταδικασμένος τὴν ἰδικήν σου ζωὴν νὰ ζῆς, ἀπὸ τὴν ἰδικήν σου πάντοτε σκοπιὰν νὰ βλέπῃς τὸν κόσμον. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος,

*ὅποις ὁ διωγμένος τ' οὐρανοῦ,
μέσ στα τρίσβυθα ἐνὸς Ἄδη,
στέκει ἀσάλευτος ἀλυσωμένος
ἀπὸ τὴν κατάρα ἐνὸς Θεοῦ.*

Οἱ πολλοὶ δὲν αἰσθάνονται καν τὴν πηγὴν αὐτὴν τῆς δυστυχίας· δὲν ἐπροχώρησεν ή ἐξφρεύνησις τῆς ψυχῆς των ὡς τὰ σύνορα τοῦ ἐγὼ των, ὥστε νὰ ἰδοῦν καὶ τὰ τεῖχη πού τοὺς περιβάλλουν. Ἄλλ' οἱ ἐκλεκτοὶ δὲν θὰ ἦσαν ἐκλεκτοί, ἂν δὲν ἐπροχωροῦσαν ὡς ἐκεῖ, ἂν δὲν τοὺς ἐφλέγεν ὁ πόθος νὰ τὰ ξεπεράσουν, νὰ δημιουργήσουν εἰς τὴν ψυχὴν των μέσα κατοικητήριο ἀντάξιον τῆς ἀπεραντοσύνης τῶν πτήσεων καὶ τῶν ὄραματισμῶν της. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἐκλεκτοί, καὶ ὅταν δὲν εὐρίσκονται εἰς πόλεμον πρὸς τὸν ἔξω κόσμον, καὶ ὅταν δὲν ἔχουν ἐξωτερικὰς ἀφορμὰς δυστυχίας, εἶν' οἱ αἰωνίως, οἱ βαθύτατα, οἱ ἀνιάτως δυστυχεῖς... Αὐτὸς εἶν' ὁ λόγος ἐπίσης, διὰ τὸν ὁποῖον τῶν ἐκλεκτῶν ὄχ' ή εὐτυχία, ἀλλ' ή δυστυχία ἀποτελεῖ τὴν πλουσιωτέραν πηγὴν ἐξάρσεως καὶ ἐνισχύσεως, αἰσιοδοξίας καὶ πίστεως. Ὁ στεναγμὸς τῆς δυστυχίας των εἶναι πάντοτε διὰ τοὺς ἄλλους ἡμᾶς ἕνας εὐαγγελισμὸς, ἕνα μήνυμα πού μᾶς στέλλ' ή σπαραγμένη των ψυχὴ ἀπὸ τοὺς ἀπεράντους, τοὺς πανωραίους ὀρίζοντας πέραν ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνη μόνον ἠμπορεῖ νὰ ἰδῇ καὶ νὰ εὐαγγελισθῇ...

Κι ἄκουσα τὶς ἄλυσίδες μου
νὰ τὸ σημαδεύουν ταιριασμένα
μέσ στής φυλακῆς τῆ μαύρη τρῦπα
τὸ τραγοῦδι μου, τραγοῦδι νικητῆ,
καὶ σκαρφαλωτὸς ἀπὸ τὰ ὕψη μου
ἔρριξα φωνὴ καὶ τὰ εἶπα.

Τὰ εἶπα πρὸς τὸ σκλάβο λαὸ σιὰ πόδια μου,
καὶ προφήτης καὶ ζωγράφος καὶ τεχνίτης,
τὰ τεράστια καὶ τ' ἀξήγητα ὅσα εἶδα.

Καὶ τὸ μίλημά μου λόγος ἔγινε,
κι ἔγινε κι ὁ λόγος μου ψαλμός,
καὶ χρυσῆ κιθάρα ἢ ἄλυσίδα!

Καὶ μ' ἀποκριθῆκανε καὶ βόγγηξαν
καὶ τοῦ κάστρου οἱ ἄλυσίδες καὶ τῶν ἄλλων,
ποὺ ἔρρεναν κλεισμένοι ἐκεῖ,
καὶ στοῦ κόσμου μέσα τ' ἄλυσόδεμα
σὺν ξεχωρισμένη μουσική.

* * *

Ἄλλ' ἢ τελευταία ἀκριβῶς περίπτωσις μᾶς παρουσιάζει καὶ τὴν
βαθυτέραν ἠθικὴν ἀναγκαιότητα, ποὺ κρύπτεται εἰς τὸ φαινόμε-
νον τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ πόνου. Δὲν χρησιμεύουν μόνον ὡς
μέσον ἐπιστημονικῆς τρόπον τινά ἐρεῦνης, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ συλ-
λάβωμεν ἀρνητικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς Εὐτυχίας. Ὁ πόνος ὁ βαῖτύς, ὁ
πόνος ὁ ἠθικός (δηλαδή ὁ πόνος ὃχ' ὑπὸ τὴν βιολογικὴν ἔννοιαν),
εἶν' ὁ ἀσφαλέστερος, ὁ μοναδικὸς δρόμος πρὸς τὴν αὐτογνωσίαν,
εἶν' ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ φιλοσοφεῖν. Καταβιβάζει τὸν
ἄνθρωπον, μὲ τὸν ἰσχυρὸν κλονισμὸν ποὺ δημιουργεῖ, ὡς τὰ κατάβαθα
τῆς ὑπάρξεώς του, τὸν ἀναγκάζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του,
τὸν μεταφέρει ἀπὸ τὴν περιφέρειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἢ καθημερινό-
της τῆς ἀπροβληματίστου ζωῆς συνήθως τὸν κρατεῖ μέχρι τοῦ πυρῆ-
νος τῆς ζωῆς του, τῆς ὁποίας τ ὡ ρ α συνειδητοποιεῖ καὶ τὴν ἀξίαν
καὶ τὸ νόημα, τώρα ποὺ ἀνακαλύπτει τὸ βαθύτερον, τὸ ἀντικειμενικώ-
τερον, καὶ διὰ τοῦτο προσωπικώτερον, ἐγὼ του. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν
δικαίως ὁ πόνος ἐθεωρήθη ἀπὸ τοὺς λαοὺς ὡς μέσον παιδεύσεως
τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ : πάθος μάθος. Ἄλλ' ὡς παιδεύ-
σις θεϊκὴ ἀποτελεῖ ὁ πόνος κ ἄ θ α ρ σ ι ν τῆς ψυχῆς, καὶ κάθε
κάθαρσις—τὸ παρέστησεν ἤδη ὁ Ὅμηρος τόσον ὠραῖα καὶ συγκι-

νητικά εις τὸ Ω τῆς Ἰλιάδος—κάθε κάθαρσις μόνον διὰ τοῦ πόνου συντελεῖται.

Καὶ ἡ ἀληθινὴ Εὐτυχία, ἐκείνη δηλαδὴ ποῦ δὲν εἶναι κυνήγημα τοῦ ἀγνώστου, ἀλλ' ἐπιστροφή πρὸς κάτ' ἰδικόν σου, πρὸς τὴν μοῖραν σου, τῆς ὁποίας ἔργον εἶν' ἡ βούλησίς σου, ὄχι τ'ἀνάπαλιν ὄχι ἀποβίβασις εἰς ἓνα ξένον καὶ ἄγνωστον νησί, ἀλλὰ γυρισμὸς πρὸς τὴν Ἰθάκην—ἡ ἀληθινὴ Εὐτυχία δὲν εἶν' ἡ ἀπόλυτος ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν πόνον· εἰδεμὴ, θὰ ἦτον εὐκόλον νὰ εἰς' εὐτυχῆς μὲ τὰ ναρκωτικά καὶ τὰ ὑπνωτικά, μὲ τὰ τεχνητὰ μεθύσια. Δὲν εἶν' ἡ πλήρης ἀπάθεια—θὰ ἦσαν τότε οἱ λίθοι τὰ εὐτυχέστερα τῶν ὄντων. Εἶναι ἡ λογικότης, ἡ τελολογία τοῦ πόνου, ἡ ὁποία σὲ εἰσάγ' εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν δημιουργικότητα τοῦ πόνου: εἶναι τὸ ὄρθωσ π ο γ ε ῖ γ. Δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ἡ Εὐτυχία αἰσθητοποιεῖται ὡς κάτι θετικόν, ἀφοῦ θὰ εἶναι κάτι ζωντανόν—καὶ ζωντανόν εἶναι πάντοτ' ἐκεῖνο, ποῦ διατρέχει κ ι ν δ ὕ ν ο υ ς, ποῦ ἔχει συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως, τῆς π α ρ ο υ σ ί α ς καλύτερα, τῶν κινδύνων. Κατὰ ταῦτα, καὶ μόνον μὲ τὴν σκέψιν καὶ τὴν αἴσθησιν τῆς δυστυχίας (ποῦ εἶν' αἴσθησις τοῦ βάθους τοῦ ἐγώ του) χαίρει ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐτυχίαν του, ὅπως χαίρεσαι τὴν Ζωήν, ὄχι ὅταν λησμονῆς, ἀλλ' ὅταν συλλογίζεσαι τὸν θάνατον. Διὰ μόνου τοῦ πόνου ἡ Εὐτυχία ἀναδεικνύετ' εἰς ἀξίαν, ἡ ὁποία νὰ ὑπερβαίνη τὴν ἀπλὴν βιολογικὴν ἱκανοποίησιν, ὅπως διὰ μόνου τοῦ θανάτου ἀνυψώνεται ἡ Ζωὴ εἰς ἀγαθόν, τὸ μέγ' ἀγαθὸ καὶ πρῶτο τοῦ ποιητοῦ.

Μέσα εἰς τὰ τάρταρα τῆς φρίκης καὶ τοῦ σπαραγμοῦ, εἰς τὰ σκότη τοῦ χαμοῦ καὶ τῆς σιγῆς, πρέπει νὰ καταβῆ ὁ ἄνθρωπος, ποῦ θέλει νὰ κατακτήσῃ, ν' ἐπανακτήσῃ μᾶλλον τὴν εὐτυχίαν του, ὅπως ὁ Ὅρφεὺς τὴν Εὐρυδίκην. Καὶ ἂν ἔχῃς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς ψυχῆς ὁ σπαραγμὸς σου νὰ γενῆ τραγοῦδι καὶ ὁ θρηῖνος μουσικὴ, θὰ μαλάξῃς τότε (μὴν ἀμφιβάλλῃς) καὶ τῆς Μοίρας-Περσεφόνης τὰ στήθη τὰ στυγνά. Καὶ ἂν ἡ ἀγάπη σου εἶναι βαθύρριζη καὶ ἄδολη, ἀπὸ τὸ θόλωμα τοῦ ὄνειρου καὶ ἀπὸ τοῦ στοχασμοῦ τὸ σκιόφως μαγνήτης ἀκαταμάχητος τὴν ἀνασύρει δυνατὰ πρὸς τῆς ἡμέρας τὸ φῶς. Καὶ ἔλαφροπάτητο τὸ βᾶδισμα θ' ἀκούῃς τότε (θὰ τὸ αἰσθάνεσαι μᾶλλον μὲ τῆς καρδιᾶς σου τοὺς κτύπους,) τῆς Εὐτυχίας ποῦ πανεύμορφη σ' ἀκολουθῆ. Περισσότερα νὰ μὴ ζητῆς... Νὰ τὴν ἀγκαλιάσῃς χειροπιαστὰ νὰ μὴ τολμήσῃς· κατάμματα δὲν κάνει νὰ τὴν κοιτάξῃς. Εἰδεμὴ, θὰ τὴν ἰδῆς βέβαια τὴν Εὐρυδίκην σου· μὰ θὰ τὴν ἰδῆς, σὰν ἀστραπὴ πὼς χάνεται καὶ σβήνει σὰν ἄχνος μέσ' ἀπὸ τ' ἀγκαλιάσματά σου.

Καὶ θὰ γυρίσης τότε μόνος, κατόμιμος, χωρὶς τὴν Εὐφροδίαν, πρὸς τὴν Ζωὴν, συντραφευμένος ἀπὸ τὴν ὀπτασίαν της, φωτισμένος τὸ ἀσήκωτον βίος τοῦ ἀνιάτου, τοῦ ἀσιγάστου πόθου σου πρὸς ἐκείνην. Καὶ θὰ σοῦ φαίνεται λοιπὸν ὁ θάνατος, ὁ κόσμος τῶν σκιῶν τοῦ ζῆ ἐκείνη, πατρίδα σου ἀληθινή, καὶ ἡ γῆ μὲ τὰ καλὰ της τῆς ξενιτιάς ὁ τόπος καὶ τοῦ μαρτυρίου. Θανάτου νοσταλγία τότε θὰ γεμίξη, θὰ πλουτίξη, θὰ ἐξωραΐξη τὴν ψυχὴν σου, καὶ ἡ ζωὴ σου ὅλη θὰ εἶν' ὅπως τὸ εἶπεν ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος : μελέτη θανάτου.

III

ΤΥΠΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα προσεπάθησα νὰ δείξω ἀναλυτικῶς τί ἐννοοῦμεν ὅταν ἀναφέρωμεν τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς καὶ ὅταν ὀμιλοῦμεν περὶ Εὐτυχίας. Σὰς παρουσίασα τὰ λογικὰ καὶ ἀξιολογικὰ πλαίσια μόνον, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινοῦνται οἱ ἄνθρωποι, ὅταν στοχάζονται ἢ καὶ ζοῦν ἐμπράκτως τὰς ἐννοίας αὐτάς. Καιρὸς εἶναι αὐτὰ τὰ πλαίσια νὰ γεμίσουν κάπως μὲ περιεχόμενον οὐσιαστικώτερον, νὰ ἐμφανίσουν δηλαδὴ συνθετικῶς, εἰς τὴν συγκεκομιμένην καὶ πολύχρωμον πραγματικότητά των, καὶ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς καὶ τὴν Εὐτυχίαν. Θὰ χρησιμοποιήσω πρὸς τοῦτο τὴν μέθοδον τῶν ἰδεατῶν τύπων, τὴν μόνην μέθοδον μὲ τὴν ὁποίαν θὰ ἠμποροῦσε νὰ σωθῆ μέσα εἰς τὴν σκέψιν, ἡ ὁποία εἶναι κατ' ἀνάγκην τοῦ καθόλου νόησις, τὸ μεγαλύτερον δυνατὸν μέρος ἀπὸ τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς ρευστῆς, ἀνεξαντλήτου εἰς λεπτομερείας, αἰσθητῆς πραγματικότητος. Εἰς ἑξὺ τύπους θὰ προσπαθῆσω νὰ ταξινομήσω τὰς διαφορετικὰς λύσεις, προσωπικὰς πάντοτε, τὰς ὁποίας δίδουν, συνειδητὰ ἢ καὶ πολλακῶς χωρὶς ἐπίγνωσιν, οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς εὐτυχίας των.

Θὰ εἶναι τύποι ἰδεατοί: αὐτὸ σημαίνει πὸς θὰ εἶναι τύποι ὄχι ἀρνητικοί, ἀλλὰ θετικοί, τύποι εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἐμφανίζετ' ἡ Ζωὴ ὄχ' ὑπὸ τὴν ἀδιάπλαστον, ἀντιπνευματικὴν της μορφήν, ἀλλ' ὡς προῖδον ἐξιδανικεύσεως, τῆς προσπαθείας δηλαδὴ νὰ προχωρήσης ἀπὸ τὴν ὀμὴν διαπίστωσιν τῶν γεγονότων εἰς τὴν ἐρμηνείαν των, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν κάποιου συνειδητοῦ ἢ λαμπρόντος νοήματος ἐκεῖ μέσα. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου θὰ εἶναι ἰδεατοὶ καὶ θὰ εἶναι τύποι, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἔτσι ἀκριβῶς δὲν συμβατῶνται εἰς τὴν Ζωὴν, ὅτι ἀποδίδουν τὴν πραγματικότητά κατὰ

προσέγγισιν μόνον, καὶ μὲ κάποιαν ἀπλοποίησιν ἢ ὁποία διακρίνει τὸ οὐσιώδες καὶ ὄργανικόν μὲσ' ἀπὸ τὰ πολυσύνθετα καὶ περίπλοκα συμπλέγματα, ὑπὸ τὰ ὁποία μᾶς παρουσιάζεται κάθε ἀτομικὴ περίπτωσις. Διότι οὔτε καθαροί, οὔτε μὲ τὴν ἰδίαν ἔντασιν ἀπαντοῦν εἰς τὴν Ζωὴν οἱ ἕξ αὐτοὶ τύποι, ἀλλ' οὔτε καὶ ἄμεικτοὶ μεταξὺ τῶν. Τὸ συνηθέστερον εἶν' ὁ συμφυρμὸς διαφόρων χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποία ἀνήκουν πότε εἰς τὸν ἕνα καὶ πότε εἰς τὸν ἄλλον τύπον.

Ἡ διάκρισις αὕτη τῶν τύπων δὲν ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελικῶν σκοπῶν (τοῦ περιεχομένου των δηλαδή), τοὺς ὁποίους ζητοῦν νὰ πραγματοποιήσουν οἱ ἐκπρόσωποι των. Δὲν ἔγινε κατὰ τὰς διαφορὰς ἀξίαις, αἱ ὁποῖα κατέχουν ἐκάστοτε τὴν δεσπόζουσαν θέσιν εἰς τὸν ἕνα ἢ εἰς τὸν ἄλλον τύπον (1). Ὡς βάσις ἐλήφθη ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον τὰς ἰδίαις ἀκριβῶς ἀξίας πραγματοποιεῖ ἢ ἐφαρμόζ' εἰς τὴν ζωὴν του ὁ κάθε τύπος, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὰς δικαιολογεῖ μέσα του λογικῶς καὶ ἠθικῶς, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὰς αἰσθάνεται, τὰς ἐξηγεῖ καὶ τὰς ζῆ. Ὁ ἰδιαίτερος τόνος καὶ ὁ ἰδιαίτερος χρωματισμὸς τῆς Ζωῆς, ὅχι τὸ ἀξιολογικόν της περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον συμπίπτει σχεδὸν εἰς ὅλους τοὺς τύπους—αὐτό, νομίζω, εἶναι τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντιλήψεων τῆς Ζωῆς. Τὸ ἦθος—καὶ ἦθος ἀνθρώπων δαίμων, λέγει ὁ Ἡράκλειτος—τὸ ἦθος χωρὶς καμμίαν ἠθικολογικὴν ἀπόχρωσιν, ἀλλ' ὡς τὸν ἐνιαῖον καὶ οὐσιώδη ψυχικὸν ρυθμὸν τοῦ ζῆν, τὸ πῶς τῆς ζωῆς ὅχι τὸ τί—αὐτὸ ἠθέλησα διὰ τῆς διακρίσεως τῶν ἕξ διαφορετικῶν τύπων νὰ συλλάβω καὶ νὰ ἐκφράσω.

Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν διαφόρων ἀντιλήψεων τῆς Ζωῆς δὲν ὑπάρχει καμμία ἀξιολογικὴ διαβάθμισις. Ὅλοι οἱ τύποι εἶν' ἀξιολογικῶς σημαντικοί, μὲ ὅλας τὰς ἀντιλήψεις τῆς Ζωῆς ἡμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ζήσῃ πλούσια, ἔντονα, γόνιμα, ὡραῖα. Τί νόημ' ἄλλωστε θὰ εἶχε μία ἀξιολογικὴ διαβάθμισις εἰς ἕνα ζήτημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος κατὰ βᾶθος δὲν εἶν' ἐλεύθερος;

Διότι ἐδῶ πρόκειται περὶ τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν μοῖραν του κανεὶς δὲν τὴν διαλέγει· ἐκεῖνη τὸν διαλέγει. Ἐκεῖνη προὔπαρχει τοῦ ἀτόμου, καὶ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξίν του αὐτή. Ἐλεύθερος εἶν' ὁ ἄνθρωπος ὅχι νὰ ἐκλέξῃ τὴν μοῖραν του, τὴν γραμμὴν δηλαδή τῆς κατευθύνσεώς του. Ἐκλέγει κανεὶς ὅ,τι νοεῖ· ἐνῶ ἢ

1) Δὲν συμπίπτουν ἐπομένως πρὸς ἄλλας διακρίσεις συγχρόνων φιλοσόφων· ἀναφέρει λ.χ. τὰς Lebensformen τοῦ Ed. Spranger ὡς γνωστότερας

μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι προᾶξις νοήσεως· ἐδρεύει εἰς τὸ αἷμα καὶ τοὺς χυμοὺς τῆς ζωῆς του. Ἐλεύθερος εἶναι εἰς τὸ νὰ γ ν ω ρ ί σ η καὶ νὰ δ ι α π λ ᾶ σ η μόνον τὴν μοῖραν του. Ν' ἀναγνωρίση πρῶτα-πρῶτα τί εἶν' ὁ ἴδιος καὶ πρὸς τί ὡς προσωπικότης εἶναι προωρισμένος. Νὰ διαμορφώσῃ ἔπειτα τὴν ζωὴν του, ὥστε νὰ προβάλλῃ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του καθαρώτερα, φωτεινότερα, περισσότερον ὀλοκληρωτικόν, μὲ περισσότεραν λογικὴν συνέπειαν καὶ περισσότεραν ἠθικὴν ὡραιότητα. Καὶ τέλος νὰ ἐννοήσῃ τὴν μοῖραν του, νὰ ὑποταχθῇ εἰς αὐτήν, νὰ εὖρη εὐχαρίστησιν εἰς αὐτήν, νὰ τὴν ἀ γ α π ῆ σ η. Amor fati, ἔρως τῆς μοίρας—αὐτὸ εἶναι τὸ μυστικὸν μιᾶς φιλοσοφημένης, πλουσίας εἰς βάθος στοχασμοῦ καὶ βάθος συναισθήματος, ψυχῆς. Αὐτὸ εἶν' ἐπίσης ἐκεῖνο, ποὺ ἐπιδιώκει ἡ σύντομος παρουσίασις τῶν διαφόρων τύπων καὶ ἀντιλήψεων τῆς Ζωῆς, εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνο(1).

* * *

1. Ἡ θρησκευτικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς.

Κατ' αὐτὴν κέντρον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶν' ἡ ἐπίγειος διαβίωσις του, ἡ φθαρτή, παροδικὴ καὶ ὀλιγοχρόνιος· εἶναι ἡ μετὰ θάνατον Ζωή, μὲ τὴν σταθερότητα καὶ τὴν αἰωνιότητά της. Εἰς αὐτὴν καὶ μόνην συναντῶνται καθαροί, χωρὶς καμμίαν πρόσμειξιν πρὸς συμπτωματοκρίτητας, μὲ ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα, οἱ λογικοὶ καὶ ἠθικοὶ νόμοι, ποὺ ἔθεσεν ὁ Δημιουργὸς τοῦ κόσμου· εἰς αὐτὴν βασιλεύει καὶ μόνην ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ αὐτῆς πρέπει ν' ἀντλή τὸ νόημά της ἡ ἐπίγειος Ζωή, ὄχι τὰνάπαλιν. Αὕτη εἶν' ὁ σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνομεν κατὰ τὰ ὀλίγα χρόνια ποὺ θὰ ζήσωμεν, πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ τείνωμεν. Αὕτη ἐπομένως (καὶ αἱ ἀξίαι της) ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀπόλυτον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου θὰ κριθῇ ὀριστικῶς κάθε γήινον, γενικῶς ἡ ἀξία τῆς ἐδῶ Ζωῆς, τῆς γεμάτης ἀπὸ σχετικότητος, ταλαντεύσεις καὶ δυσαρμονίας.

Ἡ ἐπίγειος Ζωή εἶν' ἀπλῶς προπαρασκευὴ καὶ ἄσκησις, μία θητεία, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἄνθρωπος, μία δοκιμασία, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ὑποβληθῇ, διὰ νὰ καταστῇ ἄξιος τῆς Ζωῆς ἐκείνης εἰς ὃ,τι λαμπρόν, αἰωνίως πλέον καὶ ἀναλ-

1) Περισσότερον διεξοδικὸς θὰ εἶμαι εἰς τὴν παρουσίασιν τοῦ ἥρωικοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλους λόγους, καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἥρωικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν προβάλλει σπανιότερα, καὶ εἶναι διὰ τοῦτ' ὀλιγώτερον γνωστόν· δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἔπρεπε καὶ νὰ τὸ περιγράψω καὶ νὰ τὸ ἐξάρω περισσότερον.

λοιώτως λαμπρόν, περιέχει. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχουν τὰ ἔργα τῆς καλωσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης, αἱ πράξεις αὐτοθυσίας, ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀπεκάλυψε καὶ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀνωτερότητα τῆς μελλούσης Ζωῆς, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ κατανέμη κατ' ἰδίαν κρίσιν εἰς ἕκαστον τὸ εἶδος τῆς μεταθανάτιου Ζωῆς ποῦ τοῦ ἀνίκει.

Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀντίληψις αὐτὴ δὲν κηρύσσει, ὅπως συνήθως πιστεύεται, τὴν ἀδρανεὶν καὶ τὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐπιγείου δραστηριότητος. Ἀντιθέτως, τὴν ἐπιβάλλει ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς εὐδαιμονίας μετὰ θάνατον, καὶ θεωρεῖ ἀνάξιον τὸν δοῦλον ἐκείνον τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐρῶσει ῥαθυμοῦντα, ὅταν θὰ ἔλθῃ ὁ Νυμφίος, διὰ νὰ φέρῃ τὴν χαρὰν τῆς λυτρώσεως. Εἶν' ἐπομένως μία ἀντίληψις τῆς Ζωῆς ὄχι ἀρνητικὴ, ἀλλὰ θετικὴ. Κηρύσσει ὄχι τὴν φυγὴν ἀπὸ τὸν κόσμον οὔτε τὴν ἀπραξίαν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν, τὴν ὁποίαν συνεπάγεται ἡ δρᾶσις. Ἐνα κήρυγμα δράσεως εἶναι τοῦναντίον, ἐξωτερικῶς πρὸς ἔργ' ἀρετῆς, ἐσωτερικῶς πρὸς προετοιμασίαν τῆς ψυχῆς διὰ τὴν αἰωνιότητα(1).

Ἄν φαίνεται ὅτι λαμβάνει ἀρνητικὴν στάσιν ἀπέναντι τοῦ κόσμου τούτου, εἶναι διότι ἀναζητεῖ καὶ ἀνευρίσκει ἔξω τοῦ κόσμου τούτου τὰ κριτήρια, τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμά, μὲ τὰ ὁποῖα θ' ἀξιολογήσῃ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπαρξιν καὶ ἐνεργειαν. Ὑπ' αὐτὴν καὶ μόνην τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ κόσμος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν ἵμποροῦν ἐξ ἑαυτῶν νὰ προσφέρουν τὰ κριτήρια τῆς ἰδίας των ἀξιολογήσεως, ὅτι τὰ κοσμικά, τ' ἀνθρώπινα κριτήρια εἶν' ἐφήμερα καὶ πλανερὰ—ἵμποροῦμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἐσχατολογικὴν αὐτὴν ἀποψιν τῆς Ζωῆς ὡς ἀρνητικὴν.

2. Ἡ μηδενιστικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς.

Ἀπολύτως καὶ ριζοσπαστικῶς ἀρνητικὴ εἶναι ἡ μηδενιστικὴ ἀποψις, ἡ ὁποία ὀλοκληρωμένη μᾶς ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τὸν Βουδδισμόν. Κατὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν ἀντίληψιν ὑπάρχουν πράξεις, ἐπιθυμίαι, ἡδοναὶ καὶ νόμιμοι καὶ ἠθικαί, μὴ

1) Ἀκόμη καὶ ἡ ἀσκητικὴ πράξις τῶν ἀναχωρητῶν δὲν εἶναι κήρυγμα ἀδρανείας καὶ ραθυμίας, δὲν εἶναι παραίτησις ἀπὸ πᾶσαν ἐνεργειαν, ὅπως συνήθως πιστεύουν καὶ ὅπως πολλάκις παρατηρεῖται εἰς μερικοὺς ἐκπροσώπους τῆς. Εἶναι περιορισμὸς τῆς πρὸς τὰ ἔξω ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, διὰ ν' ἀφοσιωθῇ μετὰ μεγαλυτέρου ζήλου εἰς τὴν ἐνεργειαν τὴν ἐσωτερικὴν, εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ὑπάρχει ἐπομένως ἐνεργεια καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ γνησίου ἀναχωρητοῦ, καὶ ἐνεργεια μάλιστα ἐντονος.

ἀντικείμενα δηλαδή εἰς τὸ βαθύτερον νόημα καὶ τὰς ἀνωτέρας ἀξίας τῆς Ζωῆς. Διὰ τὸν Χριστιανὸν π.χ. ἡ ἐπίγειος διαβίωσις, ἂν καὶ ἐφήμερος καὶ ὑποκειμένη εἰς ἀγῶνας πρὸς τὸ κακὸν καὶ εἰς ὑποχωρήσεις ἀπέναντι αὐτοῦ, εἶναι ἀξία θετική, εἶναι ἀγαθὸν —ἀπαραίτητον πάντως ἀγαθὸν πρὸς κατάκτησιν τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου εὐδαιμονίας. Ἡ βουδδιστικὴ ὅμως ἀντίληψις καταδικάζει ὄχι τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ πᾶσαν ἐπιθυμίαν, πᾶσαν ἡδονὴν, πᾶσαν ἐνέργειαν, καταδικάζει τὴν Ζωὴν γενικῶς : διότι πᾶσα ἐπιθυμία καὶ ἡδονὴ καὶ ἐνέργεια, ὅσονδήποτε ἠθικὴ καὶ ἂν εἶναι, μᾶς δένει πρὸς τὴν Ζωὴν, ἡ ὁποία εἶναι ροὴ ἀδιάκοπος, ἐναλλαγὴ συνεχῆς ἀπὸ ὄνειρα καὶ εἰδῶλα, σκιᾶς καὶ πλάνης.

Τὸ ὀρθὸν λοιπὸν Νόημα τῆς Ζωῆς εἶν' ἡ ἀπόλυτος ἐκμηδένισις τοῦ ἐγῶ (Nirvana), ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν γέννησιν καὶ τὸν θάνατον, ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν προσωπικὴν ὑπόστασιν : τὸ σβήσιμον τοῦ ἐγῶ μέσα εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀνυπαρξίας. Ἐκεῖ καὶ μόνον σταματᾷ ὁ πόνος καὶ ἡ θλίψις, ὅπως ἐπρόβαλλαν εἰς τὰ μάτια τοῦ νεαροῦ Βούδδα μὲ τὰ τρία τυπικὰ παραδείγματα τοῦ πτωχοῦ, τοῦ ἀρρώστου καὶ τοῦ νεκροῦ—γεννήματα ὅλα τῆς δυσαναλογίας μεταξὺ ἐπιθυμίας καὶ ἱκανοποιήσεως. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόλυτος μακαριότης. Καὶ ἡ μακαριότης εἶναι κάτι ἀπολύτως ἀρνητικόν : ἡ ὀριστικὴ ἄρσις πάσης δυστυχίας, ὁ ὁποία πραγματοποιεῖτ' ἀκριβῶς ὅταν ἐκβάλωμεν τὴν ρίζαν πάσης δυστυχίας : τὴν προσκόλλησιν πρὸς τὴν Ζωὴν.

3. Ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς.

Περισσότερον διαδεδομένη, καὶ περισσότερο ἄρα γνωστή, εἶν' ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἀντίληψις. Διὰ τοῦτο θὰ εἶμαι καὶ συντομώτερος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἄλλωστε εἶπ' ἀρκετὰ σχετικῶς εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα. Κατ' αὐτὴν τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου κεῖται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς Εὐδαιμονίας, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας καὶ διαρκεστέρας Εὐδαιμονίας. Ἀλλὰ τὴν Εὐτυχίαν αὐτὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς δὲν θὰ ζητήσωμεν ἔξω τῆς ἐπιγείου Ζωῆς. Αὐτὴ αὐτ' ἡ Ζωὴ θ' ἀποκαλύψῃ καὶ θὰ προσφέρῃ εἰς ἐκεῖνον, ποὺ ἐμβαθύνει εἰς αὐτὴν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς του πείρας, τὰ κριτήρια, μὲ τὰ ὁποία θὰ εὐρεθῇ τὸ περιεχόμενον τῆς Εὐτυχίας καὶ θὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ἐκάστατα συνειδητὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἂν ὁδηγεῖ πράγματι πρὸς τὴν Εὐτυχίαν ἢ ὄχι.

Βεβαίως τὴν Εὐτυχίαν εὐρίσκουν, κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν, ἄλλοι ἄλλου—καὶ εἶναι φυσικόν, ἐφ' ὅσον τὴν ζητοῦν μέσα εἰς τὴν Ζωὴν, μὲ τὴν πολυμέρειαν, τὴν ρευστότητα καὶ τὴν ἀντιφατικότητά της. Ἐνὰ ὁμως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ: ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποῦ ὁ εὐδαιμονισμός, ἀπὸ ἀνεπίγνωστος ὁρμὴ τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, γίνεται συνειδητὴ, φιλοσοφικὴ ἄς εἴπωμεν, ἀντίληψις τῆς Ζωῆς, παραιτεῖται τότε, σιωπηρῶς ἢ διαρρηδὴν, ἀπὸ κάθε σχετικισμὸν καὶ ὑποκειμενισμὸν. Δὲν κηρύσσει πλέον, ὅτι Εὐτυχία εἶναι ὅ,τι ὁ καθένας νομίζει πὼς εἶναι. Ζητεῖ κριτήρια ἀντικειμενικὰ καὶ ἀπόλυτα, προβαίνει εἰς τὴν θεμελιώδη διάκρισιν μεταξὺ γνησίας καὶ ψευδοῦς εὐδαιμονίας.

Ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως ποῦ δίδει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς Εὐτυχίας, ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ προσλάβῃ δύο μορφάς:

1) **Τὸν ἀτομιστικὸν εὐδαιμονισμὸν**, ὁ ὁποῖος κριτήριον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου θέτει τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ εὐδαιμονίαν, καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς ὑποτάσσει καὶ τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζωὴν. Παρόμοιος ἐγωκεντρικὸς εὐδαιμονισμὸς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ἐγωιστικὸς. Ἀντιθέτως, ἢμπορεῖ νὰ περιέχῃ βαθύτατα διδάγματα φιλαλληλίας καὶ καλωσύνης. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου, τὴν γνησίαν διδασκαλίαν ἐννοῶ.

2) **Τὸν ὁμαδικὸν ἢ κοινωνικὸν εὐδαιμονισμὸν**. Κατ' αὐτὸν τὸ ἰδεῶδες εἶναι: ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρα εὐτυχία εἰς ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἀνθρώπων. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ πρέπει νὰ κρίνεται καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, τοῦ ὁποίου ἡ εὐτυχία δὲν ἢμπορεῖ νὰ εἶναι πλήρης χωρὶς τοῦ συνόλου τὴν εὐτυχίαν· διὰ τοῦτο καὶ ὀφείλει νὰ θυσιάζῃ τὴν ἀτομικὴν του εὐτυχίαν εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου. Βεβαίως κατὰ τελευταίαν συνέπειαν παρόμοιον δόγμα ὀδηγεῖ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὄρσιν τῆς εὐδαιμονιστικῆς βάσεως, ἀφοῦ θὰ ἢμποροῦσε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸ ἄτομον τὴν παραίτησιν ἀπὸ πάσης εὐδαιμονίας χάριν τοῦ συνόλου, ἐνῶ ἡ Εὐδαιμονία δὲν ἢμπορεῖ ν' ἀποβάλῃ πλήρως τὸν προσωπικὸν της χαρακτῆρα. Ἀλλὰ παρόμοιαι ἀντιφάσεις δὲν λείπουν ἀπὸ κανένα τύπον ἀπ' ὅσους ἀναφέρω ἐδῶ—εἶναι συνυφασμένα μετὰ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς Ζωῆς.

Ἐπειτα συνήθως τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμοῦ νοεῖται ὡς χρησιμοκρατικὴ ἐπιδιώξις τῆς προχέροντος μᾶλλον, τῆς ὑλικῆς εὐδαιμονίας—ὅπως ἢμποροῦν νὰ τὴν ἀντιληφθοῦν, νὰ τὴν ἐγγίσουν θὰ ἔλεγα, οἱ πολλοί· καὶ τῶν πολλῶν ἡ εὐτυχία εἶναι, εἶδαμεν, τὸ κριτήριον. Κατὰ ταῦτα, τὸ ἰδεῶδες τῆς Εὐ-

δαιμονίας εύρίσκεται εἰς τὴν ἀδιατάρακτον, ἐν πνεύματι δικαιοσύνης, ἀλληλεγγύης καὶ εἰρήνης, νόμιμον ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς Ζωῆς. Εἶναι κατὰ βάθος τὸ ἰδεῶδες ὄχι τῆς Εὐδαιμονίας, ἀλλὰ τῆς εὐμαρείας, τὸ ὁποῖον καὶ τὴν ἀρετὴν ἀκόμη δέχεται διὰ λόγους σκοπιμότητος μᾶλλον, ὡς ἐγγύησιν τρόπον τινὰ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης, ὄχι διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνύψωσιν—καὶ ἀνύψωσις σημαίνει ὄχι εὐμαρειαν, ἀλλὰ προσπαθείας καὶ μάχας—τὴν ὁποῖαν δημιουργεῖ.

4. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς.

Εἰς αὐτὴν τὴν ἀνύψωσιν ἀναγνωρίζει κεντρικὴν θέσιν ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς, ἡ ἀντίληψις τῆς προσωπικῆς τελειοποιήσεως. Ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἐκείνας ιδιότητας, πού διακρίνουν τὸν ἄνθρωπον ὡς ὄν λογικόν, ὡς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προσωπικότητα, ἀπὸ τ' ἄλλα τὰ ζῶα· εἰς αὐτῶν τὴν ἀρτιωτέραν καὶ ἀμιγεστέραν ἀνάπτυξιν βλέπει τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς. Ὁχ' ἡ Εὐτυχία, ἀλλ' ἡ τελεία ἀνθρωπίνη προσωπικότης, ὁ **Ἄνθρωπος** ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν(1), αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδανικόν της.

Καὶ τὸ ἰδανικόν αὐτὸ δὲν τὸ ἀντλεῖ ἔξωθεν. Μέσα εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζ' ἡ ἐπιγειος Ζωή—ὄχ' εἰς οἰανδήποτ' ἐξώκοσμον ὑπαρξιν ἢ εἰς ἐσχατολογικὴν ἀποκάλυψιν—ἀνευρίσκει καὶ τὰ σπέρματα καὶ τὰς δυνατότητας καὶ τὴν πραγματικότητ' αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ. Μέσα εἰς τὸ ἐφήμερον καὶ φθαρτὸν τῆς ἐπιγείου Ζωῆς καὶ τῆς θνητῆς μας φύσεως ἀνακαλύπτει τὸ ἀθάνατον καὶ αἰώνιον καὶ ἀπόλυτον, τὸ ὁποῖον θ' ἀνυψώσῃ εἰς κανόνα καὶ κριτήριον τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους οἰκοδομεῖ τὸν Ἄνθρωπον. Κατὰ τοῦτο διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν, ἡ ὁποία ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀμαρτωλότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Τὸ περιεχόμενον βέβαια τῆς ἐννοίας Ἄνθρωπος εἶναι διαφορετικὸν κατὰ τοὺς ἑκάστοι' ἐκπροσώπους τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς καὶ κατὰ τὰς ἐποχάς· ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ποῖαι ιδιότητες ἐξαίροντ' ἑκάστοτε ὡς χαρακτηριστικώτερα. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ διακρίνωμεν τρεῖς μεγάλας κατηγορίας:

α) Ἐκείνην πού βλέπει τὸ χαρακτηριστικώτερον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὰς **διανοητικὰς** ιδιότητας αὐτῆς. Ἰδεῶδες κατ' αὐτὴν πρέπει νὰ εἶν' ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ πρόοδος τοῦ

1) Ὡς χαρίεν ἄνθρωπος, ὅτιαν ἄνθρωπος ἦ, λέγει ὁ ἀρχαῖος ποιητής.

νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ πλουτισμὸς τῶν γνώσεών του, ἢ ἀνεύρεσις τῆς ἀληθείας, ἢ ἀπομάκρυνσις τῆς πλάνης καὶ τοῦ ψεύδους, ἢ ἐποικοδόμησις τῆς ὑποκειμενικῆς εὐτυχίας ἐπὶ θεμελίων λογικῶς στερεῶν, ἢ διὰ τοῦ νοῦ κυριαρχία ἐπὶ τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ ἐπὶ τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς κλπ. Ὅσον περισσότερο προάγει τὸ ἄτομον τὰ διανοητικὰ προτερήματά του, τόσον πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὸ ἰδεῶδες. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσον ἀνώτερος, ὅσον πολυμαθέστερος, σφώτερος, εὐφυέστερος, κριτικώτερος εἶναι, ὅσον ἀκριβέστερα καὶ ἀλαθητότερα λειτουργεῖ ὁ μηχανισμὸς τῆς σκέψεώς του. Εἶναι τοῦτο τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ 18, τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἐπιστημονισμοῦ τοῦ 19. αἰῶνος.

β) Ἐκείνην ποὺ θεωρεῖ ὡς κατ' ἐξοχὴν καὶ χαρακτηριστικῶς ἀνθρώπινας τὰς ἠθικὰς ιδιότητας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ζῷον ἠθικόν—τὸ μόνον ζῷον, τὸ ὁποῖον, διὰ τὴν μεταχειρισθῆναι τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πρωταγόρου, γνωρίζει τὴν Αἰδῶ καὶ τὴν Δίκην. Αἱ ἠθικαὶ δὲ ἀξίαι δὲν ἔρχοντ' ἔξωθεν ὡς ἐντολαὶ ἔσθαι πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀνάγκας του· τούναντίον, ἀποτελοῦν αὐτὸ τοῦτο τὸ βάθος καὶ τὸ νόημα τῆς φύσεώς του. Μέσα του ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἐπισκοτίζεται ἴσως πολλάκις ἢ καὶ σιωπᾷ· ἀλλὰ προβάλλει πάλιν κάθε καὶ τόσον, ἀσύντριπτος καὶ πανεύμορφος, ὡς ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ὡς ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ καιθήκοντος. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὴν παρακούσῃ, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ταυτοχρόνως ὅτι χάνει τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του, ὅτι καταδικάζ' εἰς ἐξευτελισμὸν ὅ,τι ὠραιότερον ἔχει, χωρὶς ν' ἀπεμπολῇ τὴν ἐλευθέραν του προσωπικότητα. Αἰτίοτι ἐλευθέρου εἶν' ὁ ἄνθρωπος ὄχι ὡς φυσικὴ ὑπαρξις, οὔτε ἀκόμη ὡς ὄν λογικόν—δεσμευμένος εἶναι τότε εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ εἰς τοὺς κανόνας τῆς νοήσεως—ἀλλ' ὡς ἠθικὴ προσωπικότης. Καὶ ἀναλόγως τοῦ ἀν ἠθικῆς του προσωπικότητος ἐνισχύεται, πλουτίζεται, καθαίρεται δι' αὐτῆς, ἀξιολογεῖται καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐνέργεια. Ἡ καντιανὴ ἀντίληψις τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶν' ἡ καθαρωτέρα μορφή τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

γ) Ὁ αἰσθητικὸς ἀνθρωπισμὸς καταδικάζει κάθε μονομέρειαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάκρισιν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν ιδιοτήτων πρῶτα-πρῶτα: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σύνθεσις ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ σύνθεσις ἀδιαίρετος καὶ ἀδιάσπαστος ἐφ' ὅσον ζῆ: Ζωὴ ἄλλωστε εἶν' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σύνθεσις. Ἐπομένως καὶ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ κατὰ τρόπον ἄρτιον καὶ ἰσορροπον ἀνεπτυγμένας καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τὰς ιδιότητας, ὄχι μόνον τὴν ἀρετὴν ἀλλὰ καὶ τὴν υἰγιάν, ὄχι μόνον τὴν κρίσιν

ἀλλὰ καὶ τὴν ὠραιότητα, ὄχι μόνον τὴν καθαρότητα ἀλλὰ καὶ τὴν καθαριότητα. Ἄνεπτυγμένας συμμετρως καὶ δικαίως. Ὅχι λοιπὸν πόλεμος, ἀλλ' ἁρμονία τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, ἀποτελεῖ τὸ θεμελιῶδες γνώρισμα τοῦ Ἄνθρώπου.

Ἡ ἰδία ἁρμονία βασιλεύει εἰς τὴν τελείαν προσωπικότητα καὶ μεταξὺ τῶν διαφορῶν ψυχικῶν ιδιοτήτων. Ὁ Ἄνθρωπος θὰ ἔχη βέβαια καὶ πλοῦτον γνώσεων καὶ νοῦν κριτικόν — ἀλλὰ θὰ τὰ ἔχη ὄχι ἀπὸ τὸ ὄχι ὑπερτροφικά, οὔτε εἰς βάρος ἄλλων ιδιοτήτων. Καὶ ἡ φαντασία π. χ. ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ ὠραῖον, τὸ ὠραῖον ψεῦδος πολλάκις, καὶ τὸ συναίσθημα ποὺ χρωματίζει τὴν ἀλήθειαν μετὰ τοὺς πόθους καὶ θερμαίνει τὴν πραγματικότητα μετὰ τῆς καρδιᾶς τὰ ὄρηματά, εἶναι ἰσάζια, ἂν ὄχι ἀνώτερα, χαρίσματα τῆς τελείας προσωπικότητος. Οὔτε πάλιν ὑπερτροφικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἠθικοῦ καὶ συναισθηματικοῦ στοιχείου εἰς βάρος τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ λογικοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶν' ἓνας κόσμος, μετὰ τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν τῆς λέξεως (ἐκ τοῦ κοσμοῦ), ἓν ἁρμονικὸν δηλαδὴ καλλιτέχνημα, ποὺ διέπεται ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους τῆς τάξεως, τῆς συμμετρίας, τῆς ἰσορροπήσεως τῶν ἀντιθεμένων καὶ διαφορομένων τάσεων τῆς ψυχῆς. Καὶ ὁ ἄνθρωπος, ποὺ θέλει νὰ γίνῃ Ἄνθρωπος, πρέπει νὰ γίνῃ καλλιτέχνης τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ προσπαθῇ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὸν ἑαυτόν του, τὸν σωματικόν καὶ τὸν ψυχικόν καὶ τὸν πνευματικόν, εἰς ἓν ἄρτιον, ἀρτίως ἀρχιτεκτονημένον, ἁρμονικὸν καὶ ἀποτετελεσμένον καλλιτέχνημα. Ἔτσι καὶ μόνον θὰ κάνῃ τὸ ἐγὼ του πλούσιον, ὠραῖον καὶ βαθύ.

5. Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἔργου.

Κατ' αὐτὴν ἡ ἀξία τῆς ἀτομικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς κρίνεται ὄχι κατὰ κριτήρια ἔξω αὐτῆς κείμενα (θηροσκευτικὴ ἀντίληψις), οὔτε καὶ ἀναλόγως τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς κατ' ὃ ζωῆς (εὐδαιμονιστικὴ ἢ ἀνθρωπιστικὴ), ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἀποδόσεώς της, ἀναλόγως δηλαδὴ τῆς ἀξίας ἐκείνου ποὺ ἀπομένει ὕστερ' ἀπὸ τὸ πέρασμα τῆς ζωῆς αὐτῆς. Τὰ ἔργα, τὰ ἐπιτεύγματα (ἐπιτεύγματα ἑγωιστικά ἢ κοινωνικά, οἰκονομικά ἢ ἐπιτεύγματα πνευματικῆς ἢ πολιτικῆς δράσεως), αὐτὰ εἶναι τὸ κύριον, τὸ παραμόνιμον, τὸ ἀθάνατον, μέσα εἰς τὴν θνητὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Ζωὴ κατὰ ταῦτα ὑποβιβάζεται ὑπὸ μίαν ἔποψιν(1) εἰς ἓνα

1) Ὑπὸ μίαν ἔποψιν λέγω, διότι καὶ ἡ ἀξία τῶν ἔργων κρίνεται ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν σημασίαν ποὺ ἔχουν ἢ θὰ ἔχουν διὰ τὴν Ζωὴν εἰς τὴν γενικότητά της λαμβανομένην.

μέσον πρὸς πραγματοποίησιν ἔργων καὶ σκοπῶν· αὐτά, ὅχ' ἡ Ζωή, εἶν' οἱ ἀντικειμενικοὶ φορεῖς τῶν ἀξιῶν. Καὶ ὁ βαθμὸς καθ' ὃν ἐπιτυγχάνοντ' οἱ σκοποὶ αὐτοί, ὅχι ὁ ἐσωτερικὸς πλοῦτος ἢ ἡ εὐδαιμονία τῶν φορέων τῆς Ζωῆς, ἀξιολογεῖ τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἔθνων. Χάριν αὐτῶν ἐπιβάλλονται καὶ ἀγῶνες σκληροὶ καὶ θυσίαι, ἀκόμη καὶ θυσίαι ἠθικαὶ (συμβιβασμοὶ καὶ ὑποχωρήσεις καὶ πανουργεύματα), ἀρκεῖ τὸ ἔργον ποῦ θὰ ἐπιτευχθῆ νὰ τὰς δικαιοῦνῃ.

Ποῖος ἄνθρωπος σήμερα π.χ. θρηνεῖ τὰς χιλιάδας τῶν σκοτωμένων τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὅταν σκέπτεται ὅτι χωρὶς αὐτοὺς δὲν θὰ εἶχεν ἡ ἀνθρωπότης τὴν Ἰλιάδα; Ποῖος θαυμαστῆς τοῦ Παρθενῶνος ἐνθουσιάζεται τί στερήσεις, τί ἰδρωτάς, τί στεναγμούς, τί αἷμα ἐστοίχισεν εἰς τὰς ἑκατοντάδας τῶν δούλων ποῦ εἰργάζοντο ἐκεῖ; μὲ πόσας καταπιέσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις τῶν ὑπηκόων των συνεκέντρωσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ χρήματα, ποῦ ἐχρειάσθηκε διὰ νὰ κτισθῆ; Τὸν Παρθενῶνα μόνον σκέπτεσαι καὶ χαίρεσαι, ὑπερηφανεύεσαι ὡς ἄνθρωπος, ὅτι ἀνθρώπινος νοῦς ἔφερεν εἰς πέρας παρόμοιον ἀριστοτέχνημα, καὶ ἀναγνωρίζεις ὅτ' ἡ ζωὴ τοῦ λαοῦ ποῦ τὸν ἐδημιούργησε, ποῦ ἐχρησιμοποίησε τὰ προϊόντα τῆς οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως εἰς Παρθενῶνας (καὶ ὅχι π.χ. εἰς χαμάμια καὶ πιλάφια) ὑπῆρξε ζωὴ συμφωνοτέρα πρὸς τὸ ἰδεῶδες, παρὰ ἂν ἀπέφευγαν καθ' ἐκμετάλλευσιν, παρέλειπαν ὅμως νὰ προσφέρουν καὶ τόσον ἀξιόλογα δημιουργήματα.

Αὐτὴν τὴν στάσιν τηρεῖς καὶ ἀπέναντι τῶν παντοίων ἀνομιημάτων, μὲ τὰ ὁποῖα συνώδευαν τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ φιλοσοφικὴν των δραῖσιν οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἀναγεννήσεως π. χ. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα κρίνεις καὶ τὰ ἠθικὰ παραστρατήματα, ποῦ ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς μεγάλους καλλιτέχνας, τὸν Goethe π. χ., νὰ πλουτίσουν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ ἀθάνατ' ἀριστουργήματα. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν κρίσιν μας περὶ πολιτικῶν προσώπων καὶ περὶ οἰκονομικῶν μεγαλοφυϊῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων των ἀξιολογεῖται καὶ ἡ ζωὴ των καὶ ἡ προσωπικότης των καὶ ἡ ὑπόλοιπος δραῖσις των. Καὶ ἡ δημιουργία τοιούτων ἐπιτευγμάτων εἶναι τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, ὅχι τόσον τὸ νὰ ζήσῃ κανεὶς εὐτυχισμένος ἢ ἠθικῶς ἀγνὸς ἢ ὡς ἀρμονικὴ προσωπικότης.

6. Ἡ ἥρωικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς.

Ἡ ἥρωικὴ ἀντίληψις τῆς Ζωῆς ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ὅτ' ἡ Ζωὴ εἶν' ἓνας διαρκῆς ἀγὼν, μία ἀδιάκοπος, χωρὶς τέρας καὶ χωρὶς σταμάτημα, μάχη ἐναντίον τῆς φύσεως, ἐναντίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἐπομένως καὶ ὁ ἄνθρωπος,

κάθε γενεᾷ ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ μίαν συνεχῆ μετὰ βασιν πρὸς κάτι ἄλλο, πρὸς κάτι ἀνώτερον. Ὅχι πρὸς ἓνα διαφορετικὸν εἶδος ὀργανικοῦ ὄντος (τὸν ὑπεράνθρωπον π.χ. τοῦ Nietzsche), ἀλλὰ πρὸς τὸ νὰ γίνῃ φορεὺς μιᾶς ἀνωτέρας, δηλαδὴ ἐντονωτέρας καὶ πλουσιωτέρας μορφῆς τῆς Ζωῆς. Ἔτσι κάθε ἄνθρωπος ἀξιόλογος εἶν' ἓνας πρὸ ὄρουμος, ποὺ ἀντλεῖ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του ὄχι ἀπὸ τὸ παρελθὸν οὔτ' ἀπὸ τὸ παρὸν, ἀλλ' ἀπὸ τὸ μέλλον καὶ μόνον. Τὸ παρελθὸν ὡς παρελθὸν τὸ ἀγνοεῖ, πρὸς τὸ παρὸν εὐρίσκειται εἰς πόλεμον συνεχῆ. Ὅχι μόνον πρὸς ἐκεῖνο τὸ παρὸν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶν' εἰς τὴν οὐσίαν του παρὰ ἐπιβίωσις τοῦ παρελθόντος, ἢ μᾶλλον διατήρησις τοῦ σώματος αὐτοῦ ὀφειλομέν' εἰς τὴν δειλίαν ἢ τὴν νωθρότητα τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων· ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος μάχεται καὶ πρὸς τὸ γνήσιον παρὸν, τὸ παρὸν ποὺ ζῆ γύρω του καὶ ζῆ μέσα του.

Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς κεῖται ἡ τραγικότης τοῦ ἥρωικοῦ ἀνθρώπου. Ριζωμένος εἶναι βαθύτατα εἰς τὸ παρελθὸν, τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ ἐκλεκτότερον κάρπισμα· μέσα του συμπυκνώνει εἰς μοναδικὸν βαθμὸν ἐντάσεως τὸ παρὸν—καὶ ὅμως ἀρνεῖται τὸ παρὸν καὶ τὸ μάχεται ἐν ὀνόματι τοῦ μέλλοντος, τὸ ὁποῖον ζῆ ὁ ἴδιος προληπτικῶς μόνον ὡς πραγματικότητα μέσα του. Καὶ τὸ μάχεται μὲ τὰ ὄπλα καὶ τὴν ρώμην τῆς ψυχῆς του, ποὺ εἶναι τοῦ παρόντος ὄπλα καὶ ρώμη, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον χρησιμοποιεῖ ταυτοχρόνως καὶ καταπολεμεῖ. Ἔτσι τοποθετεῖ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του, ἐκλέγων οὕτως εἰπεῖν τὸ ἐπικινδυνότερον σημεῖον, μέσα εἰς τὴν ὄρμην καὶ τὴν ὀργὴν παντοδαπῶν συγκρούσεων. Συγκρούσεων πρὸς τοὺς συγχρόνους του, οἱ ὁποῖοι τὸν μισοῦν, διότι μισοῦν τὸ μέλλον εἰς τὸ πρόσωπόν του. Συγκρούσεων πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του, μιᾶς πάλης μεταξὺ τῆς πραγματικότητός του, ποὺ ἀνίηκει εἰς τὸ παρὸν, καὶ τῶν δυνατοτήτων του, ποὺ ἀνίηκουν εἰς τὸ μέλλον, ποὺ εἶναι τὸ μέλλον, ποὺ θὰ τὰς πολεμήσῃ καὶ πάλιν ἐν ὀνόματι ἄλλων δυνατοτήτων ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ θὰ γίνουν πραγματικότης.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ζῆ ταυτοχρόνως ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος τὸν μεγαλύτερόν του πόνον καὶ τὴν μεγαλυτέραν του ἐλπίδα. Ζῆ τὴν συντριβὴν καὶ τὸν πόνον του, ἀλλὰ ζῆ μαζὶ καὶ τὴν ἠθικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ πόνου καὶ τοῦ χαμοῦ του. Κάτι περισσότερο: Ἐρωτεύεται τὴν συντριβὴν του, τὴν χαίρει· ἐκ τῶν προτέρων, ἀντλεῖ τὴν ἰλαρωτέραν του ἀκριβῶς παρηγορίαν ἀπὸ τὴν συντριβὴν του.

Αἰσθάνεται πὼς εἶναι διαλεγμένος ἀπὸ τὴν Μοῖραν ὡς ἀγω-

νιστής και ὡς μάρτυς—περισσότερον ὡς μάρτυς, ἀφοῦ τὴν ἐπιτυχίαν δὲν τὴν μετρεῖ μὲ ἀποτελέσματ' ἄμεσα, μὲ ἀριθμοὺς καὶ μεγέθη, δὲν τὴν μετρεῖ κἄν διόλου. Εἶναι τὸ ἀλεξικέραυνον, ποῦ θὰ συγκεντρώσῃ ἐπάνω του (θὰ προσελκύσῃ μᾶλλον ἐθελουσίως) θλαστικὰς καταιγίδας καὶ ὅλα τ' ἀστροπελέκια, διὰ νὰ προστατευθοῦν τὰ κατοικητήρια τῶν εἰρηνικῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ θὰ τὸ κἄνῃ ὄχι ἀπὸ πνεῦμ' ἀλτροῦισμοῦ καὶ ἐθελουσίας ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Εἰς τὴν ἐτοιμότητα τοῦ κινδύνου τὸν σύρει μὲ ἀκαταμάχητον ἔλξιν ἡ αἰσθητικῆς, θὰ ἔλεγα, γοητεία τοῦ κινδύνου, ἡ συναίσθησις ὅτ' εἶναι προνόμιον τῶν ἐκλεκτῶν (ὄχι καθῆκον ἢ προᾶξις φιλανθρωπίας) νὰ συντριβῶνται ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὑπὸ τῶν ἄλλων—τὸ πολυτιμότερον προνόμιον! Ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ ἄνθος, δὲν εἶν' ὁ καρπός—αὐτὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ παρόν καὶ τοῦ παρόντος τὴν ἀνεπιφύλακτον χαράν. Εἶναι ὁ σπόρος ποῦ θὰ ταφῆ καὶ θὰ σαπίσῃ, διὰ ν' ἀναφανῆ τὸ ἄνθισμα καὶ τὸ κάρπισμα. Εἶν' ἐκεῖνος ποῦ θάπτεται διὰ νὰ ἐορτασθῆ ἡ ἰσχύς, καὶ ἀνάστασις χωρὶς ταφὴν δὲν ὑπάρχει.

Ἀλλ' ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος δὲν δείχνεται εἰς τὴν συντριβὴν τοῦ μόνου, ἢ καὶ εἰς τὴν ἐτοιμότητα ἔστω πρὸς συντριβὴν. Εἶδεμή, ἡ ἥρωικὴ ἀντίληψις θὰ ἦτον ἰδεῶδες θανάτου μόνου, ὄχι μορφῆ ζωῆς—καὶ τί ζωῆς! Ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος, καὶ μόνος αὐτός, ζῆ ἔντονα καὶ πλοῦσια ὀλόκληρον τὴν Ζωήν. Ἀλλὰ τὸ νὰ ζήσῃ ἔντονα δὲν σημαίνει δι' αὐτὸν ὅ,τι συνήθως νοοῦμεν μὲ τὴν ἔκφρασιν αὐτήν: νὰ δοκιμάσῃ ἄφθονα καὶ δυνατὰ τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς Ζωῆς.

Δὲν τὰς ἀγνοεῖ βέβαια τὰς ἀπολαύσεις τῆς Ζωῆς ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος· ἀλλὰ τὰς δοκιμάζει τόσον, ὅσον χρειάζεται νὰ τὰς ξεπεράσῃ, τὰς γνωρίζει τόσον, ὥστε νὰ ἐννοῇ, ὅτι κατὰ βίβητος παραλύουν μᾶλλον τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἄς τοῦ χαρίζουν τὴν ψευδαίσθησιν τῆς ἐντατικότητος καὶ τῆς πλησμονῆς. Ἐπειτα τὰς ἀπολαύσεις ἀναζητεῖ ἐκεῖνος ποῦ ζητεῖ νὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν Ζωήν, ὄχι ἐκεῖνος ποῦ ἔχει νὰ τῆς δώσῃ—καὶ σὲ πλουτίζει ὄχι τὸ νὰ παίρῃ, ἀλλὰ τὸ νὰ δίδῃς.

Ἡ ἔντονος αὐτὴ ζωὴ εἶναι κατ' ἀνάγκην πολυμερής, τόσον πολυμερής, ὥστε νὰ τὴν εὐρίσκουν πολυπράγμονα ὅσοι μετροῦν τὸν πλοῦτον τῶν ἐκλεκτῶν φύσεων μὲ τὴν πενίαν τῆς ἰδικῆς των, ὅσους δὲν ἀφήνει ὁ φθόνος ν' ἀναγνωρίσουν εἰς ἓνα σύγχρονόν των τὸν ὄλβον τῶν ἀγαθῶν, ποῦ δὲν ἔχουν ἐκεῖνοι. Ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος χαίρεται πολλὰς μορφὰς ζωῆς συγχρόνως, καὶ τὰς χαίρεται ὄχι ἐξωτερικῶς, σὰν αἰσθητικὸν θέαμα ἢ διὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ τὴν περιέργειάν

του. Μέσα του ζῆ ὅλας αὐτὰς τὰς μορφὰς τῆς Ζωῆς, τὰς ἀφομοιώνει μέσα του, καὶ τὰς ἀποδίδει μὲ τὸν προσωπικόν του τρόπον. Ἡ ψυχὴ του ὁμοιάζει μ' ἓνα ἔδαφος λιπαρὸν καὶ βαθύ, εἰς τὸ ὁποῖον κάθε σπόρος ἀνετα θ' ἀνθοβολήσῃ καὶ θὰ καρπίσῃ. Ἔτσι μεταμορφώνεται, χωρὶς νὰ χάνῃ τὸν ἑαυτὸν του. Ζῆ ταυτοχρόνως μὲ πολλούς, ὅπως ὁ τραγικὸς ποιητὴς ὁ μεγαλοφυῆς, ποὺ ζῆ μέσα εἰς ὅλα του τὰ πρόσωπα, καὶ τὰ περισσότερον ἀντίθετα, ζῆ μέσ' ἀπ' ὅλα του τὰ πρόσωπα, καὶ ὅμως παραμένει ὁ ἴδιος καὶ ὡς ὑπαρξὶς καὶ ὡς διάνοια. Καὶ δὲν ζῆ μόνον πολλὰς μορφὰς Ζωῆς· συγκλονισμοὺς συγκλονίζεται πολλούς, συντριμμοὺς συντρίβεται πολλούς, μυρίους θανάτους ἀποθνήσκει.

Ἄλλ' ἡ πολυμέρεια αὐτῆ δὲν σημαίνει καὶ διάσπασιν, ἀπώλειαν ἔρματος ἀτομικοῦ, διάχυσιν καὶ θόλωμα τοῦ πυρήνος τῆς προσωπικότητος—αὐτὸ συμβαίν' εἰς τοὺς πολλούς, ὅταν ποτὲ θελήσουν νὰ εἶναι πολυμερεῖς. Διὰ τὸν ἥρωικὸν ἄνθρωπον ἡ πολυμέρεια δὲν αἴρει τὴν συγκέντρωσιν· τὴν καθιστᾷ ἰσχυροτέραν, τὴν ἀποδεικνύει ἰσχυροτέραν. Δὲν θὰ ἦτον ἥρωικὸς ἄνθρωπος, ἂν δὲν ἦτο μία δυνατὴ προσωπικότης, καὶ δυνατὴ προσωπικότης σημαίνει ἰσχυρὸν κεντρικὸν ἐγώ, ποὺ νὰ συγκρατῇ τὰς ψυχικὰς περιπετείας καὶ τὰ ἐξωτερικὰ περιστατικά, τὰ πετάγματα καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα εἰς μίαν σφικτοδεμένην ἐνότητα ὅχι μόνον χρονικῆς διαδοχῆς, ἀλλὰ συνοχῆς λογικῆς, ἀναγκαιότητος ἠθικῆς.

Ἡ πολυμέρεια τοῦ ἥρωικοῦ ἀνθρώπου παρέχει πολλάκις τὴν ἐντύπωσιν ἀντιφατικότητος. Εἶναι τόσον πλουσία ἡ προσωπικότης του, ὥστε τὸ καθένα τῆς μέρος, ἢ καθεμία τῆς πλευρά, θὰ ἠμποροῦσε ν' ἀποτελῇ (καὶ ἀποτελεῖ διὰ τοὺς πολλούς) ἓναν αὐτόνομον κόσμον, διαφορετικὸν ἀπὸ τὸν κόσμον ποὺ θὰ ἠμποροῦσε ν' ἀποδώσῃ μία ἄλλη πλευρά του. Εἶναι λοιπὸν ν' ἀπορῆς πῶς οἱ πολλοὶ τὰς εὐρίσκουν ἀσυμβιβάστους; Ἄλλ' ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος δὲν ὁμοιάζει μὲ τοὺς καλοὺς καὶ φρονίμους ἀμαξάδες, οἱ ὁποῖοι ὀδηγοῦν τὸ ἀμαξάκι των «βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς» ἀπὸ τοὺς δρόμους τοὺς στρωτοὺς καὶ τοὺς ἡσύχους πρὸς τὸ τέρμα, ποὺ ἄλλοι καθώρισαν. Μὲ τὸν ἠνίοχον ὁμοιάζει, ποὺ κυβερνᾷ τέσσαρα, ὅκτῳ ἴσως θυμοειδῆ ἄλογα—καὶ τὸ καθένα των σπεύδει ἀσυγκράτητον πρὸς αὐτοβούλους κατευθύνσεις. Τὰ κυβερνᾷ μὲ δυνατὸ χέρι, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐξουδετερώνη ἐκείνων τὴν ὀρμητικότητα καὶ τὴν ἐπαναστατικότητα. Εἶδεμή, τί θέλγητρον θὰ εἶχε δι' αὐτὸν ἡ ἠνιοχεία; Τὸ «βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς» δὲν τὸ ξέρει· λογαριάζει καὶ τὰς πτώσεις, διότι μόνον ὅπου ὑπάρχουν πτώσεις δίδει εὐκαιρία καὶ ἀνυψώσεων.

Πράγματι ὁ πόλεμος καὶ ὁ κίνδυνος εἶναι τὸ στοιχεῖον του, ἢ ἀπαραιτήτος τροφή του. Ὁ πόλεμος λέγω καὶ ἡ νίκη, ὄχ' ἢ ἐπιτυχία. Ἡ ἐπιτυχία δὲν εἶναι πάντοτε νίκη· εἶναι νίκη ἐξωτερική, ἐξωτερικὸς πλουτισμὸς εἰς ἐπιτεύγματα καὶ κέρδη—νά σὰν τὰ ρεκόρ συγχρόνου ἀθλητοῦ, ποὺ μετροῦνται μὲ δευτερόλεπτα καὶ ὑφρατοστόμετρα. Ἄλλ' ὁ ἥρωικὸς ζητεῖ τὴν νικὴν ἐκείνου ποὺ χαίρεται τὸ ὅτι ἐπολέμησε, τὸ ὅτι ἐκινδύνευσε, τὸ ὅτι ἀντέστη, τὴν νικὴν ὡς εἶναι μόνον νὰ ζήσει ἐντόνους καὶ ἀγωνιώδεις στιγμαῖς. Καὶ πρῶτος νίκη συνυπάρχει κάλλιστα μὲ τὴν ἀποτυχίαν εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, καθὼς ἡ ἀποτυχία τῶν 300 εἰς τὰς Θερμοπύλας.

Ἄλλοτε γενικῶς ἡ ἐπιτυχία εἶναι διὰ τὸν ἥρωικὸν ἄνθρωπον μία λέξις, μία πραγματικότης ἴσως—ὄχι ἀξία. Δὲν τὴν ξέρει, οὔτε τὸν ξέρει ἐκείνη. Ἄν ἐπίστευεν ὀλιγώτερον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, θὰ ἦτο δι' αὐτὸ ἀπογοητευμένος. Ἄν ἐπίστευεν ὀλιγώτερον εἰς τῆς Μοίρας τὴν σοφίαν, θὰ ἦτον ἀπαισιόδοξος. Ἄλλ' ἐπιτυχία σημαίνει πραγματοποίησις σκοποῦ, ποὺ εὐρίσκει' ἔξω μας, καὶ ἐκεῖνος ἔχει μέσα τὸν σκοπὸν καὶ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του. Ἀπέναντι αὐτοῦ τίποτε δὲν μετρεῖ, οὔτ' ἡ ζωὴ του οὔτ' ἡ εὐτυχία του. Καὶ τί μεγαλύτερον θὰ ἠμποροῦσεν ἡ ἐπιτυχία νὰ τοῦ προσφέρει;

Ἐπειτα ἡ ἐπιτυχία σημαίνει φρόνησιν, καὶ ἡ φρόνησις εἶναι προσαρμογὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ πράγματα, κατὰ βιβασμὸς δηλαδή καὶ ὀλιγόρθεια της, διὰ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν καθημερινότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐνῶ ἡ σοφία καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἥρωικοῦ εἶναι ν' ἀναβιβάσῃ τὰ πράγματα πρὸς τὴν ψυχὴν του, νὰ τὰ γεμίσῃ μὲ νόημα τόσον, ὥστε νὰ γίνουν ἀντάξιά του. Δι' αὐτὸ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ἄφρονος, καὶ εἶναι ἄφρων. Ἐχει τὴν ἀφροσύνην τοῦ παιδιοῦ, ποὺ στερεῖται τὴν πολυῦμνητον αὐτὴν πείραν τῆς πραγματικότητος, ἢ ὁποία εἶναι κατὰ βάθος ὄκνος καὶ ὀλιγοπιστία. Ἐνῶ τὸ παιδί εἶναι παιδί, ἀκριβῶς διότι πιστεύει, διότ' ἠμπορεῖ ἀκόμη νὰ πιστεύῃ, ἀνεπιφύλακτα. Ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος εἶν' ὁ αἰωνίως νέος—τί νὰ τὴν κίνη τὴν φρόνησιν; Εἶναι διὰ τοὺς πεζοὺς καὶ τοὺς νοικοκυραίους, ποὺ βαδίζουν ἥσυχά καὶ ὁμαλὰ τὸν δρόμον τῆς ζωῆς των. Ἐκεῖνος ὅμως δὲν βαδίζει· χορεύει.

Αὐτὸς εἶν' ὁ λόγος ποὺ θεωρεῖται καὶ εἶναι ἄνθρωπος ἀβόητος εἰς τὴν συνήθη πρακτικὴν ζωὴν. Καὶ ἓνας ἄλλος λόγος· δὲν ἔχει τὴν φρόνησιν νὰ δυσπιστῇ πρὸς τοὺς γύρω του. Νὰ δυσπιστῇ πρὸς τί; Διὰ ν' ἀποφύγῃ κινδύνους; Μὰ αὐτοὺς εἶναι ἀκριβῶς, ποὺ ἀναζητεῖ ἡ ψυχὴ του. Τοὺς ἀναλαμβάνει ὄχι ἀπὸ ἐπαγγελματικὴν συνήθειαν ἢ ἀπὸ βιοποριστικὸν καταναγκασμὸν—

οί ἀκροβάται καὶ οἱ θηριοδασταὶ θὰ ἦσαν τότε οἱ ἥρωικότεροι τῶν ἀνθρώπων — ἀλλ' ὡς ἐσωτερικὴν προσταγὴν τῆς μοίρας του, ὡς τὸ ἱερώτερον δικαίωμα πρὸς τοῦ δημιουργοῦ ἢ ὑπεροχὴ του. Οἱ πολλοὶ καμαρώνουν δι' ὅσους κινδύνους ἀπέφυγαν, ὄχι δι' ὅσους ὑπεβλήθησαν· περιγράφουν τὰς ἐπιτυχίας, πρὸς ἐπραγματοποίησαν, καὶ ὑπερηφανεύονται διὰ τὴν ἐξυπνάδα των. Ἀλλὰ διὰ τὸν ἥρωικὸν ἄνθρωπον, τὸ εἶδαμεν· ἡ ἐπιτυχία δὲν ἀποτελεῖ οὔτε κριτήριον οὔτε ἰδεῶδες· ἰδεῶδες του καὶ κριτήριον· νὰ ζήσει δυνατὸς καὶ ὡραῖος. Καὶ εἶναι γενναιότερον καὶ ὡραιότερον ν' ἀδικηθῆς παρὰ ν' ἀδικήσῃς, νὰ ἐξαπατηθῆς παρὰ νὰ ἐξαπατήσῃς.

Ἄλλωστε πρὸς τί νὰ ἐξαπατήσῃ; Ἐξαπατοῦν οἱ ἑτεροκεντρικοί, αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, διὰ νὰ τοὺς ἀντιγράψουν ἢ νὰ τοὺς φθονοῦν, ἢ καὶ τὰ δύο μαζί. Ἀπασχολοῦνται κατ' ἀνάγκην, ἀφοῦ δὲν εἶναι τόσο πλούσιον τὸ ἐγὼ των, ὥστε νὰ τοὺς ἀπασχολῇ ἐκεῖνο ἔντονα καὶ ἱκανοποιητικὰ. Ὁ ἥρωικὸς ὅμως ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος κέντρον τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐλεύθερος εἰς τὴν ἀπομόνωσίν του, ἀριστοκρατικὸς μὲ τὴν ἀπόστασιν εἰς τὴν ὁποίαν κρατεῖ τοὺς ἄλλους, ἀπτόητος μὲ τὸ θάρρος τῆς προσωπικῆς του γνώμης καὶ τῆς προσωπικῆς του εὐθύνης, ὑπερήφανος μέσα εἰς τὸ ἄβατον τέμενος τῆς μοναξιάς του. Δι' αὐτὸ δὲν καταδέχεται νὰ φθονῇ, μήτε νὰ παραβγαίνη μὲ τοὺς ἄλλους· δὲν χρειάζεται νὰ βεβαιώνη εἰς τὸν ἑαυτὸν του μ' αὐτὸ τὸ μέσον, μὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἀναγνώρισίν του δηλαδή, τὴν ὑπεροχὴν του.

Ἄν φαίνεται κάποτε νὰ προχωρῇ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσίν του πρὸς τοὺς ἄλλους, τὸ κάνει ἀπὸ πλησμονὴν ἐσωτερικὴν, ἀπὸ ἐντροπὴν νὰ κρατῇ μόνος του τὸν πλοῦτον πρὸς ἀναβλύζει μέσα του, ἀπὸ τὴν σκληράν, αὐτοβασανιστικὴν ἐπιθυμίαν νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμόν του, τὸν μόνον κίνδυνον πρὸς τοῦ φοβεῖται σοβαρὰ, νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὸ ἐγὼ του πρὸς τὴν μοῖραν του. Καὶ εἶν' ἡ μοῖρα κάθε ἀνθρώπου κάτι πρὸς τὸ ὑπάρχει καὶ δρᾷ πρὶν ἀπὸ τὸ ἐγὼ του καὶ ὕστερ' ἀπ' αὐτό· εἶν' ἡ μοῖρα μας πρὸς διαπλάσσει τὸ ἐγὼ μας, ὄχι τὰνάπαλιν. Ἔτσι ὁ ἥρωος εἶναι πάντα μοναχικός — εἰδεμῆ, δὲν θὰ ἦτον ἥρωος — ἀλλὰ ποτὲ ὑποκειμενικός.

Ποῦθεν δὲν φαίνεται περισσότερον ἢ ὑπερηφάνεια τοῦ ἥρωικοῦ ἀνθρώπου, παρὰ εἰς τὸν τρόπον πρὸς διεξάγει τοὺς λεγομένους ἀγῶνας ἰδεῶν. Δὲν ἀποβλέπει ποτὲ εἰς τὸ νὰ νικήσῃ. Τί θὰ εἴπῃ νὰ νικήσῃ; Νὰ δεχθοῦν τὰς ἀπόψεις του; Συμφορὰ! Ὁ ἴδιος ξέρει τί τοῦ ἐστοίχισεν ὡς πρὸς νὰ καταλήξῃ εἰς αὐτὰς, τί τὸ λ μ η

ἐχρειάσθη—sarete aude, λέγει ὁ ἀρχαῖος ποιητής—τί ἐσωτερικὴν ὠρίμανσιν προϋποθέτει. Ἔτσι ἀνησυχεῖ μάλλον παρὰ ποθεῖ ἐκεῖνον, πὺ θὰ τὰς δεχθῆ κατ' ἐπιταγὴν ἢ ὡς προῖον μιᾶς συντόμου συζητήσεως.

Διὰ ν' ἀποκτήσῃ μήπως ὁ παδοὺς; Εἶν' ἀληθές, ὅτι πολλοὶ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ κάνουν προπαγάνδαν διὰ τὰς ιδέας των, σὰν νὰ φοβοῦνται, ὅτι δὲν θὰ εἶναι ὀρθαί, ἂν δὲν τὰς ἀνεγνώριζαν καὶ ἄλλοι, κατὰ τὸ δυνατόν πολυαριθμότεροι. Ἄλλ' ἐκεῖνος γνωρίζει, ὅτι σημασίαν δὲν ἔχει τὸ περιεχόμενον τῶν ιδεῶν ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀλλ' ἡ ψυχικὴ δύναμις μὲ τὴν ὁποῖαν τὰς κατέκτησε καὶ τὰς κατέχει, ὅχι τὸ τί πιστεύεις, ἀλλὰ τὸ πῶς πιστεύεις ὅ,τι πιστεύεις. Ὅτι τὰς θεμελιώδεις, τὰς ζωτικὰς πεποιθήσεις σου ρυθμίζει κατὰ βάθος ἡ μοῖρα σου, ὅχι τὰνάπαλιν. Καὶ ἡ μοῖρα σου εἶναι κάτι ἀπολύτως προσωπικόν· δὲν ἢμπορεῖς μίτε νὰ τὸ δανεισθῆς, μίτε νὰ τὸ δανείσης. Ἐπειτα τί σημαίνει διὰ τὸν ἥρωικὸν ἄνθρωπον ὁ ἀριθμὸς; Ἐκεῖνος θέλει, καὶ ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος ἀκόμη, νὰ ἐργάζεται, ὅχι νὰ συνεργάζεται—εἶναι ἀνδρικότερον...

Ἔτσι, καὶ ὅταν ὑπερασπίζῃ τὰς ἀπόψεις του, δὲν τὸ κάνει διὰ νὰ τὰς ἐπιβάλῃ· ἀλλὰ διὰ νὰ μείνῃ ὁποῖος εἶναι. Καὶ ἀκριβῶς τὸ νὰ εἶναι ὁποῖος εἶναι, ἀποτελεῖ εἰς τὰ μάτια τῶν ἄλλων πολλάκις αὐτὸ καὶ μόνον πολεμικὴν. Ἡ ὑπαρξίς του καὶ μόνη ἐξεγείρει τὸ μῖσος· ἀρκεῖ νὰ περιγράψῃ ἀπλῶς πῶς εἶναι, καὶ προκαλεῖ ἀντιπάθειαν—τόσον μεγάλον μέρος ἀπὸ τὸ μέλλον ἀντιπροσωπεύει! Διότι τὸ μέλλον εἶναι σκοτεινόν, καὶ εἶν' ὀλίγοι πὺ δὲν φοβοῦνται τὸ σκοτάδι οἱ πολλοὶ τὸ φοβοῦνται, καὶ ὁ φόβος των παίρνει πολλάκις τὴν μορφήν ἀντιπαθείας.

Καὶ ὅμως σπείρει ἄφθονα τὰ γεννήματα τοῦ νοῦ του. Τὰ σπείρει, διότι δὲν ἢμπορεῖ νὰ κάνῃ διαφορετικά· ὅπως τὸ δέντρον πὺ τινάζει τοὺς καρπούς του σὰν ὠριμάσουν, εἴτ' εὗρίσκοντ' ἀποκάτω εἴτε ὅχι αὐτοὶ πὺ θὰ τοὺς εἶναι χρήσιμοι. Ἔτσι καὶ ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος: διδάσκει, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν πίστιν του· ὁμιλεῖ περὶ αὐτῆς, ὑποκύπτων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὁρμὴν ν' ἀνακοινώσῃ—ὅχι ν' ἀνακοινώσῃ νὰ τ ρ α γ ο υ δ ἰ σ η μ ὶ λ λ ο ν, τὴν χαρὰν του καὶ τοὺς θησαυρούς του—νὰ ἔτσι, ὅπως ὁ ἐρωτευμένος πὺ θὰ ἤθελεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον νὰ φωνάξῃ τὴν ἀγάπην του, καὶ διαβεβαιώνει κάθε φορὰν τὸ ἀγαπημένον του πρόσωπον πόσον τ' ἀγαπᾷ, ὅχι διὰ νὰ τὸ πείσῃ, οὔτε διότι φαντάζεται πῶς ἀμφιβάλλει, ἀλλὰ μόνον διότι εὐχαριστεῖται ὁ ἴδιος κάθε φορὰν νὰ τ' ἀκούῃ. Ἔτσι καὶ ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος: εἴτε προφορικῶς ἀναπτύσσει

πρὸς ἓνα κοινόν, εἴτε γράφει, κατὰ βάθος εἶν' ὁ ἴδιος ἀκροατῆς καὶ ἀναγνώστης τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅμιλεῖ ἐνώπιον τῶν ἄλλων, διὰ ν' ἀκούσῃ ὁ ἴδιος τὴν φωνήν του δυνατώτερα, διαυγέστερα, συνειδητότερα.

Ἐπιθυμία εἶναι, ὅχι ἐγωιστής. Δι' αὐτὸ σπαταλᾷ τὸν ἑαυτὸν του. Ἡ εὐτυχία του εἶναι νὰ δαπανᾷ, ἀκριβέστερον ἀκόμη : νὰ δαπανᾷται. Ἄνεξάντλητος ὅπως εἶναι, δὲν ξέρει ἀριθμητικὴν. Εἶναι τόσο πλούσιος, ὥστε θ' ἀναπληρώσῃ εὐκόλα (τὸ ξέρει) κάθε ζημίαν· πρὸς τίλοιπον νὰ τὴν ὑπολογίσῃ; Ὑπολογίζει ὁ πτωχὸς ὁ πλούσιος κλείνει τὰ μάτια, ἀπλώνει τὸ χέρι, καὶ σκορπᾷ . . . Ὅσα καὶ νὰ σκορπίσῃ, πάντοτ' ἐκ τοῦ περισσεύματος θὰ εἶναι.

Ἐκ τοῦ περισσεύματος ἀντλεῖ καὶ ἡ μεγαλοδοξία τοῦ ἥρωικοῦ ἀνθρώπου. Ἀφρόντιστα καὶ ἀδίστακτα σπαταλᾷ τὰ πλοῦτή του, τὴν δραστηριότητά του, τὴν υἰεῖαν του, τὴν ρωμαλεότητα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ του. Σκορπᾷ τὴν ἀγάπην του χωρὶς ἀνταλλάγματα, ἔτοιμος νὰ πληρώσῃ ἐκείνους ποὺ θὰ θελήσουν νὰ τὴν δεχθοῦν. Σκορπᾷ τὰς συγκινήσεις, τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὴν φλόγα, τὰ κάλλη καὶ τὰ ρίγη τῆς ψυχῆς του· καὶ εἶναι τόσο πολλὰ τὰ πολύτιμ' αὐτὰ πετράδια, ὥστε ὁ πτωχὸς καὶ ὁ κακὸς ὑποπτεύουν πὼς θὰ πρέπει κίβδηλα νὰ εἶναι· εἰδεμὴ, θὰ τὰ ἐμοίραζεν ἔτσι, τόσο ἀμέριμνα, τόσο ἀλύπητα; Σκορπᾷ τοῦ νοῦ του τὰ γεννήματα, ποὺ εἶναι δι' αὐτὸν βιώματα ψυχῆς, χωρὶς νὰ κατοχυρώνη συγγραφικῶς τὴν πατρότητά των, νὰ ἔτσι σὰν τὸν ἥλιον ποὺ ἀκτινοβολεῖ παντοῦ τὸ φῶς του. Καὶ ὁ ἥλιος δὲν ἔχει μετρητὴν τοῦ φωτός· ἔχουν αἱ ἠλεκτρικαὶ ἐταιρεῖαι μόνον.

Καὶ εἶν' ἡ χαρὰ του νὰ σκορπᾷ : ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς γῆς τὰ ἐκτιμᾷ ὅχι ὡς κτήματα, ἀλλ' ὡς χεῖματα (μὲ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τῆς λέξεως ἐκ τοῦ χρῶμαι), ὡς δαπανήματα δηλαδή. Ἡ μάλλον πιστεύει πὼς ἀγαθὰ δὲν εἶναι γίνονται ἀγαθὰ, ἀφ' ἧς στιγμῆς καὶ ἐφ' ὅσον δαπανῶνται.

Εἰς τὴν ἐργασίαν καθυποβάλλεται μὲ ἀνεπιφύλακτον προθυμίαν. Τὴν δέχεται αὐτονόητα καὶ χαρωπά, ἀφοῦ εἶναι κάτι βαρὺ καὶ δύσκολον, ἀφοῦ ζωὴ σημαίνει δι' αὐτὸν δρᾶσις καὶ κόπος. Ἐργάζεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ χρησιμοποιῇ τὰς δυνάμεις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς εἰς ἔργα δύσκολα, ἐργάζετ' αἰσθητικῶς, καθὼς ἓνας ἀθλητής. Τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν του ἐργασίαν : Δὲν μελετᾷ διὰ νὰ γράψῃ ἓνα βιβλίον—ἡ σκέψις εἶναι δι' αὐτὸν κάτι πού τὸ ζῆ, ὅχι κάτι πού τὸ γράφει—ἡ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἐν ἀξίωμά. Μέσα

του θέλει νὰ πλουτίσῃ, νὰ πλουτίσῃ ἀκόμη μὲ τὴν χαρὰν ποὺ δίδει ἓνα δύσκολον ζήτημα. Προχείρως ἔτσι σκορπᾷ ἓνα πλῆθος προσωπικῶν στοχασμῶν (προσωπικῶν καὶ ὅταν ἔχη ἀπ' ἄλλους λάβει τὴν ἀφετηρίαν τῆς σκέψεως), ποὺ ἓνας ἄλλος θὰ ἐπροφύλασσε ζηλοτύπως. Μὰ ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος ἀγνοεῖ τὴν ζηλοτυπίαν.

Καὶ εἶναι φυσικόν· ἀφοῦ διατηρεῖ ζώντανά καὶ καθαρὰ τὰ χαρίσματα τοῦ γνησίου ἀριστοκράτου: τὴν μοναξιά του, τὸ αἰσθηματῆς ἀνεπιμειξίας, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἱκανότητα πρὸς περιφρόνησιν, τὰς μακροχρονίους ἀφουσιώσεις, τὴν ἀρχοντικὴν μεγαλοδωρίαν. Πρὸ παντὸς τὸ αἰσθηματῆς προσωπικῆς τιμῆς, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὅλα τ' ἄλλα, πλοῦτος καὶ μόρφωσις, ἐξουσία καὶ ὑγεία, εἶν' ἓνα μηδέν.

Ἡ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου, καθὼς αὐτοῦ ποὺ περιέγραψα, δὲν ἔμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι σὺ ν τ ο μ ο ς. Σύντομος ὄχι πάντοτε μὲ τὴν κοινὴν σημασίαν· ἔμπορεῖ κάποτε νὰ ζήσῃ καὶ πολλὰ χρόνια, ἀλλὰ πάντα θὰ εἶν' ὀλίγα, σχετικῶς μὲ τὴν πλησμονὴν τῆς ζωτικότητός του. Ἄλλωστ' ἡ ἡλικία εἶναι κάτι σχετικόν· δὲν μετρεῖται πάντως μὲ τὴν διάρκειαν, μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς μετρεῖται. Εἶν' ἔννοια ἠθικὴ, ὄχι ἀστρονομικὴ.

Συνήθως ὅμως εἶναι σύντομος καὶ ὑπὸ τὴν συνήθη χρῆσιν τῆς λέξεως. Σύντομος, διότι ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος περνᾷ ὀλόκληρον τὴν ζωὴν του εἰς τὸ πολυκίνδυνον μέτωπον τοῦ πολέμου. Σύντομος, διότι πάντοτε εἶναι, ἀπὸ τὴν μοῖραν του καὶ μόνην ὀδηγούμενος, ἔ ρ α σ ι θ ἄ ν α τ ο ς.

Βαδίζει πρὸς τὸν θάνατον ὄχι διὰ ν' ἀναπαυθῆ, ὄχι διότι ἐβαρέθηκε τὴν ζωὴν, ὄχι διότι ἐδειλίασεν ἐνώπιον αὐτῆς, ὄχι ἀπὸ μαρασμὸν καὶ ἐξάντλησιν τῶν δυνάμεών του. Ὁ ἥρωικὸς ἄνθρωπος δὲν ὑ φ ἰ σ τ α τ α ἰ τὸν θάνατον. Δι' αὐτὸν καὶ ὁ θάνατος ἀκόμη δὲν εἶναι π ἄ σ χ ε ι ν, εἶναι π ρ ἄ τ τ ε ι ν. Εἶναι ἡ τελευταία πράξις, μὲ τὴν ὁποίαν ἐπισφραγίζει ὅλας του τὰς ἄλλας πράξεις. Τοὺς δίδει αὐτὴ τὸ νόημα· διότι καὶ ἡ Ζωὴ ὅλη εἶναι μία διαρκῆς ἀρχή, καὶ ἡ ἀρχὴ τὸ νόημά της ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ τέλος, τοῦ ὁποίου εἶν' ἡ ἀρχή. Καὶ εἶναι τὸ τέλος ὁ θάνατος, ἀλλὰ καὶ ἡ τελείωσις.

Ἄλλ' ὁ πληθωρισμὸς τῆς ζωῆς εἶναι τόσοσ μέσα του, ὥστε καὶ ὁ θάνατός του δὲν εἶν' ἐκμηδένισις πλέον. Μεστώνει ἀπὸ περιεχόμενον, ἀπὸ ἠθικὴν ἀναγκαιότητα, πλημμυρίζει ἀπὸ τὴν χαρὰν καὶ τὴν ὄραιότητα μιᾶς τελευταίας νίκης—παρόμοια μὲ τὸν ἥλιον, ὁ ὁποῖος, κλίνων πρὸς τὴν δύσιν, ἐνδύεται τὴν πορφύραν του μεγαλοπρέπειαν.

“Αν θὰ εἶν’ ἐκούσιος ὁ θάνατος ἢ ἀκούσιος, δὲν ἔχει σημασίαν. Διὰ τὸν ἥρωικὸν ἄνθρωπον ὁ θάνατος εἶναι πάντοτ’ ἐκούσιος, ἀφοῦ ὁ δρόμος, ποῦ συνειδητὰ ἐδιάλεξε καὶ βαδίζει, μοιραίως καὶ ἀναγκαίως ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἐκεῖ. “Ἄλλωστε διαλέγει συνήθως ὁ ἴδιος τὸν θάνατόν του καὶ τὴν ὥραν του, μὲ τὴν ἐσώψυχον πίστιν ὅτι δικαίωμα του ἀπόλυτον εἶναι. “Αν θέλῃς νὰ γεννηθῆς καὶ πότε θέλεις νὰ γεννηθῆς, δὲν ἐξαρτᾶτ’ ἀπὸ τὴν συγκατάθεσίν σου· τὸ νὰ φύγῃς ὅμως ἀπὸ τὴν Ζωὴν καὶ πότε νὰ φύγῃς, αὐτὸ ἀφῆκεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν ἰδικήν σου, τὴν ὑπεύθυνον διαγνώμην. Καὶ εἶναι βαρεῖα καὶ δύσκολος αὐτὴ ἢ εὐθύνη—διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν εἶναι τόσο ἰσχυρά.

“Ἄλλ’ ἐκούσιος ἢ ἀκούσιος ὁ θάνατος τοῦ ἥρωος, εἶναι πάντοτε μία ἔκρηξις ἠφαιστείου. Νὰ ἔτσι ἐξαφνικὰ σπᾶ τὸ δοχεῖον τῆς ζωῆς του, συντρίβεται καὶ συντρίβει ὅλα γύρω του, φλέγεται καὶ φλέγει, φωτίζεται καὶ φωτίζει—καὶ τρομάζουν οἱ δειλοὶ καὶ ταπεινοὶ καὶ φθονεροί. Ὁργὴ Κυρίου

Αὐτοὶ εἶναι συντόμως οἱ ἕξ ἰδεατοὶ τύποι ἀντιλήψεων τῆς Ζωῆς, μέσα εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ περιληφθῇ ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἢ ζωῆ, τοῦλάχιστον ὅλων ἐκείνων, τοὺς ὁποίους δὲν τοὺς ζῆ ἢ Ζωή, ἀλλὰ ζητοῦν νὰ συνειδητοποιήσουν ὅ,τι ἡ μοῖρα τοὺς προεχάραξε. Δὲν τοὺς παρέταξα διὰ νὰ τοὺς κρίνωμεν· εἶναι ὅλοι ὡραῖοι καὶ πλούσιοι, μὲ τὴν ἰδικήν του ὡραιότητα καὶ τὸν ἰδικόν του πλοῦτον ὁ καθένας. Δὲν τοὺς περιέγραψα διὰ νὰ διαλέξετε. Σᾶς τὸ ἐπανέλαβα πολλάκις· δὲν διαλέγομεν ἡμεῖς τὴν μοῖραν μας· ἐκείνη μᾶς διαλέγει.

Ἡ πολυθεΐα ποῦ βασιλεύει καὶ θὰ βασιλεύῃ εἰς τὰ ἰδανικὰ καὶ τὰς μορφὰς τῆς Ζωῆς, εἰς ἓνα πρᾶγμα μᾶς βοηθεῖ, ὅταν τὴν μελετήσωμεν: Εἰς τὸ νὰ συνειδητοποιήσωμεν ἀπλῶς τὴν μοῖραν μας, εἰς τὸ νὰ κρίνωμεν ἱστορικῶς, ἐξ ἀπόπτου δηλαδή καὶ ἀπὸ μακρᾶν τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας. Καὶ τὸν ἑαυτόν μας πάντοτε μακρινὰ πρέπει νὰ τὸν ἀναζητοῦμεν, ἂν θέλωμεν νὰ τὸν εὕρωμεν γνήσιον καὶ ἄδολον. Ἄλλὰ τὸν ἑαυτόν μας κατὰ βάθος τὸν ἀνευρεσκομεν μόνον, δὲν τὸν δημιουργοῦμεν ἡμεῖς· διὰ τοῦτο οὔτε καὶ τὴν μοῖραν μας, ἐκτὸς ἂν ἀπεμπολήσωμεν τὴν προσωπικότητά μας. Ἐτσι θὰ ἤθελα νὰ τελειώσω μὲ τὴν περικοπὴν τοῦ φιλοσόφου,

ὁ ὅποιος μὲ μοναδικὴν δριμύτητα ἐδοκίμασε καὶ περιέγραψε τὴν τραγικὴν, τὴν ἀνέκκλητον ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀπομόνωσιν τοῦ ἐγὼ μας :

Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ χτίσῃ γιὰ λογαριασμό σου τὸ γεφύρι, ἀπ' ὅπου χρωσιᾶς νὰ περάσῃς τὸ ρεῦμα τῆς Ζωῆς—κανένας ἐκτὸς ἀπὸ σένα τὸν ἴδιον. Ὑπάρχουν βέβαια μονοπάτια ἄπειρα καὶ γεφύρια καὶ ἡμίθεοι πρόθυμοι νὰ σὲ περάσουν· μὰ θὰ ζητήσουν πληρωμὴ τὸν ἴδιο σου τὸν ἑαυτό. Στὸν κόσμον ἕνας μόνον δρόμος ὑπάρχει, καὶ αὐτὸν κανένας ἄλλος δὲ μπορεῖ νὰ τὸν βαδίσῃ παρὰ ἐοῦ. Πρὸς τὰ ποῦ βγάζει; Μὴν τὸ ρωτᾶς. Τραῦτα τον μόνον...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.	
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ		3—11
I ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ	»	11—18
II ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ	»	18—32
III ΤΥΠΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΗΣ ΖΩΗΣ	»	32—51
1. 'Η θρησκευτική αντίληψις τῆς Ζωῆς	»	34—35
2. 'Η μηδενιστική αντίληψις τῆς Ζωῆς	»	35—36
3. 'Η εὐδαιμονιστική αντίληψις τῆς Ζωῆς	»	36—38
4. 'Η ἀνθρωπιστική αντίληψις τῆς Ζωῆς	»	38—40
5. 'Η αντίληψις τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἔργου	»	40—41
6. 'Η ἥρωική αντίληψις τῆς Ζωῆς	»	41—50

ΣΤΗ ΣΕΙΡΑ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΙΣ»

Ἐξεδόθησαν.

- ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (Γ' έκδοσις 1978)
(Γίονος Δραγούμη)
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΙΣ (Γ' έκδοσις 1978)
(Ανδρέα Δενδρινού)
- Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
(Γίονος Δραγούμη)
- Η 31η ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΚΑΙ ΠΩΣ ΔΙΕΤΥΧΕΝ
(Ανδρέα Δενδρινού)
- ΤΙ ΕΣΤΙ ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΙΣΜΟΣ
(Αριστείδου Ανδρόνικου)
- ΔΕΚΑ ΑΡΘΡΑ ΣΤΟΝ ΝΟΥΜΑ
(Γίονος Δραγούμη)
Πρόλογος — Σχόλια: Ανδρέα Δενδρινού
- ΑΠΑΝΤΑ
(Περικλή Γιαννόπουλου)
- ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
(Κώστα Χατζηστάυρου)
- ΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
(Ανδρέα Δενδρινού)
- ΠΙΣΤΙΣ
(Δημητρίου Βεζυνητή)
- Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ
(Γεωργίου Γεωργαλά)
- ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΙΣΜΟΣ ΘΕΩΡΙΑ-ΠΡΑΞΙΣ
(Ι. Γκαϊμπλέξ)
- ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΡΙΚΗ ΣΤΟΝ ΕΒΡΟ
(Στρατηγού Μιχ. Οικονομάκου)
- Η ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ Η ΕΟΚ
(Δρος Γεωργίου Κωστόπουλου)
- * ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ
(Γεωργίου Γεωργαλά)

Ι. ΣΥΚΟΥΡΗΣ

Γεννήθηκε εις τήν Σμύρνην (1901—1937). Ἐσπούδασε εις τήν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ συνέχισε τὰς σπουδὰς του ἀπὸ τοῦ 1925—1929 εις Λειψίαν καὶ Βερολίνα καὶ εἶτα εις Γαλλίαν ὅπου ἐμελέτησεν ἑλληνικὰ χειρόγραφα.

Ἐπιστρέψας εις Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1929 διωρίσθη ἐπιμελητὴς τῆς Ἀκαδηματίας Ἀθηνῶν καὶ τὸ 1930 ὑφηγητὴς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐδίδαξε δὲ ἐπίσης εις τὴν Πάντειον Σχολὴν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τὴν «Ἀσκραίον» καὶ τὴν Σχολὴν Κοινωνικῆς Γρονόσιας.

Διετέλεσε μέλος διαφόρων ἐν Γερμανίᾳ ἐπιστημονικῶν αἰματείων καὶ μετέσχε κατὰ τὸ 1928 καὶ 1929 τοῦ ἐν Βερολίνῳ Διεθνoῦς φιλολογικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ συνεδρίου, κατὰ δὲ τὸ 1930 ὡς γραμματεὺς τοῦ ἐν Ἀθήναις Διεθνoῦς Βυζαντιολογικοῦ συνεδρίου. Ἰδρύσασκε καὶ διηύθυνε τὰ Κυπριακὰ Χρονικά. Θεωρεῖται ἐκ τῶν ἱκανοτέρων κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν ἀρχαίων φιλολογικῶν κειμένων. Κριτικὴ ἔρευνα ἔκανε καὶ σὲ βυζαντινὰ καὶ νεώτερα φιλολογικὰ κείμενα.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου του εἶναι κατεσπάρμενον εις ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικὰ. Ἀποτελεῖται μετὰξὺ ἄλλων ἐξέδωκεν: «Ἐμεῖς καὶ οἱ ἀρχαῖοι» (1928), «Ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας» (1932), «Ἀρχαῖος καὶ νεώτερος λυρισμός» (1932), «Συμπόσιον τοῦ Ἰλάτωνος» (1934), «Φιλοσοφία καὶ ζωὴ» (1931), «Πλατωνικός Εὐαγγελισμός» (1932).